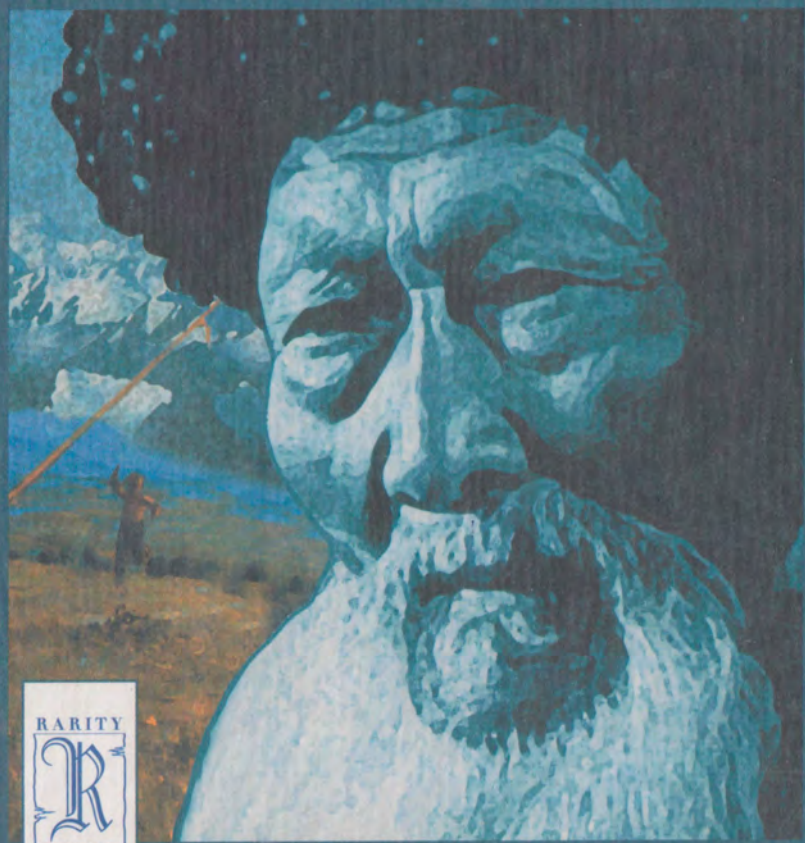

Жыр
жауһары

ЖАМБЫЛ

Туган елім

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

Жамбыл

Туған елім

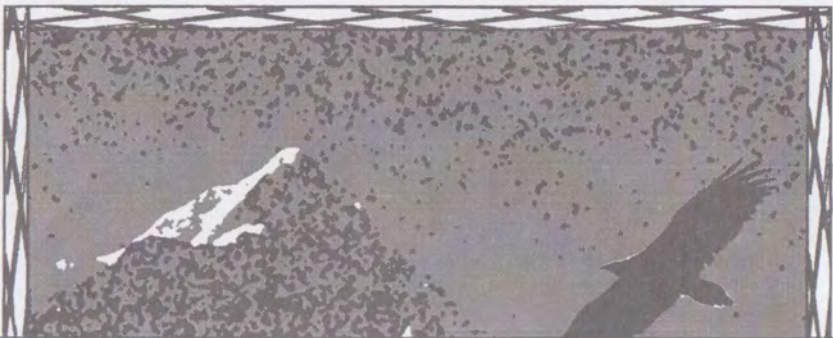
Өлеңдер, толғаулар, дастандар, айтыстар

Алматы
«Раритет»
2006

Солтүстік Қазақстан облысы
Айыртау аудандық
кітапхана-ақпарат
Алматы облысының
Айыртау ауданы

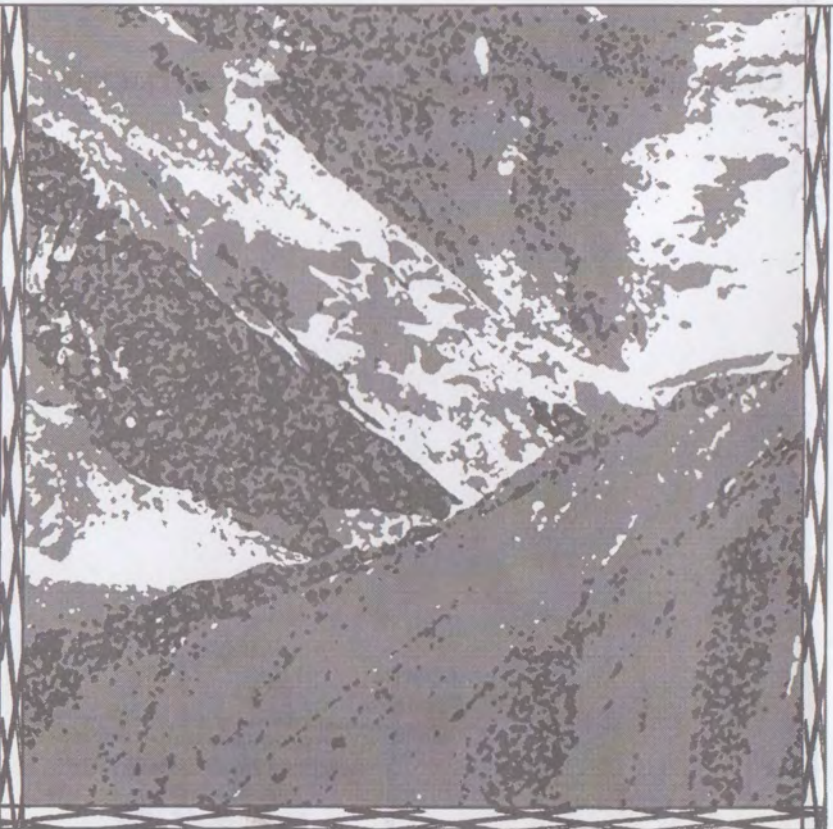
- 592 - 34032 -

Камчатка

Тысячелетие

Жыр
жаулары

ЖАМБЫЛ

Туған елім

Өлеңдер, толғаулар,
дастандар, айтыстар

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

ББК 84(5Каз)7-5

Ж24

**Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әлеуметтік маңызды
әдебиет түрлерін әзірлеу және шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды**

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

Серияның негізін салған *З.Серікқалиұлы*
Көркем безендірмесі негізін салған *А.Тіленшиев*

Жамбыл

Ж24 Туған елім. Өлеңдер, толғаулар, дастандар, айтыс-
тар/Құраст. Е.Дүйсенбайұлы. — Алматы: Раритет,
2006. — 208 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

ISBN 9965-770-22-0

Халық поэзиясы мен жазба әдебиетіміздің арасындағы алтын көпір сынды жүз жасаған жыр алыбы Жамбылдың таңдамалы жинағына заманалық өлең-толғаулары мен Құланаян Құлманбетпен айтысы және елдікті, ерлікті толғаған екі дастаны енді.

Ұлы ақын бабамыздың ұланғайыр мұрасынан сұрыпталып алынған бұл туындылар шындықты, адалдықты, ардақты Отанды, ынтымақ-бірлікті, халықтар достығын қастерлеуге үндейді.

ББК 84(5Каз)7-5

Ж 4702250202—25
413(05)—06

ISBN 9965-770-22-0

© «Раритет» БК. 2006
© Безендірген Б. Серікбай, 2006

ӘДЕБИЕТ — РУХАНИЯТ ҚАЙНАРЫ

... «Екейде елу бақсы, сексен ақын» деген әзіл-шынды өлеңді естіген шығарсың. Міне, сондай Алатаудың аясында, ғажайып табиғаттың саясында, ән мен жырды үкілеген ортада туып-өстік.

Сүйінбай, Құланаян Құлманбет, Жамбыл жәкем, Үмбетәлілердің қанды ерітіп, сүйекті балқытқан тірі сөзін құлағымызға қорғасын ғып құйып өстік. Баланың жады сорғыш сияқты бәрін бойына сіңіріп алады. Жас кезде небір қиялдарға беріліп, ақын да, жырау да, Райымбек, Қарасай, Мүйізді Өтеген сынды ба-тыр да, бағлан да болғымыз келген шығар.

Қолым қалт еткенде домбыраға қол созып, жыр жазатыным да сол бір арманшыл шақтан қалған жұқана да...

Қазірдің өзінде Абай мен Жамбылдың көп өлеңдерін жатқа айтамын...

Абайдың ақылы, Жамбылдың жырынсыз өскен ұрпақ уызына жари қояр ма?

Ауыз әдебиетін оқығанда бәріміз де бала жүрегімізден Қозы боп қайғырып, қыз Баянды аяушы едік. Ауыз әдебиеті, салт-дәстүр, иман, әдеп-ұят біздің болмысымызға осылайша берік сіңген.

Демек, жас ұрпақтың ұлттық тәлім-тәрбиесіне баса назар аударған жөн.

Қазақстан Республикасы Президенті
Нұрсұлтан Назарбаевтың
«Қазақ әдебиеті» газетінің
бас редакторы Ұлықбек Есдәулетке
берген сұхбатынан
(«ҚӨ», № 12, 24 наурыз, 2006 ж.).

ШЫН ЖҮРЕКТЕН ШЫҚҚАН СӨЗ

Жамбыл — ақыл-ойдың алғыры, өзгеге ұқсамайтын дара, оқшау бет-бейнесімен аса зор құбылыс. Оның бір өзі әрі эпик ақын, әрі айтыс ақыны, әрі азаматтық әуеннің де ақыны.

Мұхтар ӨУЕЗОВ

* * *

Батыс Альпінің жүрегінен қазақ халқының және жаңа адам баласының жыршысы, Қазақстан даласының жүрегі — Жамбылға туысқандық сәлем жолдаймын.

Ромен РОЛЛАН

* * *

Жамбыл жырлары теңіз түбінде шашылып жатқан маржан сықылды. Оны жинап алып, халқының қолына беру — біздің әрқайсымыздың азаматтық борышымыз.

Сәкен СЕЙФУЛЛИН

* * *

Алатаудың асқақ жыршысы Жамбыл шығармаларының күштілігі өз заманының шындығын тебірене, терең жырлауында. Сондықтан да Жамбыл өз замандастарының қай-қайсысынан да биік тұрады. Ол Алатаудың биік шыңы сықылды, әрқашанда алыстан жарқырап көрінеді.

Ораз ЖАНДОСОВ

* * *

Жамбыл жырлары Бұғымүйіз, Бесмойнақ жайлауларының гүліндей алуан түрлі. Хош иісі күншілік жерден аңқып тұрады. Ақын жырын тыңдаған сайын, көк жайлауға шыққандай әсер аласың.

Илияс ЖАНСҮГІРОВ

* * *

Қазақстан жерін соғыс даласынан бөліп тұрған орасан қашықтық қарт Жамбылдың жас та өршіл үнінің Ленинград пен Москва-

ны, Кавказ бен Сталинградты қорғаушыларға еркін жетуіне бөгет болған жоқ.

Алексей СУРКОВ

* * *

Жамбыл өз халқының ар-намысы, үні, жүрегі және ақиқат шындығы болды. Ол халық пен поэзия сықылды мәңгі жасай береді.

Николай ТИХОНОВ

* * *

Жамбылдың сырт бейнесі де, төгілген жырлары да менің көз алдыма халқымыздың ұзақ тарихын, халқымыздың ерлік бейнесін елестетіп тұрады.

Әбілхан ҚАСТЕЕВ

* * *

Жамбыл туғанда Жуковский де, Гоголь де тірі еді. Жамбыл Шевченко мен Некрасовтың, Тургенев пен Герценнің, Достоевский мен Толстойдың замандастары болды. Бірақ олардың дүниеде барлығын сезіп білген жоқ. Жамбыл туғанда Россияда крепостнойлық право сақталып тұрған болатын. Ол кезде қаз қауырсынымен жазатын. Қазақстан туралы Москва мен Петербургтің өзінде де жөнді ұғым болмаған. Сондай кезде дүниеге келіп, өз заманының биік шыңына көтерілген Жамбыл әдебиет тарихындағы ең бір таңғажайып құбылыс болып бар әлемге кең танылды.

Корнелий ЗЕЛИНСКИЙ

ӨЛЕҢДЕР

МЕНИҢ ӨМИРІМ

Қақаған қар аралас соғып боран,
Ел үрей, көк найзалы жау торыған.
Байғара, Жамбыл, Ханда мен туыппын,
Жамбыл деп қойылыпты атым сонан.

Ел үркіп жүрген кезде күні-түні,
Сары аяз көш-жөнекей боран күні
Қар қауып, мұзға түскен Жамбыл екем,
Жұтынып суық ауа, шыққан үні.

Мен емес, суық дәмді ел де алыпты,
Тарылтқан қысаң заман кең жарықты.
Қара күн хан билеген, қанды жорық
Дегендей ел аузында сөз қалыпты.

Көз аштым, сорғалаған қанды көрдім,
Қамыққан, қанды жасты жанды көрдім.
Ел көрдім — еңіреп босқан аңды көрдім,
Қойнында Алатаудың зарды көрдім.

Бой бермес ел өмірі асау шері,
Тұрса да құрсауланып тоқсан жері.
Бірде от, бірде суды көктей кешіп,
Талпынып, тілегіне басты ілгері.

Өмірмен араласқан өсті Жамбыл,
Ел басқан отты, суды кешті Жамбыл.
Құлыннан құнанда өрлеп, дөненде өрлеп,
Шыққандай бола қалды бесті Жамбыл.

Он жаста ойнап жүрдім бала болып,
Өлеңге бөлдім көңіл алаң болып.
Райыттап тана мініп, қозы бақтым,
Еңбекті иемденгенде шама келіп.

Қойшымен кеңес құрдым қыр басында,
Өлеңмен ермек болдым жолдасыма.
Сол еңбек қалытқыдай кетті алып,
Байлардың жақындатпай мырзасына.

Өлеңді өркендеттім, өршіп өстім,
Көргенде жақсы жырды құстай ұштым.
«Жас ақын», «Жап-жақсы ақын», «Жамбыл ақын»
Дегенде, дара болып көзге түстім.

Он бесте-ақ домбыраны алдым'қолға,
Тең басқан төрт аяғын болдым жорға.
Он алты желі ұзатты, өрістетті,
Түскендей бұлтартпайтын даңғыл жолға.

Топ десе, он жетімде тартынбадым,
Семсердей майдандағы жарқылдадым.
Ақынды ауылға ермек басып озып,
Жұлдыздай көзге түсіп, жалтылдадым.

Еріксіз он сегіз жас мінгізді атқа,
Бір Жамбыл бөлінгендей екі жаққа.
Бір жағы — қайнап өскен қалың елім,
Бір жағы — атқа мінген бай мен датқа.

Жауларды ел қарғаған жамандадым,
Манапқа жақсы сөзді таба алмадым.
Аз сөзім бай, манапқа арналғанда,
Жалтақтап, ел не дер деп, алаңдадым.

Келгенде жеме-жемге, елде қалдым,
Шалшыққа шатылмадым, көлде қалдым.
Шалқардың шалқып жүзген мен аққуы,
Келмеді сасық, шалшық жерде қалғым.

ШАҒЫМ

Шып-шып етіп молданың
Қолындағы тобылғы,
Қозғалтпайды жон жағым,
Талай дүре соғылды.

Торсылдатып танадай,
Жыртар болды тонымды.
Тілің ашы бала деп,
Қайнатты әбден сорымды.

Оқымай-ақ кетейін,
Байламаңыз жолымды.
Алдыңыздан өтейін,
Не жазып ем сол ғұрлы?!

Оқымаймын молдадан,
Екі иығын қомдаған.
Бала келсе сабаққа,
Жем аңдыған дорбадан.

Ақ сәлдесі басында,
Боз інгендей боздаған.
Қайтіп сабақ береді,
Айтқаны ішке қонбаған.

Оқығанша мен одан,
Домбыраны қолға алам.
Өлең кірген түсіне
Жөргегінде мен болам.
Қинама, әке, қинама,
Болмас енді зорлаған!

ӘКЕМЕ

Сөртiнiң* ұрлап қара атын,
Жазықсыз қиып қанатын,
Жапанда жаяу қалдырып,
Жайым жоқ қарғыс алатын.
Ел арасын егер қып,
Ойым жоқ шұрқан** салатын.
Қоныстан елдi бостырып,
Немiз бар ендi шабатын!
Өлең мен сөздi дос қылып,
Құрамын ақын санатын!

СҮЙЕНБАЙҒА

Сүйеке, сүйенiшiм, өнерпазым,
Әйгiлi ақылгөйi желдi сөздiң.
Әкежан, сен де тiле, бата берсiн,
Балана өлең қонып, атақ ерсiн!

* * *

Батаңды маған бер, әке,
Тiлiме менiң ер, әке!
Жапаның ұлы ақын боп,
Жақсы iстептi дер, әке!
Домбыра алып сөйлейiн,
Күнде жасап мереке.
Мерекелi болған соң,
Елде болар береке.
«Ұрлық түбi — қорлық» деп,
Болармыз құр келеке.

---

* Сөртi — кiсiнiң аты.

** Шұрқан — бүлiк, жанжал мағынасында.

ТӘЙТІ МЕН ШЫБЫЛ ШАЛҒА

Қажыдан кеше ғана келді дерек,
Союға мал, шашуға ақша керек.
Тәйтекем, ұжмақтан орын тапты,
Қаза тауып, жарықтық, елден ерек.

Ақшанды шаш, ағайын, малыңды же,
Жақсы өлімге жабығу болар қате.
Жас қалып, алдында кәрі кетсе,
Оның өзі емес пе той-мереке.

* * *

Меккеге біреу барса, Шыбыл барсын,
Шыбылдан басқаң барсаң, шығындарсың.
Қебінін өлгендердің жиып алып,
Ақыретке барғанда шырылдарсың.

САРЫБАЙҒА

Сареке, салдым бір сөз сыныңызға,
Сіздің сын таразы ғой сырымызға.
Қолыма домбыра алып, талап қылдым,
Бересіз қандай бата ұлыңызға?

Жаманның көңілі көкте, жерде басы,
Алыс қой аңғарғанға екі арасы.
Жақсының өзі кішік, ойы биік,
Бірдей ме екеуінің мәртебесі?

Біреулер малмен бөрін бөктеріп жүр,
Айтқанды ақыл, нұсқа жек көріп жүр.
Көтеріп дүниенің көң-қоқырын,
Апарып қай шұқырға төккелі жүр?

Біреулер «қайтемін» деп қалтандап жүр,
Өркімнің аузына бір жалтандап жүр.
Біреулер біліп тұрып, жете алмайды,
Аяғын қандай нәрсе арқандап жүр?

Көңілі кейбіреудің бұлтта жүр,
Ұстауға күн мен айды жуықтап жүр.
Біреулер қара сөзді қамшы қылып,
Қуды мініп, құланды құрықтап жүр.

Қайсысын маған соның еп көресіз?
Әкетсем өзім таңдап, өкпелерсіз.
Сүйекемнің сүйгенін ойласаңыз,
«Өлең болсын серігің» деп бересіз!

* * *

Айрылдым арманменен қайран, Бұрым,
Айдай ед толықсыған аппақ нұрың.
Алдандым, аяғымды шалыс бастым,
Білмедім жан ашымас аға сырын.

КӘМШАТ ҚЫЗ

Кермиық Кәмшат қыздың көрдік көркін,
Қондырған шекесіне құндыз бөркін.
Секілді алтайы түлкі сылаң қағып,
Шеніне келтірмейді-ау емін-еркін!
Қырандай қияннан-ақ ілер едім,
Қырқада қызыл жүзін бұрса бертін.

Шан жұқпас шашасына саңлақ едім,
Сан жерде шаршы төске самғап едім.
Жұртшыдай жұрт торымай, алысқа ұшып,
Алатын тоятымды тандап едім.
Айдынның ақ шортанын жібермейтін,
Жасымнан жаза баспас қармақ едім.

Болғанмен сыртым қораш, ішім сұлу,
Сол ғана тұла бойға берген жылу.
Ажары бет пен іштің бірдей емес,
Керек-ау, Кәмшат, соны пайым қылу!
Солмай ма көктемдегі әдемі гүл,
Оңбай ма арудағы алқызыл түр?
Еңкейіп, екіндіге күн құласа,
Қөріксіз көрінбей ме дүние бір?!
Осының бәрі мысал ойлағанға,
Кәмшат қыз, ойлан, ойланба, оны өзің біл.
Көңілге келіп бір сөз қалғаннан соң,
Тынар ма айтып өтпей қу қызыл тіл!

Сыртың бір сұлу жан екен
Сыпайы көзге көрінген.
Сыр-мінезің бар екен
Сөйлесуге ерінген.
Қамқа қамзол киініп,
Қас-қабағың керілген.
Қарапайым адамнан
Менсінбеген, жерінген
Жұбайыңды есіттім
Тандап тапқан еліңнен.

Өзі қарау, тарыншак
Хас Қарымбай делінген.
Салғаныңды көрермін
Соған барып серуен.
Сөйлесермін оралып,
Сонда, Кәмшат, сенімен!

БҰРЫМҒА

Сен лашын болғанда, мен — ақсұңқар
Бір көріп дидарыңа болдым іңкәр.
Көркің бар көрген адам таң қалғандай,
Шыққандай жүзден жүйрік, мыннан түлпар.

Жасымнан жақсыларды жағаладым,
Алатау, Қаратауды араладым.
Қай тұсқа аттың басын тіресем де,
Өзіңнен басқа сұлу таба алмадым.

Жарқ еткен оқтан ұшқыр бота көзің,
Балқытар қорғасындай айтқан сөзің.
Сыртыңнан атыңды естіп жүруші едім,
Қаңбақтай жел аударған келді-ау кезім.

* * *

Айрылдым ай жарықта Бұрымымнан,
Азаптың кім құтылған құрығынан.
Жастықтың желігімен жүргенімде,
Келмейтін Сырдың суы жұлығымнан.

Есімнен еш кетпейді қайран Бұрым,
Мүшелі байланбаған ол бір құлын.
Қайтесің өткен істі еске салып.
Гүлжан-ау*, белгілі ғой менің сырым.

---

* Гүлжан — Жамбылдың жеңгесі.

САРАҢ БАЙ МЕН ЖОМАРТ КЕДЕЙ

Малы көп бай жылайды қар жауғанда,
Бәрін тастар ниеті малға ауғанда.
Жерден алтын тапқандай кедейлер жүр,
Әйелі шелек толы сүт сауғанға.

Малы көп бай ертемен жейді қаймақ,
Қой шығарып, кедей жүр қозыны айдап.
Ең болмаса, айранға тойғызса деп,
Жатса, тұрса, тілейді «а, құдайлап».

Сараң байдың үйіне қонақ келсе,
Қояды көрі қойын ол ыңғайлап.
Кедей жомарт үйіне мейман келсе,
Жалғыз қойдың тұрады басын байлап.

* * *

Бай жалтаң, кедей қалтаң, халық дархан,
Көп жердің дәмін таттық сыбай-салтаң.
Елімнің азаматын таныс қылған,
От жырым, қызыл тілім, сенің арқаң!

ӨЛЕҢШІ ОМАРҒА

Жағынба байға босқа, Омар ақын,
Байлардан саған мынау кедей жақын.
Ененді мықтап мырза бір боқтайды,
Берерде қойға қоңыр шолақ атын.

Тек отыр, меніменен айтыспай-ақ,
Жетеді саған ақын некен-саяқ.
Үрпиіп, жүні түскен қоңыр қаздай,
Соғуға қанатыммен тұрмын аяп!

ЖАНЫС АҚЫҢА

Менің пірім — Сүйінбай,
Сөз сөйлемен сыйынбай!
Сырлы, сұлу сөздері
Маған тартқан сыйындай!
Сүйінбай деп сөйлесем,
Сөз келеді бұрқырап
Қара дауыл құйындай!
Екпініме кезіккен
Кетер ме екен жығылмай!
Құлаштап бір кетейін,
Көбен* құсап тығылмай.
Қашсаң, қуып жетейін,
Бізге жабы** бұйым ба-ай!
Селтендеген ақынды
Көрмеуші едім шыбындай.
Көне, сөйлеп жіберші,
Айтыспағың, шының ба-ай?!
Деп келдің бе Жамбылды
Күнде жеңген Шыбылдай***.

ЖЫЛҚЫШЫ

Сары түнге сарылып, кірпік ілмей,
Салқын күзде бір жылы үйді білмей,
Сахарада салақтап күндіз-түні,
Бұралқы ит пен малшының сиқы бірдей.
Саяк іздеп Сарыкемер, Сартауқұмнан****,
Табылса деп, жонымыз бір тілінбей,
Байтал түгіл, бас қайғы болып жүріп,
Қайтпекші едік төсектен біз түңілмей!

---

* Көбен — арықтап жүріп, ет алған жылқы.

** Жабы — қарапайым жылқы.

*** Шыбыл — Ұлы жүздегі ру аты.

**** Сарыкемер, Сартауқұм — жер аттары.

АҒАЙЫН-ТУҒАН, ЕСЕН БОЛ

Ел едің құт дарыған Есім — Малай,
Қыдырып қызығыңды көрдім талай.
Арқанда үрлеп ішіп, шайқап төктім,
Қайтқалы бет түзедім елге қарай.

Кең біткен етек-жеңі ағайын ең,
Беріпті саған дәулет соған жарай.
Балаңа бесіктегі белгілі ғой,
Санатқа ілінбеген Қожан қалай?

Барармын баян қылып бәрін төске,
Пейілін, берекеңмен болар есте.
Адамның алыс жүрсе аңсары ауып,
Көруге құмартары сол емес пе?!

«Жан екен жағын сауған аларманда»,
Артымнан мен кеткен соң солай деспе.
Ат міндім, атан алдым, шекпен кидім,
Жөнім жоқ сені мақтап сөйлемеске.

Ағайын-туған, есен бол,
Алшайып атқа мінейін.
Енді айналып келгенше,
Аңсай-аңсай жүрейін.
Шүйгіңіңе сонылап,
Шынарыңа түнедім.
Қош, аман бол, құрметті ел,
Қадірінді білейін!

ҚУҒЫН

Екі жылқы алдырдым
Майтөбенің* жонынан.
Бергенім жоқ қолымнан,
Ұры әкетті торыған.
Ізі осылай ойысты,
Қуып келем соңынан.

Сөзім емес, Бәйеке,
Сізді ұрыға жорыған.
Қыдыр шалған жылқыңның
Қаратыңыз тобынан.
Табылмаса тобыңнан,
Көрейін өз сорымнан.

---

* Майтөбе – Сүйінбай және Жамбыл ауылының жайлауы.

ШӨБДЕНГЕ

Уа, шаһибаз, хан Шөбден!
Атым арып келді өбден.
Тоным тозып жүдедім,
Орын бермей жан төрден.
Ақ ордаңа енейін,
Аман-сәлем берейін.
Аз дамылдап алайын,
Өзіме өзім келейін.
Жан таңқалған сөзімді
Алдыңа бір төгейін.
Күн қиядан батқанша,
Ай қиядан асқанша,
Ағыл-тегіл тер болып,
Жорғалайын, желейін.
Басы биік Алатау
Жер өңірден көрінер,
Арнап келдім, батыр-ау,
Амандасып, қолың бер!
Ауыл алыс болса да,
Атағыңды көрдім бел.
Атым арық, тон тозық,
Қысып келді аштық, шөл.
Жерімізде жұт болып,
Өспей қалды биыл төл.
Бұйымтайым, мұным да
Өзірше айтар сізге сол.

СЫРТТАНҒА

Қыдыралы, Құлшаннан
Құлаш ұрған Сырттаным!
Жерді болжап, күн шалған,
Жүргеніңді ұққанмын.
Қыдыралы, Есімбек
Эрентальды* сабаған.
Ер туған ұл десін деп,
Бір кәдеге жараған.
Маманыңның өрені
Тиын-тебен санаған.
Құтылғалы кетіпсің,
Солар жапқан жаладан.
Енді ниет етіпсің,
Кім кірмеген қаладан.
Сендей қазақ аз шығар
Үміт қылған баладан.
Екі балаң жетілсе,
Құтыларсың табадан.

---

* Эренталь — Ресей империясының офицері.

МӨМБЕТКЕ

Уа, қадірлі Мәмбетім,
Ауылыңда алты күн
Дамыл алмай әндеттім.
Ән мен күйді тоғылтып,
Айналанды сәнді еттім.
Атан беріп, ат беріп,
Ақырында дәндеттін.
Алты ай өтіп арада,
Ауылыма сен жеттін.
«Жамбыл үйі жаман» деп,
Атақ жайып сен кеттін.

Үйім жаман болғанмен,
Сөзімді жұрт сыйлайды.
Айтқандарым жаққан соң,
Алыс, жақын тыңдайды.
Сен жамандап кетсен де,
Мені жұртым қимайды.
Бай есіркеп бермейді,
Айтқанымға улайды.
Қайтармасаң бодауын,
Тағы артынан тулайды.
Айтпасыма болмайды,
Қылығы ішке сыймайды.
Түк қайыры болмаса,
Несіне мал жинайды?!

* * *

Садырмекке ат шапты
Суықтөбе баурында.
Қырғыз, қазақ бас қосты
Сөке болыс аулында,
Қатарлап үйді тіктіріп,
Қамбалап қазан қайнаттың,
Желілеп бие байлаттың.
Сауын айтып, ас беріп,
Ақындарды сайраттың.
Атаңа зорлық көрсеткен
Мырзабек пен Кәшкенің
Басына таяқ ойнаттың.

СӨТ САЙЛАНАРДА

Лашын құстай таранып,
Сыртың сұлу көрінген.
Неңді медеу саналық,
Жел еседі жеріңнен.
Қайымады түйелер,
Қысырады биелер.
Қыста қырсыз, жұт болдың,
Елге жүгіңді үйе бер.
Шығынмен де шаршаттың,
Енді қайтіп күй енер?!
Көргеніміз сол болса,
Неміз қалды сүйенер!
Қазбасам да мен онша,
Елдің өзі-ақ жүйелер.

ЖАЛҒЫЗБЫН ДЕП ЖҮРМЕСІН

Сәлем айт, барсаң Абайға,
Қеңесі кеткен талайға.
Ауырды жеңген қара жер,
Сабырлы болсын қалайда!
Бір жұтқан судай дүниесің,
Ащысын татып күймесін.
Жапанға біткен бәйтерек,
Жалғызбын деп жүрмесін!
Кемелге келген асыл-ай,
Тасқынды тәңір басуы-ай!
Нар көтерген ауырға
Арқасын тоссын жасымай!

ТІЛЕМІСКЕ

Ей, Тілеміс, Тілеміс!
Тілің мірдің оғындай.
Тиіп кетсе, күйдірген
Сексеуілдің шоғындай.
Қарсы келген жау болса,
Құтылмайды соғылмай,
Құр сүлдесі қалғанша,
Қара терге шомылмай!
Кебекбай мен Ноғайбай
Тіліңнен-ақ именіп,
Жүр ғой сені соға алмай!

АБЫШҚА

Мәмбетәлі ауылында
Атандым мен абышқа*.
Абышқа деп мына қыз,
Тиіп кетті намысқа.
Абышканың сақалы
Әлде бұған таныс па?
Абышканы байқасам,
Емес екен алыста.
Абышқа ма, қарашы,
Біздің өсем дауысқа.
Ұзақ таңға қарлықпас
Ұлы дүбір шабыста.
Айтқан сөзім шет болса,
Сынамайық қалысқа.
Не болмаса, жөнде өзін,
Тұлғаң түзу жан екен
Түсінетін әр нұсқа.

МӨҢКЕ ТУРАЛЫ

Жанғойлық болысы пысық келеді,
Мұрындары пұшық келеді.
Екі арадан ептеп жерінде,
Көздерін қысып келеді.

Сөздерін ұзарта келеді,
Өңешін қызарта келеді.
Өнімі азырақ жерде,
Үстіне тұз арта келеді.

Ыңыранып отырып алады,
Әр алуан қырға салады.
Ақыры құдай жарылқап,
Қалталарын толтырып алады.

---

*Абыш — қырғызша шал деген сөз.

АРТЫҚША ТУҒАН АЗАМАТ

Жігіттіктің кезінде
Жігерлі болса, ер болар.
Тұрмаса жігіт сөзінде,
Нәсілі оның кем болар.
Қажырлы болса майданда,
Халыққа сөзі ем болар.
Ел үшін туған ерлердің
Алды-арты дария — кең болар.
Бірлігі кетсе ағайын,
Әркімдерге жем болар.
Білімсіз болса жолдасың,
Кылған қайырың сел болар.
Артықша туған азамат
Халыққа үлкен бел болар.

Серт адамды байлайды,
Ер жігіт серттен таймайды.
Өршеленген кезеңде
Өлімді кім ойлайды.
Жігері болса жігітің,
Орындамай қоймайды.
Атқан оқтан қайтпайтын,
Өтірік сөз айтпайтын,
Кезеңді жерде кез болса,
Қорқып тізгін тартпайтын
Батыр Қараш, Саурық,
Шапырашты, Өтеген
Батырлардың еңбегі
Таныс маған ертеден.

БАТА

«Әумин» деп қолынды жай,
Қабат тусын күн менен ай,
Алғаның болсын сайма-сай,
Қапалық болмай кезінде,
Ылғи болсын мамыражай.
Қос-қостан тауып ұл мен қыз,
Мінгені болсын жорға тай,
Ертең ерте біреуі
Қойға кетсін қудалап,
Түйеге кетсін біреуі
Екі көзін укалап.
Егін ексін біреуі
Су сағасын томалап,
Оттың басын шаңдатып,
Біреуі жатсын домалап.
Жылқы бақсын біреуі
Асауларды күделеп.
Сөз сөйлесін біреуі
Көп ішінде сүбелеп.
«Жақсы лепес — жарты ырыс»,
Ескіден қалған мақал-ды.
Соға беріп қайтейін,
Бата аяғы тақалды.

ӨСИЕТ

Ой-хой, дүние серуен!
Адам бір көшкен керуен.
Дүниені қызық қалдырып,
Асамыз өмір белінен.
Кірсе лебіз — шықса жоқ,
Қауіп етіндер өлімнен.
Қылышбайдан таралып,
Сөз нұқсасы келінген.
Дос-жаранға, кемтарға
Қайырлы бол делінген!
Қылған қайыр болмаса,
Не әкетесің өмірден?!
Дәулетіңнен не пайда
Таусылмастай көрінген?!
Жалғыз мұраң сол болар —
Қол қайырың берілген.
Басқа дүние бірі де
Көмілмейді кебінмен.

* * *

Көп қарға тең келмейді бір сұңқарға,
Көп жылқы тең келмейді бір тұлпарға.
Жақсының әрқашанда жөні бөлек,
Жаман адам жарамас бір қымтарға.

ШАЛТАБАЙҒА

Салқын келіп тоң-торыс,
Сыртқа сыздап қарайсың.
Сенен басқа жоқ болыс,
Деп өзінді санайсың.
Шарға* түсер шағыңда
Қара тер боп сабылдың.
Аялған жоқ малың да,
Ақжем болып шабылдың.
Елге сөзің жеткенше,
«Жамағат!» деп жалындың.
Қол билікке жеткен соң,
Салғырттыққа салындың.
Сан рет кеп, алдында '
Сағым сынып сарылдым.
Сазаратын Жамбылға —
Саған сонша не қылдым?!
Бақсы басы қаңғырар,
Бабын таппай тамырдың.
Жанды есінен тандырар,
Қиынын-ай бабыңның!

---

* Шар — (орысша) болыс сайланарда елубасылардың қолына берілетін домалақ тас. Ол тасты әрбір сайлаушы өздеріне бөлінген жәшікке салады. Жәшікте екі ұя болады: бірі — сайланатын, екіншісі — сайланбайтын жағы. Осыны шар салу деп атаған.

ҚАЛИҒА

Ей, Ордабайұлы Қалиым!
Үстінде тұр ақ үйің,
Қасында тұр қара үйің.
Атағыңды білемін,
Сыртыңнан-ақ таниым.
Атан сұрап, ат сұрап,
Деп келгем жоқ жариын.
Байдабектің бірі едің,
Сарбөйбіше ұлы едің.
Сартауқұмды мекендеп,
Баяғыдан жүр едің.
Сахарада қонысың,
Малға толы өрісің.
Сойылыңды соғып тұр
Болысың мен орысын.
Біздей жаһан кезбені
Қомытсынсаң, қомытсын.
Бірақ айтып кетейін,
Жүзім қайтып көрген жоқ,
Сенен қорқып нетейін.
Күле-күле жүрсін ел,
Менменсіген пейіліңді
Елге жайып өтейін.

КӨКІМГЕ

Бері отыршы, Көкімім,
Қандай екен өкімің?
Елді билеп алуға
Қай арадан бекідің?
Әлде бекіп келдің бе
Арын сатып бетіңнің?!
Бір тояйын дедің бе
Ақысын жеп жетімнің?
Әлде ғаріп көз жасын
Көрейін деп бекіндің?
Ашып жауап қайыршы,
Көкім, сенен өтіндім.

ТОҚТАҒҮЛҒА

Келдің бе, ақиығым, алыс жерден,
Өтіпсің самғап ұшып асқар белден.
«Алмас пышақ қап түбінде жатпас» деген,
Хан-төре айналмай ма сендей ерден.

Ер ғана елін табар іздеп жүріп,
Жүрсе де ғұмырында қорлық көріп.
Құландай-ақ бұғауын үзіп қашқан,
Жетіпсің енді, міне, елге келіп.

КЕДЕЙ КҮЙІ

Ұзынағаш, Қаратас,
Қалқабайдай қайран жас.
Бекеттен* нан қоймайды,
Жалаң аяқ, жалаң бас.
Оған ауыз жарымас,
Сонда дағы ар қылмас.
Қалт-күлт етіп жүргені,
Қысы-жазы қарны аш.
Қайтіп жаның ашымас,
Неткен заман қатыбас.
Еткен еңбек, төккен тер
Қалай түкке татымас?!
Болмайды ішкен асың ас,
Қайтіп сүйек жасымас?!
Мұныменен, Қалқабай,
Сордан көзің ашылмас.

ЖОЛ ҮСТІНДЕ

Ақмырзаның** баласы,
Ежелден едік сырдықта***.
Атым арық, қарашы,
Амалым жоқ мінбеске.

Жол үстінде болдырып,
Ант еткендей жүрмеске.
Айдалаға қондырып
Кетер ме екен бір кеште?

Сырдықта адам осыны
Айттырмай-ақ білмес пе!
Кеусенім**** деп тарыдан
Берсе қайтер бір десте?!

---

* Бекет — Ұзынағаш бекеті.

** Ақмырза — Екейден шыққан бір атаның аты.

*** Сырдықта — сырлас.

**** Кеусен — қырман иесінің таныстарына беретін сыбағасы.

ТАППАСПЫН СЕНДЕЙ САЛАҚТЫ

Атаң сенің Танат-ты,
Жұртты аузына қаратты.
Мені үйіңе шақырып,
Алып кепсің арақты.
Қарасаңшы, шіркін-ай,
Жырым-жырым балақты.
Тарғап, Самсы ауылынан
Таппаспын сендей салақты.

* * *

Сарнасын ақын, сарнасын,
Төреге сөзін арнасын.
Тындамаса ол төре,
Халық тындар жалғасын.
Жарлыға қорлық көрсетіп,
Әуреке бай салмасын.

* * *

Түн қараңғы дүниенің
Ататұғын таңы бар.
Қараңғының шырағы —
Жанатұғын шамы бар.
Дүниенің тұрағы —
Тағдырдың өлшеу сынағы,
Өркендейтін заңы бар.

ҚИСЫБАЙҒА

Үштоқал болыс болды атпай-шаппай,
Қисыбай, іс істедің ебін таппай.
Күртібай Үштоқалға еріп кетті,
Адасқан ай жарықта ақбоз аттай.

СЫЗДЫҚ СҮЛТАНҒА*

Сәлем бердім, алдияр,
Орын бердің қасыңнан.
Сен бір қалған көз едің
Кенесары асылдан.
Сыздық атың жайылды
Бұл өңірге жасыңнан.
Айбатыңды көргенде,
Душпандарың бас ұрған.
Даңқынды естіп жүруші ем
Шартарапқа шашылған.
Ақ жүзінді көрген соң,
Енді мауқым басылған.

Ауылға жүр, қонақ бол,
Атан алып, ат мініп,
Ағайынға беріп қол,
Аттанарсыз, Сыдеке,
Ата жолы деген сол!
Арнап келіп алғаның
Алтын жүзік, сарқасқа ер.
Атаңыздың аруағын
Сыйлайды екен бір тайпы ел.
Екеуінің** қалғаны —
Он бір жыра*** деген жер.

---

* Сыздық — Кенесарының баласы, орыс әдебиетінде Садық, Сыздық деп аталады. Ол Россияның отарлау саясатына және жергілікті хандарға, Қытай империясына қарсы халықтың азаттық күресін басқарған (1860—1877) көрнекті батыр. Сыздық Жамбылмен 1880 жылдары кездескен.

** Екеуі — Кенесары мен Наурызбай батыр.

*** Он бір жыра — Кенесары мен Наурызбайдың сүйегі көмілген жер аты.

ЖАРАТЫЛЫС СЫРЫ

Асқар тау ғаріп емес пе,
Айдынды көлі болмаса.
Ер жігіт ғаріп емес пе,
Белгілі елі болмаса.
Ел де ғаріп емес пе,
Белгілі жерге қонбаса.
Ағаш ғаріп емес пе,
Мәуесі өсіп тұрмаса.
Су да ғаріп емес пе,
Арнасы тасып толмаса.
Әйел ғаріп емес пе,
Ерден бағы жанбаса.
Жаз да ғаріп емес пе,
Күрғақшылық торласа.
Ұста ғаріп емес пе,
Темірдің суын таппаса.
Ақын ғаріп емес пе,
Байды өтірік мақтаса.
Заман ғаріп емес пе,
Әділеттен аттаса!
Халық ғаріп емес пе,
Айтқаны іске аспаса.
Жігіт ғаріп емес пе,
Еңбегі алға баспаса.
Арғымақ ғаріп емес пе,
Арам тер болып ақсаса.
Малшы ғаріп емес пе,
Малын жөндеп бақпаса.
Бақсы ғаріп емес пе,
Өтірік айтып ақтаса.
Көл де ғаріп емес пе,
Қаз-үйрек келіп қонбаса.
Шебер ғаріп емес пе,
Ағашты дұрыс жонбаса?!
Заманның сыры емес пе,
Заманға қайғы жемес пе,
Домбырасын қолға алып,
Жамбыл ақын толғаса!

ӨСТЕПКЕДЕ*

Үйсін, Найман саңлағы,
Өстепкеге жиылдың.
Жолдың ұшып шаңдағы,
Алматыға құйылдың.
Елде жүрген егейлер,
Қалада құр үйілдің.
Ұлық көрсең, ұйлығып,
Желді күнгі қамыстай
Жапырылып иілдің.
Жүріппіз сыр алыспай,
Жайларыңды түйіндім.
Келтірдіңдер намысты,
Бек қорланып күйіндім.
Бүйтіп қызық көргенше,
Өзі жақсы үйімнің.
Шұлғымаймын сендерше,
Керегі жоқ сыйыңның.
Қор болмаймын өлгенше,
Өлеңіме-ақ сыйыңдым!

* * *

Еске алсам ертегідей ертеңі өткен,
Талай жан жүрегінің жырын төккен.
Еңіреп ен даладан бақыт іздеп,
Таба алмай Асанқайғы о да өткен.
Құландай қақтан безген Қорқыт қаңғып,
Кездеспей көрден басқа, ол да кеткен.

---

* Өстепке — выставка, көрме. 1913 жылы Россия патшасы Романов тұқымдарының таққа отырғанына 300 жыл толуына орай, Верный (Алматыда) қаласында Жетісу облысының (Лепсі, Қапал, Жаркент, Верный, Бішкек, Қарақол уездері) ауылшаруашылық-өндірістік көрмесі ұйымдастырылады. Сол көрмеге Жетісу облысының ел арасындағы атақты әнші-ақындары, сал-серілері және колөнершілері шақырылады. Қазақ-қырғыз бас қосқан осы жиынға Жамбыл және Мақыш, Үмбеталы, тағы басқа белгілі өнерпаздар қатынасады. Жамбыл осы өлеңді сол көрмеде айтқан.

* * *

Халықтың еркі кетті баласынан,
Сөзімнің ғибрат ал сарасынан.
Ақ патша бұйрық қылды солдат бер деп
Он тоғыз — отыз бірдің арасынан.
Осыған тірі отырып көнеміз бе,
Іріктеп бар боздақты береміз бе?!
Болмаса елдік қылып, тізе қосып,
Батырға қол бастаған ереміз бе?!

ПАТША ӘМІРІ ТАРЫЛДЫ
(1916 ЖЫЛҒЫ ОҚИҒА)

Қызығынды көп көрдім,
Қарабастау, Құлансаз*.¹
Күндерімді өткердім,
Сенде жүріп ұзақ жаз.
Көкорайға жайылған
Секілді едік үйрек, қаз.
Ештеңе жоқ уайымнан,
Жүруші едік көңіл мәз.
Патша әмірі тарылды,
Оған қылар бар ма ылаж?!
Ішке толған зарымды
Кімге айтармын қылып наз!
Көген көзді қосақтап,
Қалай қиып берерміз?!
Көздің жасы моншақтап,
Көңіл шер боп өлерміз.
Көк жайлауды қалдырып,
Қайда көшіп кетерміз?!
Көкіректі зар қылып,
Қорлықпен қайтіп өтерміз?!
«Бес үйден бір жігіт!» деп,
Болыстар жүр шапқылап.
Жасауылы үй тінтпек,

---

* Қарабастау, Құлансаз — Сүйінбай мен Жамбыл ауылының жайлауы.

Қылыштары жарқылдап.
Бүйтіп көрген күн күрсын,
Жапырақтай қалтырап!
Таусылғандай тынысың,
Күнде жүрек қансырап.
Дүниенің кеңдігі —
Жүргенінде басың бос.
Жан қысылса, белгілі,
Таба алмайсың жақын дос.
Өз араңнан шыққандар
Таяқ соғар өзіңе.
«Әр нәрсеге — бір зауал»
Дейтін еді кезінде.
Би, болысты тәңірі атты,
Ел қорғауға жарамай.
Ағайынды еңіретті,
Көз жасына қарамай.
Енді ойласақ, не қалды,
Ата жұрттан кету бар.
Жолға тігіп не жаңды,
Тәуекелге беку бар!
Не болмаса шыбындап,
Тағдырыңа көну бар.
Көнсең, күнде шығындап,
Ит қорлықта өлу бар!

ЗІЛДІ БҰЙРЫҚ

«Верныйден»* жаңдаралдар бұйрық қылды,
Құйрығы бұйрығының тіпті зілді.
«Отыз бір — он тоғызды алад» деген
Суық хабар халықты бұлқындырды.

Жылады сорлы халық малын айтып,
«Кеткен соң қолдан шығып, келмес қайтып», —
Дейді де еңірейді, егіледі,
Қайғының күні-түні күйін тартып.

«Верныйдың» қадам баспай қаласына,
Қемпір, шал жылап жатыр баласына.
Ешбір ем табылмады іздесе де,
Халықтың жүректегі жарасына.

Пристав келіп қалды бала сұрап,
Ел жатыр бермейміз деп қойдай шулап.
«Қырсаң да баламызды бермейміз» деп,
Тайсалмай әке-шеше жатыр сұлап.

Пристав ашуланды «аламыз» деп,
Жігіттер түр: «Бармаймыз, қаламыз, — деп. —
Егер де бұл түрінді өзгертпесең,
Басыңа бір ойранды саламыз!» — деп.

Ел-ел боп жиылды кеп әрбір сайға,
Ал әлеумет, қараңдар мына жайға.
Сендей болып соғылып толқындады,
Бір сая бола ма деп шыбын жанға.

---

* Верный — екі мың жылдық тарихы бар Алматының ескі орнына, Ресей империясы Ұлы жүздің бағынған аудандарын басқару үшін, 1854 жылы Верный әскери-соғыс бекінісін орнатты, ал 1856 жылы Алатау округі құрылды. Үлкен Орда приставы Қапал бекінісінен Верныйға көшірілді. 1867 жылы Верный бекінісі қала статусын алды.

1918 жылы наурыз (март) айында Верныйда Кеңес өкіметі орнады, соған орай 1921 жылы 5 ақпанда (февраль) Верный қаласы өзінің ежелгі аты Алматы қаласы деп аталды.

Жиылды бозбалалар бір кезенге,
Қарғалы деген тасқын бір өзенге.
Пристав кетті: «Еріксіз аламын, — деп, —
Көресің бұл істі! — деп, — кезегінде!».

Бәрін де ол пристав жаттап алды,
Басшыларын қағазға хаттап алды.
Атандырып бұл елге солдаттарын,
Басты-басты кісіні саптап алды.

Күн ыстық, қайнап тұрған сарша тамыз,
Жанында қан, малында қалмай маңыз.
Оразаның күні еді сол уақытта,
Бұл күнде оразаны не қыламыз!

Суында Қарғалының ауыз ашты,
Бір пәлекет халыққа душарласты.
Басшылары кеткен соң, тағат алмай,
Жиылған жұрт дағдарып, жанталасты.

Келді де, алып кетті жақсыны айдап,
Барады боздақтардың көзі жайнап.
Күн ыстық, қайнап тұрған сарша тамыз,
Жөнелді абақтыға соры қайнап.

Жақсыдан жақсы қоймай, алды санап,
Қамалды абақтыға қырғыз, қазақ.
Білмеді не болғанын сырттағы ел,
Қамалғандар тірідей тартты азап.

Шулайды абақтыға қамалған көп,
Сырттағы жүр: «Біз енді қайтеміз?» — деп,
Губернатор жандарал жауапқа алды:
«Жайлауда ту көтеріп шапқан кім?» — деп.

Ешқайсысы айтпаған соң, айғай сап кеп,
Өзі айтты жандаралдың «Бекболат!» деп.
Бекболат бола қалса ту көтерген,
Бұйрық қылды: «Дараға асып, тарт!» деп.

Қалиқұлды бірге жазды дарасына,
Байбосын қоса кетті арасында.
Абақтыда қалғандар естен танды,
Көзінің қамшы тиіп қарасына.

Әкетті байғұстарды арбаға сап:
«Иманыңды айтатын молданды тап.
Үндерінді шығарма, өңкей надан,
Мұнан былай сөйлеме, аузыңды жап!»

Самсыны* алған екен Ботпай** қамап,
Оларды жігітімен кетті сабап.
Тұтқындарды босатып ала алмады,
Бір пәлеге екінші пәле жамап,

Пристав та Самсыға барған екен,
Жәнібектің мешітін қамап алған екен.
Жәнібек қажы жанына ара тұрды,
Бір болыс ел жиналып барған екен.

Ала алмай күні бойы әлек болды,
Жәнібек приставқа себеп болды.
Ертеңінде құтылып, Ұзынағашқа
Шаңдатып келе жатты қара жолды.

Бөлек-бөлек топтанып, шоқтай болып,
Бай көпесті өлтірді Ботпай болып.
Қолына онан басқа түк түспеді,
Қезсе де бұл маңайды әбден шолып.

Ақыры ұлыққа түк қыла алмастан,
Не боларын бұл істің біле алмастан,
Күш жинамай, қарусыз ұрыс қылып,
Бозбаланы бітірді кек алмастан.

---

* Самсы — жер аты.

** Ботбай — ру аты.

Шиенде* де әскерлермен ұрыс болды,
Сол ұрыста топ басы Саттар өлді.
«Саттар өлді, ел қашты» деген хабар
Ел-елдерге жайылды оң мен солды.

Шұбырып тауға карап ел жөнелді,
Не боларын соңының кім біледі?
Тауға шығып өрмелеп, тасқа бұғып,
Елдің бәрі жанынан түңілді енді.

Ертеңінде ел-елге әскер барды,
«Шапшаң түсіп, келсін» деп хабар салды.
«Қашқандарды атады» дегеннен соң,
Таудағылар кірер жер таба алмады.

Аттандық ұлығының қонысына,
Елді сорған борсықтай болысына.
Көп ерлер қаза тапты жауға аттанып
Көксеген азаттықтың соғысында.

---

* Шиен – Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Суықтөбе тауының солтүстігіндегі елді мекеннің аты.

ТОЛҒАУ

I

Жас отызға келгенде,
Даланың түрі өзгерді,
Өзгергенін көз көрді.
Күл-талқан боп төрт қазы,
Болыстарға сөз берді.
Аранын ашты бай, манап,
Үдете түсті езгенді.
Ел налыды қонысқа,
Бас билігі болыста.
Болыс сайлау, қан төгіс,
Ақша төгу үйезге.
Приставка жалбаңдау,
Құдайындай сыйыну,
Әкім болған болысқа.
Сайлау үшін шабысты,
Елді быт-шыт бөліп ап,
Ырсылдасып алысты.
Ылай судың ішінде
Көр наһандай қағысты,
Бозға түскен өрттейін,
Елді үйітіп тауысты.
Жер ошақтың басында
Ит пенен ит жолығып,
Аузына май жағысты.
Жылан ба әлде, немене,
Әкім емес, кене ме?
Зәрлі тілді, улы азу
Аш бүйірден жабысты.

II

Құлманбетпен салыстым,
Күшті ақынмен алыстым.
Итермелеп манаптар,
Жыртуын жырттым намыстың.
Қырықтың қырын бір басып,
Елудің шықтым беліне,

Сүнгідім шалқар көліне.
Ортадан орным жоғары,
Үйдің шықтым төріне.
Ел сүймеген адамның
Жоламай кеттім шеніне.
Алпыстың келдім бесіне,
Елдің күйі кеп түсті
Қартайған сайын есіме.
Терең-терең ойландым,
Мұңды шаға жырладым,
Жақсылыққа жетпесем,
Тудым дедім несіне?!
Шиеленген ел күйі
Қалмаған соң шешіле,
Ызалы сөз әкімге
Қарсы айтылды көсіле.
Ел құлағын шулатты
Сол кездерде бір соғыс:
— Кіммен жатыр соғысып?
Кесілген бас, аққан қан,
Ел жүрегін шошытып.
Қора-қора адамды,
Күнде айдады тоғытып.
Көлге айдаған қойдай ғып,
Қызыл қанға обытып.
Соғысқа болыс болысып,
Малы бардан мал алды,
Малы жоқтан жан алды.
Аралдағы қояндай,
Ел топанға камалды.
Әнші, жыршы ақыннан,
Елдің досы — жақыннан
Шашылды да зәрлі жыр,
Көпшілікке таралды.

III

Арық ел алабұта тұрған ықтап,
Жайлаған мына қырсық неден мықтап?
Қажығанның үстіне қанды соғыс,

Жығылғанның үстіне жұдырықтап.
Ақыны, әнші, күйші қыруар жан,
Аймағын Жетісудың жинап алған.
Сабаннан төсек, ерден жастық етіп,
Жатарға жай салғызды ат қорадан.
Сорпасы капустаның ыстығына,
Сәкеге — бес кісіге бір қара нан.
Қырық тиын күндігіне ақша беріп,
Нан пұлын алып тұрды ұстап сонан.
«Үгіт айт, патшаны мақта, — деді, —
Болып жатқан соғысты жақта, — деді. —
Жыр айтсаң, құдай менен пайғамбарды айт,
Онан басқа жырыңды айтпа!» — деді.
Ол айтты, тіл кескендей үндемедім,
Ол жиыннан табылмай бір керегім.
Ақын, жыршы топырлап жеті жаттық,
Түсінгенім болмады мүлде менің.
Ұстаған қанды тырнақ елді қысты,
Кім болмақ, ызаланса, елден күшті?!
Жамбыл қарт жетпіс екі жасағанда,
Николай ұрған доптай тақтан ұшты.

* * *

Жасымнан атым аян Жамбыл едім,
Сүрінбес қара өлеңге даңғыл едім.
Самғасам, сары түнде шалдырмайтын
Қарқырап қайран даусым қалды менің.
Шалқыған самғап көкке қайран әнім,
Кіргіздің талай жерде тойдың сәнін.
А десем, ауызымнан бытырайды,
Шіркінге не болғанын біле алмадым?!
Тәжібай, саған қалай менің мұңым,
Бұл сенен бір сұраған нағыз сырым.
Әнді алған көкейімнен сынғырлаған,
Кінәлі, бәлкім, бұған кәрілігім?!

АҚЫН БОЛДЫМ

Ақын болдым он үште,
Алтын құстай тарандым!
Алды-артыма қарандым,
Шарықтадым әр жерде,
Келгенінше шамамның.
Жауап бергім келмейді,
Десе қайда барасың?
Байқадым біраз аралап
Шапырашты, Екей баласын.
Ақындық қонбай тұрғанда,
Жалтақтап Жамбыл тұратын,
Ұлық пенен төренің
Ұрлағандай танасын.
Шарласын Жамбыл шарықтап,
Қырандайын қалықтап,
Байқасын үні, шамасын.
Ағайын елдің ішінен,
Сөз ұқпайтын кісіден
Таппады Жамбыл бағасын.
Жасымадым, өрледім,
Домбырамды сермедім.
Ақындармен таласып,
Жүйрікпенен жанасып,
Жалған ақын кез болса,
Жасқанып жол бермедім.
Тасқындады өлеңім,
Дамыды шалқып өнерім.
Толтыруға ұмтылдым
Өлеңімнің олқы кемерін.
Садақтайын сайланып,
Сөз өткірін ойланып,
Ататын оқтай безендім.
Жел сөзден тауып табысты,
Жібермедім намысты.
Қисықты түзеп мінедім,
Артықты тілмен теңедім.
Арқасында жел сөздің

Жақын еттім алысты,
Жас Жамбыл елмен танысты.
Өтірікті сүймедім,
Дүние үшін күймедім.
Алтынына біреудің,
Жолда жатса, тимедім.
Жыртық киім кигенім,
Арық, жауыр мінгенім.
Думан топты қақ жарып,
Жастық шақта жүргенім.
Ақ бөкендей желгенім,
Ақынның көріп мергенін.
Өмірменен жанасып,
Жарлыменен санасып,
Ақиқатты сөйледім.
Ақ домбыра ермегім,
Сөздің оғын кезесем,
Алыстан атып жеткіздім.
Дұшпанға арнап кезесем,
Өңменінен өткіздім.
Мерген болдым, атқышпын,
Көздедім көрсем қылаңды.
Шешен болдым, тапқышпын,
Төте жолмен төтелеп,
Елдің сырын жетелеп,
Арқадан-арқа қыр асып,
Егескенге шыдасып,
Жамбылдан кім бар шыдамды?!
Он жеті мен он сегіз,
Тал шыбықтай бұралған,
Жас ақын Жамбыл атақты,
Он үштен бастап сыналған.
Жүйесін тапқан жел сөзді
Үйсін, Найман құп алған.
Көрұғлы Сұлтан, Өтеген,
Шежіресін тыңдаса,
Шығушы еді құмардан.
Өлеңді жастан дарытқан.
Малға қашан жарытқан.

Жамбыл ақын нәсібі
Өзімді сүйген халықтан.
Қазынасы кең дүние,
Жамбыл қашан тарыққан.
Көңілін ашып кетейін,
Біраз қызмет етейін
Халыққа мұңлы зарыққан.
Шер-құмардан шығарып,
Шертейін күйлі өленді
Жасымнан бойға дарытқан.
Өлең деген өнер-ді,
Дәулет — елдің ырысы,
Сарқылмас қазан кемерлі.
Шаршамастан шалдығың,
Араладым әр елді.
Ұлы той, жиын, астарда,
Арқа, Алатау асқарда,
Жиналған топта көрі-жас,
Сүйсіне тындап кенелді.

Жиырмаға жасым келгенде,
Ор текедей желгенде,
Алдымнан шыққан кес-кестеп
Жолықтым талай мергенге,
Тісін қайрап жүрсе де,
Ата алмады сығалап,
Қарамды мерген көргенде.
Тірі күнде аттырсам,
Қолыма қылыш шаптырсам,
Өзімді санап мен жүрдім,
Тірі емес — өлгенге!

Жиырма беске асқанда,
Ай ілесті аспанда!
Жұлдыздар тұрды сығалап,
Шырқап әнге басқанда!
Талқандап бұздым бөгеуді,
Кемелге келіп тасқанда.
Үлгі беріп өлеңнен,

Елге ұрық шашқанда.
Жарыспақ болып келгендер
Шаңға ілеспей қашқанда.
Домбыраның пернесін
Дами берді он саусақ
Дем алмастан басқанда.
Жолдас болған домбыра,
Жамбыл да қалмас болдыра.
Отыз да жатыр ойланып,
Шақырып мені қам қыла.
Заманыңнан қалыспай,
Сілтеп құлаш алысқа-ай,
Бес саусағым, зырқыра,
Жел сөзбен жүрек жандыра,
Құрышын құлақ қандыра!
Отыздан асты жасымыз,
Ақылға толып басымыз.
Ақыра шауып ағындап,
Бөйге атындай арындап,
Ақын жанның жүрегі,
Жас баладай мінезі,
Балалық қашан арылмақ.
Өткір сөзім қылыштай,
Толғадым сөзді тыныстай.
Сөздің қоры ұлғайды,
Тағдыр берген ырыстай.
Жүрмедім босқа сайыспай,
Жасым кетті алысқа-ай,
Көнгіш болдым өмірге.
Мінезім — шылғи қайыстай.
Асылдан соққан ақ семсер,
Келемін мен де қайыспай!
Тот баспадым, сынбадым,
Өзімді өзім шындадым.
Қырғыз-қазақ жиылса,
Топты жарып жырладым.
Топтан озған ақынды,
Топ ішінде тындадым.
Бөйге атындай жұлынып,

Шаппай қарап тұрмадым.
Қойды өмір жаратып,
Жел сөзімді таратып.
Токтамадым қызғанда,
Тындауға халық тұрғанда.
Түн артынан түн кетті,
Күн артынан күн кетті,
Кештер батып, таң атып.
Келгенде жүйрік бабына,
Бөйге бермес шапқанда.
Кім тура кеп токтатар
Қызып тұрған шағына!

Көрді Жамбыл қырықты,
Кезек күтіп тұрыпты.
Сымға тартқан күмістей
Сынымды бұзбай тұрғанда.
Жиырма бес қайта келгендей,
Қырықта қылаң ұрамын,
Шалғандай таудың қыранын.
Өлеңім кетті селдей боп
Жердің жүзін қаптаған.
Суға аққан сендей боп
Жері жоқ барып жатпаған.
Қырық бес те келіп жолықты,
Елу де келді еркіндеп,
Жамбылды елу ойлантпақ,
Елуді жас деп еске алмай,
Жұмсадым мол қайратты,
Асау тайдай ойнақтап.
Сақтадым есте ойланып,
Елудің есіп өтерін.
Қызыл көзі алақтап,
Қызыл тілі салақтап,
Азу тісі сылқылдап,
Буындары былқылдап,
Ақ көбік шашып аузынан,
Арыстандай ақырып,
Көрілікті шақырып,

Алпыстың білдім жетерін.
Бұлқынсам да ақырып,
Қайратты, жастық шақырып,
Ілгіштенген тамақта
Тұрды біраз қақырық.
Арылмады тамақтан,
Тастасам да қақырып.
Алпыстағы шалдардай
Алжымадым шатылып!
Алдағы өмір, өткен жас:
Ақшыл тартқан сақалым,
Буырыл тартқан ғазиз бас,
Аздап белгі береді,
Жаралсам да темір-тас.
Өмірді болдым көргендей,
Жетпіс те жетті желгендей.
Қажымастай бұл тағдыр
Қасиетін бергендей.
Көрілік емес, сол күнде
Қажытқан мені замана.
Қақырық қатып, шер болды,
Қайғы-дерт ішке жамала.
Елу жыл қырғын болса да,
Ел көргенін тана ма?!
Ел аузында жыр болып,
Кетті сөзім тарала.
Би, болыс көрдім сол кезде
Жетегінде төренің,
Ұқсас болып еңкілдеп,
Мұрнын тескен танаға.
Жамбыл айтпас дүниеде,
Жел сөз айтса жалғанын,
Шер тарқатып сол кезде,
Қозғадым іштің арманын.

Өлеңім топан суындай,
Жетісудан ақтарам.
Тындамай жердің алысын,
Арқаға жетіп дауысым,

Алтайдан да аттағам.
Қартайдым деп өмірде,
Қайғыланып жатпадым.
Жастық шіркін көңілді,
Сонда да болды мақтаным.
Мақтаным емей, немене,
Көңілдің күйін жақтадым.
Жетпістен асып, сексенге
Жылжыдым, ептеп беттедім.
Көрілікке еңістеп,
Мойындап мен де кетпедім.
Көптен көксеп тарыққан,
Қажыған ел зарыққан.
Теңдік берген заманға ,
Аман-тірі жеткенім!
Бетіме шырай-әр берді,
Жан-денеме нәр берді.
Теңгеріп нашар кедейді,
«Мен ұлықпын» демейді.
Біз тілеген заң шықты,
Кісі еңбегін жемейді!

ТОРҚАЛЫ ТОЙҒА ШАҚЫРМАЙ

Қатар-құрбы қадірлес
Замандасты сағындым!
Қатаған мен Кебекбай —
Мақамдасты сағындым!
Көкте жүзген күміс күн,
Аппақ айды сағындым.
Қалдырмайтын тойынан
Ноғайбайды сағындым!

Кедейлерді жақтамай,
Байға қашан жағындым,
Болысқа қашан бағындым?!
Бой бермей жүріп оларға,
Бостандығымды сағындым!
Күткен күнім туғандай,
Құрметім мен олжамнан
Не себепті қағылдым!

Жас ақындар қасында,
Дудар шашың басыңда.
Сиыр баққан, тас өртеп,
Әкелеріңді білуші ем:
Ораз бенен Жұбаныш,
Торқалы тойға шақырмай,
Мен сендерге не қылдым?
Заман ақыр болған жоқ,
Жамбыл сөзден қалған жоқ!
Ел жайлаудан көшкен жоқ,
Көктен жасын түскен жоқ!
Сендер шетке қағатын,
Жамбыл атым өшкен жоқ!
Мен баяғы Жамбылмын,
Әлі сөзге даңғылмын.
Қыртыстарың сүймейтін,
Мен сендерге не қылдым?!

Жаным барда кеудемде,
Сендерден кем болмаймын.

Дүрілдетіп жер-жерде,
Өлең-жырды толғаймын.
Домбыраға қол соғып,
Иығымды қомдаймын.
Тек кездесіп қалмаңдар
Ыңғайына сондайдың.

Кедей көтеріліп қырда жүр,
Байлар бұғып ойда жүр,
Жамбыл сайрап мұнда жүр!

КЕДЕЙЛЕРГЕ

Төбеге әкеп ту тігіп,
Той, мереке етiңдер!
Алалы болмай ауызың,
Ынтымақ қылып, бекiңдер!
Теңдікке жетіп қолдары,
Теңелсін жетім-жесірлер.
Бір ауыздан сөз шығып,
Кесірді ескі кесiңдер!
Жамбыл ақын батасы,
Батаның жоқ-ты қатасы,
Мұратыңа жетiңдер!

ҚАЗАҚСТАН ТОЙЫНА

Халықтың енді міне жетілгені,
Құрыштың білінбейді кетілгені.
Аталып Қазақстан, ел боп туып,
Үй тігіп, ірге қалап бекінгені.
Есімде сансыз жылдар қоршап тұман,
Өмірінде азап шегіп, өкінгені.
Елімнің үкіметі көп жасасын!
Намысты жауымызға кетірмеді.
Болайық үкіметке, кедей, ұйытқы,
Секілді темір тіреу көпірдегі.
Жарқырап, тұла бойды шаттық кернеп,
Ажарым шырайланды бетімдегі.
Ағытқан бар арынын арғымақтай,
Қиырдан қия шауып лепіргені,
Сенімен, туған елім, біте қайнап,
Жан емен әңгіменің шетіндегі.
Сондықтан бабаң Жамбыл әнге шырқап,
Қырандай қос қанаттың серпілгені.

1924

* * *

Уа, қарағым келіншек!
Сатшы маған майыңды,
Білемін сенің жайыңды.
Базарға май сатам деп,
Алдап келдің байыңды...

ҚИҒАШ ҚАС

Өлмейтін пенде болмас жаратқанда,
Күн шығар шыр айналып таң атқанда.
Қанбай ма көз құмарың құралайдай,
Бұрылып қиғаш қасты қаратқанда.

Қатын деген — еркектің бауыр еті,
Қыз құшақтау көңілдің ғанибеті.
Жөні келсе, Жамбылды ескере жүр,
Келіншектен қалған жоқ әлі ниеті.

ЖАУЛЫҒЫМЕН БЕТІН БАСЫП

Өлеңім, ор қояндай жортасың ба,
Өр көңіл, өлең айтпай, қорқасың ба?!
Талайдың екі көзін жаудыраттың
Жиырма мен отыз жастың ортасында.

Жүрген жақсы жақсымен араласып,
Женге жүрер ортада жанталасып.
Женгеден де ойнауға келін тыныш,
Жаулығымен жататын бетін басып.

1933

КӨДЕНЖАН

Көденжан, қайдан келдің күңдей болып,
Жаңғырып таудан шыққан үндей болып.
Анда-санда көргенде мауқым басып,
Риза болып қаламын, көңілім толып.

Жақсы менен жаманның түрі басқа,
Қонып алып, таранар, тоты тасқа.
Қасың қара болғанда, мойының — қаз,
Жарықтығым, мауқым бас, аралас та.

Қарасаң, көзің күндей күлімдеген,
Бір серпіліп қаламын үніңменен!
Көзің қырын сала жүр, жарықтығым,
Біз де жігіт болғанбыз дүрілдеген.

1933

АҚҚУ ЕДІМ

Жамбыл ем, кеше кім едім:
Дуадақ едім шөлі жоқ,
Аққу едім көлі жоқ,
Сыбызғы едім үні жоқ,
Асыл едім құны жоқ.
Енді, міне, кім болдым,
Елім сүйген жыр болдым!

1935

АСҚАРАЛЫ АСҚАР ТАУ

Елімнен Мәскеу жеткенше,
Жазыла түсіп жол жатыр,
Көкорай шалғын жер жатыр,
Асқар-асқар тау жатыр,
Еңсесі биік дөң жатыр,
Айдын шалқар көл жатыр,
Көлден де көп ел жатыр,
Шетіне көз жетпестей
Ақ Еділдей сел жатыр.

Осынау ұзақ сапарға
Желмаямен жетер ме ем?!
Керуен құрап түйеден,
Асқар таудан өтер ме ем?!
Төрт аяқты жануар
Қалса шөгіп болдырып,
Құла дүзде қондырып,
Қайғыменен өтер ме ем?!

Ерттемедім жүйрікті,
Қомдамадым түйені.
Жүйріктердің жүйрігі —
Жүкті поезд тиеді.
Жұртпен бірге мені де
Жөнелгенде тербетіп,
Ағытылды шабыстың
Жан көрмеген тиегі.
Қақ жарылып жол берді
Сырқырап таудың сүйегі.

ҰЛЫ ЗАҢ

Өлеңім, шарла ауылды,
Тында, дала, Жамбылды!
Өмірде заңды көп көрдім,
Сол заңдар бүгіп белімді,
Көзімнің жасын қан қылды.
Маңдайға әжім түсіріп,
Қайнатып миды даң қылды.
Жүргізді заңын «бір құдай»,
Жүргізді заңын Абылай.
Қылышпен жұмсап заңонды,
Жүргізіп жауыз Николай,
Кең дүниені тар қылды.
Солдатқа ұлды алдырып,
Ардақтысын аттырып,
Аруды малға саттырып,
Елді ерікке зар қылды.

Заңның тартып зардабын,
Зарлады налып қалың ел.
Ұстап заңды қолына,
Халықтың мініп мойнына,
Бай, мырза, шора алды бел.
Ажал, аштық, жауыздық
Даланы кезіп құйындай,
Көздің жасын етті сел.
Шарла, өлеңім, ауылды,
Тында, дала, Жамбылды!
Ақыныңа тізгін бер,
Сүрлеуден даңғыл жол болып,
Бұлақтан теңіз шығады.
Тастан болат жаралып,
Халықтан туып данышпан.
Топшылап сөзді буады.
Бақытты өмір кезінде
Бар әлемде теңі жоқ
Бақытты бала туады.
Баламен егіз ұлы боп,

Колхозданған ауылда
Жақсы жыр дүкен құрады.
Шат тұрмыстың жыры шат,
Барлық көркем сөздердің
Біздің сөз сәуле шырағы.
Шаттықтың тартып әуезін,
Аралап колхоз ауылын,
Тыңда, дала, Жамбылды!
Тыңда, Қастек, Қаскелең!
Сөйлесін кәрі бауырың.
Ардақтаймын Кеңестің
Әділ заңын тамаша
Орнатқан шаттық дәуірін.
Жүрекке нәзік жыр беріп,
Табиғатты меңгеріп,
Ар, атаққа ие етіп,
Марқайтқан еңбек қауымын.
Бақ пердесін көтеріп,
Олжаға олжа ұласты.
Әділ заң ұлы тойымда
Жұртты аузына қаратып,
Шығарды қызым Күләшті.

Ардақтаймын бұл заңды,
Астананың мектебін
Ашты колхоз ұлына.
Бауырлас көрші елдердің
Қатарына қосылып,
Өмірдің астық шыңына.
Шырқа, ақындар, көтере,
Шығара таудың қырына!

Өлеңмен топқа қосылып,
Қандыр көңіл күштарын.
Өлеңменен айтып бер
Ұлты басқа, тілек бір
Елдер тізе қосқанын.
Отанымның гүлденіп,
Өлеңге қос көркейтіп,

Шаттықты сүйіп-құшқанын.
Өлеңменен ұрандап,
Еңбек пенен олжаға
Шақыр тегіс қалдырмай
Даланың ауыл, қыстағын!

ҚАЙТА ЖАСАРДЫМ

Жалғанды жалпағынан басып өтіп,
Жасарып, қайта туып, алдым бекіп!
Қаусаған отыз тісім қайта шықты,
Болғанда қызыл иек, әлім кетіп.
Алдырып ескі серік домбырамен,
Шалдарды отырған кім қадірлетіп?!
Жеткенде тоқсан жасқа шөккен нардай,
Жүрекке дем берген кім дүбірлетіп?!
Жеткенде сөнер оттың әлпетіне,
Қиялға жол берген кім өрге өрлетіп?!
Думан қып, келдім бір топ ақынменен,
Қуанған қалың қазақ халқымменен.
Жырым да, сырым дағы бәрі алдында,
Елімнің жақсы өнер салтыменен.
Елім бар мекен еткен шексіз дала,
Сол дала байтақ жатқан жоқ шекара.
Халқымның саған деген махаббаты
Арқаның даласындай шексіз дара.

1937

ЖАЗ

Жаз жайнап, жан-жануар жанаттанған,
Жадырап май айында науаттанған.
Су ағып, жер айналып жанарланған,
Жиһанда біздің таңдай таң атпаған.
Жарқылдап, жабырқаусыз, жайдары жан,
Жұлқынып жазғы егіске жарақтанған.
Шыңына шыбық шаншып, гүл түлетіп,
Сайлы есім саяхатқа саяттанған.
Қой қоздап, түйе боздап, құлын қунап,
Даланың төлі ойнақтап аяқтанған.
Бұзылмай айдын көлдің ақ қаймағы,
Құс шайқап балапанын, қанаттанған.
Безесе көрі Жамбыл қызыл тілін,
Хош көріп қазақ, қырғыз мадақтаған.
Бәйгеден күнде келген көрі тарлан,
Бәрін де той, думанның аяқтаған.
Күй боздап домбырадан, өлең қоздап,
Қыз бұлғап орамалын қарап қалған.
Жүз жасап, жүз жаз көрген бұл Жамбылды
Ешбір жаз бүгінгідей қаратпаған.

1937

ЖАЗ ЖЫРЫ

Атымды ертте, балалар,
Күлімдеп, міне, жаз келді.
Түйе боздап, қой қоздап,
Тізіліп қатар қаз келді.
Жастардың жүзі жайрандап,
Кең өмірде сайрандап,
Махаббат, мейірім, ән мен күй,
Ойын, күлкі, наз келді.
Тамаша өмір, шаттық жыр
Қала, дала ой мен қыр,
Нұрлы жаз ғой биыл жаз
Төгілген көктен алтын нұр.
Назданар адам аз ба енді,

Көйлек көк те, тамақ тоқ,
Еш пендеде уайым жоқ,
Жасармас қай жан жазда енді?!
Отаным — байтақ мәңгі бақ,
Гүл, бәйшешек толған жер.
Он бір жұрт, он бір туысқан
Қанаттас қатар қонған жер.
Он бір жұртым — он бір бақ,
Ішінде еркін сайрандап,
Мәуесін тәтті тартқан ел.
Шағаласы шаңқылдап,
Қаз, үйрегі қаңқылдап,
Көкорай шалғын, орман, көл,
Шалқып жатқан ен дәулет.
Салтанат, шаттық, сән, сәулет,
Аймағым асқар қорған бел.
Жауын мен дауыл, бораннан
Жасқанбай, шалқып тасамыз.
Жауды жайпар жарақ сай,
Табанмен таптап басамыз.
Қыздырып еңбек дүкенін,
Желпілдетіп жер бетін,
Жемістен шашу шашамыз.
Жер қазынасын талқандап,
Көзіне жете ашамыз.
Болаттан сұңқар ұшырып,
Мұхиттан әрі асамыз.
Мініп алмас тұлпарды,
Баспаған жерді басамыз.
Қуаттан дария ағызып,
Ерліктен ерлік туғызып,
Өрге өрлеп, тасамыз!

1937

АЛАТАУ

Тізілген таулары бар Жетісудын,
Ішінде орман, тоғай біткен нудың.
Дариядай тулап аққан сол таулардан
Көресің тамашасын аққан судың.
Есепсіз тау суреті көз жетпейтін,
Жырлауға қазынасы көп тіл жетпейтін.
Өрік, алма, алмұрт, жиде жемістер көп,
Бір татсаң, ауызыңнан дәм кетпейтін.
Қарлы тау, басы биік мұнар кетпес,
Сырласып бұлттарменен болған септес.
Түрлі аңдар мекен етіп, өніп-өсіп,
Жүреді бір-бірімен боп тілектес.
Арыстан, аю, қасқыр, түлкі, борсық,
Сілеусін, жолбарыстар түнде жортып,
Тулаған аққан бұлақ тасқынында
Асаудай ойнақ салар балық шолпып.
Етегі сол таулардың мидай тегіс,
Тегіс жер гүлін жарған миуалы егіс.
Еліне мекен етіп еңбек қылған
Жегізер аямастан түрлі жеміс.
Алатау Жетісумен құшақтасқан,
Еліне қазыналы қойнын ашқан.
Бауырында Қазақстан астанам бар,
Бір бауыр орыс-қазақ араласқан.
Жайлау бар бұл тауларда шөбі шалғын,
Көк майса ойы, қыры бәрі балғын.
Қызығын сол жайлаудың көрем десең,
Шөбіне бауырың төсеп жатып алғын!

1937

ҚЫМЫЗ

Үйірілген қышқыл, тәтті сары қымыз,
Ауруға — ем, сауға — қуат, дәрі қымыз.
Ыстықта ұрттар сусын таппағанда,
Ерте-кеш байлар ішкен кәрі қымыз.

Ашыған кең сабада алтын қымыз,
Бай, биге шаттық берген салқын қымыз.
Айтушы ек, іштен налып, саған қарғыс,
Кедейге келмегенде шартың, қымыз.

Байда бар, жарлыда жоқ тартым қымыз,
Көз сатып, бардан ішкен халқым қымыз.
Байлардың сабасында «аллаһуп» тап,
Кедейдің торсығында там-тұм қымыз.

Сапырған жайлау жайлап байлар қымыз,
Шақырып бірін бірі тойлар, қымыз.
Кеңейтіп жуан қарын май қосуға,
Сар тұздық, козы етімен шайнар, қымыз.

Бай қайда? Елден қудық бүгін, қымыз,
Төңкердік зор сабасы түбін қымыз.
Көрінбей, түнде жортып құмарда жүр,
Ішпейді бұлақ суын түгіл, қымыз.

Сапырған далам, қалам бәрі қымыз,
Жайлаудың бүгін болды сәні қымыз.
Стахановшы ерлерге дем беретін,
Бір сүйеу еңбегіне кәрі қымыз.

Еңбекші ел тартып алған табы қымыз,
Ен өскен колхоз ауылы малы қымыз.
Әр ферма ортасында күмпілдейді,
Өзгеше бүгін тәтті дәмі қымыз.

Үйірілген сары алтындай сары қымыз,
Ауруға — ем, сауға — қуат, дәрі қымыз.
Елімнің Қазақстан дәмі болдың,
Шығаршы, тағы нең бар, кәне, қымыз!

1937

БАЛАЛАРҒА

Балалар, аманбысың, шырақтарым,
Майысып көлге біткен құрақтарым!
Жүрмесем есендесіп, тұра алмаймын,
Ішінен асып кетсе бір аптаның.
Қонаққа келді, міне, Жамбыл атаң,
Сан жылдар жүк көтерген бүкір жотам.
Қарт бабаң дәуіріне мейірі қанған,
Қуанып жастығына сендей, ботам.
Білемін өмірлерің тұрған жайнап,
Күндіз-түн жастық үшін жарық сайлап.
Ай, жұлдыз, күннің көзі, жел менен су —
Бәрі де сендердікі әлемге айғақ.

1937

БЕСІК ЖЫРЫ

Ұйықтасын деп бөбегін,
Домбыраның қос ішегін
Жамбыл бабаң қағады.
Қаққан сайын, өлеңі
Бұлақтайын ағады.

Қағады Жамбыл қос ішегін,
Өсуін үшін, өсуін.
Ұйықтасын деп бөбегін,
Тербелсін деп бесігің.
Көкте де жұлдыз ұйықтады,
Жайлауда жусап мал дағы.
Мамық жүнді жас лақ, ,
Ұйықтап қырда ботақан,
Алтын жалды құлыншақ,
Жұмып көзін бұзауқан,
Сидан сирақ қошақан,
Төлдің бәрі ұйықтады,
Ұйықта сен де, балақан!
Шегіртке ұйықтап шөбінде,
Бақа жусап көлінде,
Қалғып құрақ өзенде,
Балық тағы ұйықтады
Амудария түбінде,
Ұйықта, сәулем, бөбегім,
Болды сенің дегенің!
Отаныңның сүйікті
Бөбегінің бірісің.
Бәрінен де сен сұлу,
Бәрінен де ер сұлу,
Біздің жердің құлпырған
Жас өспірім өрісің!

Балалық, жастық шағыңды
Өсірді елің дарынды.
Еліңменен бір көрдің
Жарқыраған бағыңды.

Бақ жұлдызы жайнатты,
Жас бөбегім, жаныңды.
Өмірің кең шалқыған,
Жолың ашық аңдаған,
Сен үшін бақша бұлбұлы
Сұлу әнін сайраған.
Сайдың сұлу гүлдері
Сенің үшін жайнаған.
Аққан күміс арнадан
Көзің жарық жұлдыздан,
Шашың жібек құндыздан!
Сен бір артық көркемсің
Биік асқар, шың-күздан.
Қара көз сәби бөбегім,
Аса берсін өнерің,
Батыр болып өсе бер
Жанарыңды жанғызған.
Бала күнде өзіміз
Сендей болып өспедік.
Сүм өмірдің бұрынғы
Небір уын кешпедік?!
Май айында ұраның
Салып, қолда флағың,
Шыққаныңда көшеге,
Қуанғаннан көзіме
Жастар келіп, егіле,
Түсіп кетед менің де
Балалық шағым есіме.

Жігіт болып өс жылдам,
Ұйықта, бөбек жас қазақ!
Бесігің балғын толған нұр.
Көзіңді жұм, демінді ал,
Күзетіп сені әскер тұр.
Туған елдің туында
Көріге, жас буынға
Бақыт нұры жанып тұр.

1937

ҰЛЫ КӨШ

Кавказ бен Алтай, Алатау,
Асқар, асу белімсің.
Шығысым — қиыр зор тайга,
Құрсанған болат темірсің,
Батысым — байтақ Украин,
Гүлденген бақша гүлімсің.
Солтүстік — ұлы мұхитым,
Ұшан дария шегімсің.
Қытай мен Қырым арасы,
Бір жағың орыс даласы,
Тұтаса жатқан тұла бой,
Ортаң Орал саласы:
Колхоз бен совхоз жерімсің.
Осылардың ішінде,
Алтын ошақ Отаным,
Қазақстан — Гүлстан,
Жайнаған менің елімсің.

Бұлдыр-бұлдыр бұлдыр күн,
Бұлдырап кеткен құрғыр күн.
Бұрынғы күнім күн бе еді?
Күн емес, қара түн еді.
Тар құрсаулы таж-тақыт,
Патша бізді биледі.
Халыққа қара жамылтқан,
Арылмас азап сабылтқан,
Қанау, талау, отарлау,
Қара түн, түнек түрме еді.
Ату, айдау, оқ, қылыш,
Жаралау, асу, құл қылу
Патшаның болды білгені.
Рақымсыз қара бетінде,
Зұлымдық зорлық ниетінде,
Адамдық жылы шырай жоқ,
Халыққа қарап күлгені.
Патша тағын, бай бағын,
Қайтіп сақтап қалам деп,

Өткен заман заңының
Осылай өмір сүргені.
Ал бүгін, міне, жаркырап,
Нұрын шашты алтын таң.
Әлемге бірдей сәулесі
Әділетті ұлы заң.
Заң болғанда, қандай заң,
Көрмеген бұрын ешбір жан!
Шын бақыттың адамға
Есігін ашқан гүлстан.
Арманға бізді жеткізіп,
Қайғыны ойдан кеткізіп,
Мәңгі жарық алтын күн
Туғызған бізге бұл заман.

Еркіндетіп еңбекті,
Бел ал деген осы заң.
Оқу оқып, білім ап,
Жөн ал деген осы заң.
Еңбек ет те, міндет ет,
Демал деген осы заң.
Әйел, теңсің, праваң
Сен ал деген осы заң.
Қартайсаң да қайғың жоқ,
Жассың деген осы заң.
Бұлбұл үнің бұлақтай
Тассын деген осы заң.

Елдің шетін күзету —
Ең ардақты праваң.
Жорғалап келсе сұр жылан,
Желкесін қиып, жеткізбей,
Кесе бер деген осы заң.
Сансыз халық достасып,
Он бірің қол ұстасып,
Өсе бер деген осы заң.

Бүгін, міне, қарасам,
Бір көш кетіп барады:

Салтанатты, сәулетті,
Гүлдей болып жанары,
Масаты кілем жамылған,
Алтыннан қоңырау тағылған.
Дабысы жерді жарады.
Адамы гүлдей жайнаған.
Жасыл жалау байлаған,
Ел қуанған бір думан,
Шырқатып өнге салады.

Ұлы Одақ елімнің
Бұл көші алға жөнеген.
Баратын жері бір жайлау
Елімді нұрға бөлеген. :
Құладың үшпас құмдардың,
Қарсақ жортпас құздардың
Ойы, қыры, жонымен,
Бұлдыр-бұлдыр белестен,
Көш аса алмас дөңестен
Елім асып барады.
Адам ұлы көрмеген,
Көрмек түгіл, білмеген
Асу-асу жерлерден
Көшім асып барады.

ОДАҚ

Одағым десем, ойыма
Шалқыған шалқар көл түсер.
Көк жиегі бал құрақ,
Көкорай шалғын жер түсер.
Сазға біткен өрімтал
Бағында сансыз бұлбұлы
Шырқап салған үн түсер.
Көз тартарлық жанарлы,
Көрікті көгал жамылып,
Ашық түскен күн түсер.
Айдынға бауыр төсеген
Аққу, үйрек, қоңыр қаз,
Балапан терген жем түсер.
Шалқардың беті кілкіген,
Кіршігін сырып желпіген,
Жағымды жанның азығы —
Қоңыр екпін жел түсер.
Көркі көгал нуындай,
Кіршіксіз көлдің қуындай,
Одақ боп өскен ел түсер.
Жамбыл көрген тоқсан жыл,
Жинап келген талай сыр.
Одақтасқан күнімде,
Қол ұстасқан күнімде,
Нөсерлеген жыр түсер.
Бала күнде көргенім
Тезек*, Шәбден** ордасы.
Елдік болмай, езілді,
Деген жоқ ешкім қорғашы.
Көлкіп тұрған көл болды
Көптің аққан көз жасы.

---

* Тезек — Нұралин Әділұлы, Абылайдың шөбересі, Шоқанның қайын атасы, Жетісудағы Албан елінің аға сұлтаны, төре. Жетісу және қырғыз жерін Ресейдің жаулап алуына зор ықпалын тигізген, сол үшін патшадан полковник шенін алған. Ол 1821 жылы туып, 1879 жылы қайтыс болған.

** Шәбден — Жантайұлы, XIX ғасырдағы қырғыздардың шоң маңабы, әкесі Жантай Кенесарыны өлтіргені үшін патшадан шен алған.

Іле, Қапал, Талас, Шу,
Ұзын аққан жылғасы.
Жамбыл кезді жетпіс жыл,
Өзгермеді тұлғасы.
Қайда барсам — белшеден
Надандықтың қордасы.
Тақырға шыққан тарыдай
Қосылмады ел басы.

Заманнан заман өткенде,
Жас жетпіске жеткенде,
Лениңдей ер көрдім.
Қырым, Кавказ, Алатау,
Байкал, Балтық, Тайга анау.
Арасында мерейлі,
Бауырласқан ел көрдім.
Бір кеуденің жүрегі,
Бір мүдденің тілегі,
Жүз деп миллион білекке —
Шақ келетін жең көрдім.
Сонда ғана мен Жамбыл,
Жүрген жері жетпіс жыл,
Кәрі көңілім жасарып,
Жайнап өскен гүл көрдім!
Асанқайғы, Жиренше
Сарнап, зарлап жетпеген,
Ел малынған игілік,
Ен ырысты мен көрдім.
Гүл деген сөз келер ме,
Гүлді өңірге тақпаса.
Әлем жанға сенер ме,
Көрсете көзге айтпаса.
Ақын аты ақын ба,
Құрғақ сөзбен мақтаса.
Мен айтқанмен, ел сенбес,
Көрерлік зат таппаса.

Бұлақты таудан арна ақса,
Теңіз болар аяғы.
Алқабы кең ойпаттың

Суға да болмас тояры.
Одақтан білім арна акты
Мейірлете даланы.
Қызылқұм мен Бетпақшөл
Гүлден шоғын қадады.
Көрікті бүгін қаланың
Гүл дегенім — адамы.
Білімге тұғыр Алатау
Алтыннан ірге қалады.
Көк жұлдызын қолға ұстап,
Түймесі етіп қадады.
Осыларды мадақтап,
Жамбыл жыры сондықтан,
Көктен күнді шалады,
Күркіреп жерді жарады!
Жерге ұжмақ орнатып,
Аймаққа туған күнім бар.
Мәдениет бесігі —
Колхоз атты қырым бар.
Одағымның бір гүлі,
Құс дауысты бұлбұлы —
Күләш сынды қызым бар!
Жамбыл, Күләш жалқы емес.
Әлденеше мыңым бар.
Ән маржанын шашқандай,
Күй теңізі тасқандай,
Аялап елім өсірген
Мыңдаған қыз, ұлым бар.
Ескі өмірде көмілген,
Бүгін ашық көрінген,
Сахнадан ел көрген,
Айлаға түскен сырым бар.
Одағым — бақыт ордасы,
Күнге тіккен туым бар.
Одағым маған тіл берді,
Шешен тілге жыр берді.
Бірлескен күнге арнаған,
Міне, осындай жырым бар!

1937

ҚАЙТА КЕЛГЕН ЖАСТЫҚ

Бұл Жамбыл жасап отыр тоқсан жасты,
Токсаннан әрі кетіп, жүзге де асты.
Шебер сөз, асыл меруерт, шаттық күйі
Жамбылдан енді, сірә, құтылмас-ты.

Бұл Жамбыл көрген бұрын талау-таран,
Кез болды енді оған алтын заман!
Кең жатқан байтақ ұлан шежіремін,
Тарихтың домбырасын қолыма алам!

Жамбылдың ардақталып бұлбұл сөзі,
Гауһардай нұрын төккен екі көзі.
Токсанда қайтып алып жиырма бесті,
Жасарып карт бабаңның тұрған кезі!

Жиырма бес маған тағы қайтып келді,
Сәлемін алтын күннен айтып келді.
Қалайша жыр төкпесін, ән соқпасын,
Шаттықтан нәсер төккен дәуірде енді!

Па, шіркін, қайтып келді маған жастық!
Дәуірде өрге өрлеп, гулеп-тастық.
Кавказдан, Алатаудың ағындатып,
Шаттықтың бұлағының кілтін аштық!

1938

ӨНЕРДІҢ ӨСУІ

Неге шықсын домбыра,
Жаңадан ішек тақпаса,
Таққанынан не пайда,
Бабыменен қақпаса.
Құр қағудан не пайда,
Ән менен күйді таппаса.
Құйқылжыған құс әуез,
Қосылып соған айтпаса.
Көркем өнер — жас бөбек,
Сүйкімді болмас, бақпаса.
Тортасын алған бал қаймақ,
Бойына сылау жақпаса.
Үлпідеген қызыл шоқ,
Басына үкі тақпаса.
Бөбектер келер өсімтал,
Еркелетіп мақтаса.
Жамбылдың аты ақын ба,
Жылғадай жыры ақпаса?!
Ақын деген — бір бұлақ
Көмілер, көзін ашпаса;
Көзін ашар көпшілік,
Сүйсіне тыңдап қоштаса.
Алтын сөзде ас болмас,
Елеусіз жерге тастаса.
Ер қадірін ер баққан
«Ерлер білер» деген сөз.
«Зер қадірін зер соққан
Зергер білер» деген сөз.
Өмір барда ескірмес
Бағасы құнды өрен сөз,
Алтын ірге ел барда!

1938

МӘСТЕК ПЕН ТҰЛПАР

Ерте де ерте, ертеде,
Астыма менің мінгенім
Тұлпар емес, мәстек ед,
Шүү-шүүлеп әрең жүргенім.
Борбайы борша, арқа арша,
Көтерген әрең өз белін.
Жауыры қазған ошақтай,
Қыр арқасы пышақтай,
Сүйреткен жалғыз сүлдерін.
Сол мәстекті тебініп,
Өлендеттім, өн салдым.
Ойға бардым, қыр бардым,
Қара көз қызға көз салдым.
Ауылдан ауыл аралап,
Тулағымды сабалап,
Тепсіне бердім, тұрмадым.
Мазақ етті қара көз
Мәстегімнің тұрманын.

Өленімді өрлеттім,
Өрге құлаш серметтім.
Қалың елдің ішінде
Зарын айтып сорлының,
Қайғылыны еңіреттім.
Жесірлерді жетектеп.
Жетімдерді тербеттім.
Көтерем мәстек үстінде,
Талай да талай жерді өттім,
Тал қармаған елді өттім.
Күндердің күні болғанда,
Ат шаптырған, той қылған,
Думанды жерге кеп жеттім.
Арғымақ қосқан бәйгеге,
Байлар қылған кесірді.
«Мәстек мінген әрі түр!
Жүйрік мінген бері түр!» —
Деп жуандар есірді.

Қызығын қалдым көре алмай,
Ордаға қалдым ене алмай,
Бәйгесіне ат қосып,
Шабыстан қалдым ере алмай.
Жата кеттім бір жерге,
Қорлыққа көрген көне алмай.
Түсімде көрдім бір тұлпар,
Жер тепсінген жануар,
Қарай қалдым көз алмай.
Оқыранып шақырды,
Шыр айналып, тұра алмай.
Қайғырыппын түсімде,
Калам ба деп міне алмай.
Тағы міндім мәстекке,
Ұйқымды ашып, түс тарап.
Елді кезіп жөнелдім,
Жануарды қақпалап.
Он тепсінсем бір басып,
«Тоқтай тұршы, тоқталап!»,
Түсте көрген тұлпарым,
Таптырмай кетті әбден-ақ.
Жас жүректі жаншыды,
Қиялға тұлпар ұялап.

Көз ашып бір күн қарасам
Ақ түскен кезде шашыма,
Қадалыпты қызыл ту
Алатаудың басына.
Кажырлы халқым шығыпты
Жауыма қарсы ашына,
Көктемнің күні туыпты,
Қалыпты тұман басыла.
Жайлаудан байды қуыпты,
Бас ұрғызбай қашыра.
Үйір-үйір жылқыны
Үйіріп әкеп қойыпты
Өзімнің дәл қасыма.
Жайлауды басты өз малым,
Жаңадан жырды қозғадым.

Бәйгелі тойда колхоздың
Жүйрігін көрдім озғанын.
Жабағы жүннен арылып,
Жетілді мәстек тулағы,
Жырымды сүйіп ардақтап,
Еңбегіме сыйлық деп,
Түсімде көріп ынтыққан
Тартты алдыма тұлпарын.
Тұлпарыма қарасам,
Танадай көзі жайнайды.
Аққудай мойны иіліп,
Қазығында ойнайды.
Тоқымы жібек, ері алтын,
Ауыздығын шайнайды.
Үзеңгісі сыңғырлап,
Қарасам, көзім тоймайды:

Қанатты тұлпар астымда,
Құндыз бөрік басымда,
Омырауымда орденім,
Жас достарым қасымда,
Қайтадан, міне, аттандым,
Қиырға болжап көз салдым,
Тоқсанға келген жасымда.

Далам да гүл, тауым гүл,
Аспан ашық, жер жайсаң.
Тұманмен бірге түріліп,
Құрыпты көзден лайсаң.
Домбырам бүгін сайрайды,
Серпіліп, сергіп ән салсам.
Шүу, жануар, шүу, тұлпар!
Үстінде бүгін мен — сұңқар.
Алты айлықты алты бас,
Алдымда күткен халқым бар!

1938

ШЫН ЖҮРЕКТЕН

Көзінді салшы далама
Түкті кілем түгіндей.
Тауыма сұлу қарашы
Қыздардың жиған жүгіндей!
Өзеніме қарашы
Ағып жатқан гүрілдей.
Ауылыма қарашы
Қырдың қызыл гүліндей.
Ән, күйімді тыңдашы
Батырлардың үніндей!
Төбеге шығып отырмын,
Домбыра менің қолымда.
Әдейі шықтық күзетке,
Колхоздың малын шолуға.
Түйем жатыр алдымда,
Жайылған жылқым оңымда.
Көптігі шөптей сыңсыған,
Қаптаған қойым солымда.
Көлден құрақ суырған,
Желіні сүттен сыздаған,
Сиырым анау шұбырған
Сауғызуға ауылға.

Осынша байлық жеткізген,
Төрт түлікті өргізген,
Өзеннен су іштіріп,
Жайлаудан қызық көргізген,
Сораптап сүт саудырып,
Уыстап май жегізген,
Ботасы боздап егізден,
Қойы қоздап сегізден,
Халқыма дәурен сүргізіп,
Иемін жерге дегізген!

1938

ОТАНДЫ СҮЙ

Балқытып бақыт ұйып елге, жерге,
Жасарған мен Жамбылмын елмен бірге.
Келді дос, сүйсіндірді, көңілім хош,
Махаббат, қою достық қалың елде.
Сүйкімді үн, әсем әнім, терең күйім,
Елгезек ыстық жүрек, көңіл, миым
Тартатын дем біткенше менің сыйым.
Жасарған Жамбылда бар жалғыз тірек,
Құлпырған шаттық шалқып, өмір үдеп,
Өмірге өріс берген жалғыз жүрек.
Сол жүрек — ел достығы, берік бірлік,
Бірліксіз болмақ еді қандай тірлік.
Әлемдік адал адам бақыты үшін,
Жығылмас ырысты ту — сол өмірлік!
Мен ғасырдың айғағы — жүзге келдім,
Ел бірлігін, бақытын іздеп едім.
Айды аялап, күн құштым, нұр жамылдым,
Кездесіп жетпіс үште іздегенім.
Ұрпағым, іздеп келген бақытты жас,
Кім де кім бірлік бұзса — халыққа қас.
Бірліктің берік туы — тек ынтымақ,
Өсиетім — сол үшін құшағыңды аш!
Өсиетім — шындықты, адалды сүй,
Ардақтаған халықты адамды сүй!
Елдің тіккен іргесін игілікке
Тап бүгінгі бақытты заманды сүй.
Отанды сүй, Отан сүйген көсемді сүй,
Соған айт өдемі жыр, сүйкімді күй!

1938

ЖЕҢІС ЖЫРЫН САЙРАҢДАР

О, балалар, балалар,
Қарашығы көзімнің,
Қуанышы сөзімнің,
Кеудемдегі жүрегім,
Таянышым — тірегім,
Ардақтысы елімнің,
Гүл шешегі жерімнің!
Алдыңа келді қарияң,
Өлең боп аққан дарияң,
Домбырасын басуға,
Жырынан шашу шашуға,
Кездесіп көзбен көруге,
Халық сәлемін беруге.
Қуанбасқа бола ма,
Жырламасқа бола ма
Осы отырған тойымда?!
Қуаныш сыймай қойынға,
Жеңістің қақтық дабылын:
Ойдан келді батырым,
Қырдан келді батырым,
Қаладан келді батырым,
Колхоздан келді батырым.
Сол батырлар ортаға ап
Өзінің сүйген ақынын,
Шешіп жатыр жаңадан
Жеңістердің ақылын.
Біз Алатаудай ел едік,
Теңемек болды ойға жау.
Біз тасыған теңіз сел едік,
Теңемек болды шөлге жау.
Біз атып болған таң едік,
Түн етпекші болды жау.
Біз әлемге жарық күн едік,
Өшірмекші болды жау!
Батыр болған ұлымды,
Құл етпекші болды жау,
Күндей күлген қызымды,

Күн етпекші болды жау!
Жау ма бізді бөгейтін,
Жау ма бізді жеңетін?
Қозғалып еді Алатау —
Табанында қалды жау.
Долданып еді океан —
Толқыны жауға салды ойран.
Қаһарланды отты күн,
Оқ боп жауға өтті күн.
Қуырдақтай қуырды,
Күлін құмдай суырды.
Шындықтың шаптық семсерін,
Дұшпандардан ақты қан,
Шүберектей жыртылды!
Өз ұлдарым игеріп,
Тізгінді қолға алғанда,
Қыран құстай қомданып,
Қияға көзін салғанда,
Қараңдаршы, не көрем?
Қуана түскен ел көрем,
Көгере түскен жер көрем.
Атып жатқан мұнайды
Таусылмайтын сел көрем.
Ағып жатқан алтынды
Тұтасқан бейне сең көрем.
Үйіліп жатқан көмірді
Асусыз белге тең көрем.
Болаттайын берік топ
Деген атақ алыңдар!
Дұшпанға азу басыңдар,
Қанын судай шашыңдар!
Дұшпанға семсер қайраңдар.
Оттай ойнап жайнаңдар!
Бас көтерсе кім де кім,
Күрмеп тілін, байлаңдар!
Бақыты үшін Отанның,
Бақыты үшін елімнің
Жеңіс жырын сайраңдар!

1938

ХАЛЫҚ — МЕНІҢ ШЫН АТЫМ

Жамбыл деген — жәй атым,
Халық — менің шын атым,
Жал-құйрығым, қанатым
Қазақстан — Отаным
Қалаған бақыт мұрасын.
Кеңес — менің мыңдап жыл
Аңсап тапқан мұратым.
Жаңқамды жауға бермеске,
Отанға берген бар антым.
Миллион-миллион барлық жан,
Арыстан жүрек ер балам,
Сарқылғанша тамшы қан,
Қорған, шебін кұратын,
Жау мойынын жұлатын —
Антым осы болатын...
Отаным менің — шын дүние,
Аңсап адам тілеген.
Бейнесі оның нұрлы жаз,
Жер жасарып, түлеген.
Ұзын өре өркені
Күнде ұзарып үдеген.
Мұндай Отан кайда бар
Бақытқа елді бөлеген?
Отаным елдің жанындай,
Қандай арсыз ала алар
Қанды айырып денеден?
Кімнің оғы аспақшы
Одағым тұрған төбеден?
Отпен ойнап күйгелі,
Жау жармасса шыңыма,
Қанды соғыс ол жауыз,
Шала ұстаған қолына.
Соғыстың соққы жауабы —
Бірліктің туы қолымда.
Алпыс ұлттың айбынды
Адалды сүйген ұлына.
Бейбіт жатқан еліңе

Бір оқ атса, мың оқ ат!
Пасық аяқ аттаса,
Төбесінен тау құлат!
Қайтсын кейін қорғалап,
Ақсын қаны сорғалап,
Өз қанына бөгелсін,
Қанға болса күркұлак.
Тұяғымен танкінің
Күлге айналдыр мылжалап!
Жыланға көз аштырмай,
Төбесінен бомбалат!
Бізде жауға рақым жоқ,
Жау жазасы — жалынды оқ!
Таста кейін шаласын,
Өз жерінде жансын өрт!

1938

КӨРІЛІК

Көкірегің кірілдеп,
Көздің алды іріндеп,
Қаз-қаз басқан баладай
Буындарың дірілдеп,
Қартайған соң, немене,
Қауіп ойлайтын күнің көп.
Айлашы екен көрілік,
Бірге түнеп, бір жүріп,
Сыр білдірмей, сұрамай,
Не көрсетіп тонамай,
Мүшеңді алған біріндеп.

1939

ИСТІ МАЙҒА

Иісің жақсы нәрсесің жас адамға,
Жараспайсың тоқсанды жасағанға.
Жас күнімде жанымнан шықпайтындар,
Бәрі де ұқсап кетті ғой қашағанға.

Жабы жүйрік болар ма байлағанмен,
Жасық болат болар ма қайрағанмен?
Жамбыл қайта жасарып жігіт болмас,
Жағасын неше қайта майлағанмен.

Жабағыны жапсырып иегіме
Жүргеніме өзім де күлемін де.
Короліндей картаның қаужиыппын,
Қанша жылу болғанмен жүрегімде.

1939

АҚЫНДАРҒА

Шаштары бар дудар-дудар,
Сөз андыған өңкей қулар!

* * *

Сенің әкең баяғы Қаракүшік,
Көшеде жатушы еді арақ ішіп.
Ауылға содан келіп молда болып,
Күн көріп жүруші еді бала пішіп.

КЕКІЛІК ҰШТЫ

Кекілік ұшып дүр етті,
Ғали шошып дір етті.
Атқаны бір сауысқан,
Оқтың бәрін тауысқан,
Ұялғанын байқаймын
Бәсең шыққан дауыстан.

1939

ҚАЛМАҚАНҒА

Насыбай бер, Қалмақан; насыбай бер,
Насыбайың бар болса, жасымай бер.
Саулық қойдың жасындай жасым қалды,
Біреу жылға Жамбылды асырай бер.

1940

МЫРЖЫҒА

Балаң бойдақ жүр ме әлі ала қыстай,
Кетті ме әлде шарықтап бала құстай.
Қорадағы тауыққа көзін тіккен
Төңіректен жүр ме әлде қарақұстай.

«Құс баласы — қырымға» деген сөз бар,
Сен ұқпасаң, бұл сөзді өзге ұғар.
Өрісің тар, өзің де жазған едің,
Саған тартса, ұзамай жүрген шығар!

1940

КӨРІЛІК

Сақалым темір күрек борға малған,
Селеудей шашым селдір зорға қалған.
Аузыма ақ жабағы жапсырғандай,
Көрілік немді қойды қорламаған?

Құлпырған қызыл шырай түсімді алды,
Аузымды опырайтып тісімді алды.
Босатып буынымның шегелерін,
Сыпырып тұла бойдан күшімді алды.

Көрілік екі көзді қызартады,
Сүйектің етін сылып, ұзартады.
Еңкейсең, етпетіңнен түсіргендей,
Батпандап «тізе тұсқа» тұз артады.

1941

* * *

Жетіппін жүре-жүре қыр басына,
Жол екен таусылмайтын бір ғасырға.
Елбіреп екі аяғым дірілдейді,
Көз жетпей тұрарыма, тұрмасыма.

Тамырдың тілі қандай, дәрігерім,
Жамбылға турасын айт, сыр жасырма!
Жетелеп біраз күнге жүріңдерші,
Кез болдык, қайдан демей, бұл масылға.

Болыппын жыртық үйдей саңлауым көп,
Тұрғандай жан-жағымнан жел гуілдеп.
Өзіме өз дәрменім жетер емес,
Болысып жібермесең біреуің кеп!

1941

АТА ЖАУМЕН АЙҚАСТЫҚ

I

Асқар таудай еліме,
Байтақ жатқан жеріме
Шапты фашист дегенде,
Ашуменен аралас
Жыр да келді көмейге,
Қаһар қаулап денемде.
Көз жібердім мен де елге,
Сонда елімнің түрінен
Тастай болып түйілген
Қаһармандық аңғардым,
Жау сазайын берерге!
Жау тиді деп саспастан,
Аяқтарын нық басқан,
Айбатынан көресің,
Аспанмен күші астасқан!
Құйған құрыш тәрізді,
Тұлғасында күшті ызғар,
Батырлықпен ұштасқан.

II

Сен шақырсаң, Отаным,
Әмірің ортақ маған да.
Төгіп жырдың нөсерін,
Домбырамды алам да,
Айналам жас нөкерім,
Мен де барам, қалам ба!
Қорғауға елді кім шықпас,
Аттанды қала, далам да.
Көрі дүние килікті
Жайнаған біздің заманға.
«Адырға шығар» деген бар
Асыққан аң адалға!
Ата жаумен айқастық
Майдандасқан алаңда!
Қаһарланып аттандық,
Қаусаған көрі дүниеден,

Енді тамтық қалар ма!
Олар — фашист сұр жылан
Уын шашқан адамға!
Денеге уын дарытпай,
Жаныштап басын жыланның,
Салайық, халқым, табанға!
Ондай мерез ордасы
Қалмасын тіпті ғаламда!
Жас өмірдің жайқалған
Жұлғызбай жалғыз жапырағын,
Жайпайық деп жауларды,
Жар салды жырау жаранға!

ЛЕНИНГРАДТЫҚ ӨРЕНІМ!

Ленинградтық өренім,
Мақтанышым сен едің!
Нева өзенін сүйкімді
Бұлағымдай көремін.
Көпіріне қарасам,
Көмкерген су көлемін.
Өркеш-өркеш жарасқан
Шоқылардай дер едім.
Сапырылған көк теңіз
Шомылдырып кемерін!
Шамы күндей жайнаған,
Аспанға үйлер бойлаған,
Арқа тұтып алыста,
Айбыным деп ойлағам!

Жасағам жоқ өмірді
Жау сойқанын көргелі.
Төккенім жоқ терімді
Шер қылғалы кеудені.
Жасалған жоқ салтанат
Жаудың болуға ермегі.
Жауда калып Ленинград,
Жаралған жоқ көнгелі!
Жасағамын өмірді
Жау біткенді жеңгелі —
Саудыратып сүйегін,
Топыраққа көмгелі.
Қазақстан жерінен
Тұтағандай ел кегі.

Жолды кернеп қол кетті
Сендерге дем бергелі.
Нева алабын қорыңдар,
Ленинградтың ерлері.
Ұрпаққа үлгі болыңдар,
Заманымның өрнегі!

Ата-бабаң баяғы
Аян еді Жамбылға.
Құрсаулы қол, аяғы,
Аударылған ауылға.
Төрт патшадан теперіш
Көргендерін білем мен.
Петербордан қара күш
Құласа деп тілеп ем.
Тілей-тілей өмір өтті,
Сақал, шашым ағарып,
Сонда бір күй тебіrentті.
Балтық толқып дем алып,
Жаңғырығы құлақтан
Кетпейтін бір күн еді.
Ел жүрегін қуантқан
Ленин көсем үні еді!
Сөзі нұрдан жаралған
Ленин ыстық күн еді!
Сол келген соң жоғалған
Замананың түнегі!
Өмірімнің жұлдызы —
Енді сенсің дегенім.
Ленинград ұл-қызы,
Қайыспандар, өренім!

Сендерменен қашаннан
Аға, інілі болғанмын.
Жоқ қой дегем, Алматы,
Енді менің арманым.
Су қыраны секілді.
Балтықтағы ерлерім,
Сыйлық алып не түрлі,
Келгендерін көргемін.
Бірге тойлап тойымды,
Бірге көрген серуенім.
Немерем мен шөберем
Бесігінде сендердің
Жастайынан үйренген
Ғылым, білім өрнегін.

Бүгін Жамбыл тыңдаса,
Естиді жау келгенін.
Есігіне таласып,
Созыпты обыр өңменін.
Естерінен адасып,
Жолына үйіп өлгенін —
Жеті басты жалмауыз
Жайыпты кан шеңгелін.
Дегеніне жетпес ол,
Қақпа алдында қансырар.
Келген шығар айдап сор,
Жылан басы жаншылар.
Жау түнегі аршылар,
Тағы сайрар бұлбұлдар,
Тағы жайнар жұлдыздар,
Масайрасар ұл-қыздар!

Ұлы халық өскен жер,
Бауыр басқан жасымнан.
Жау зақымын көрсендер,
Даусың шығар ашынған.
Оқтар тиіп, өрт шалып,
Дүние-мүлік шашылған.
Қанішер жау жүр шауып,
Арандары ашылған.
Білем бірақ өмірі аз,
Сондықтан жау ентелер.
Ажалына асыққан
Обырларды жұтар жер.
Қарсы аттанды жауға жұрт,
Көтерілді қалың ел.
Жау батпаны жатыр деп,
Қайысқан жоқ біздің бел.
Тірек болған еліме,
Туым едің сен алғаш.
Ленинградтың төріне
Жау аяғын сала алмас!
Келген жауды түйіліп
Женген едің бұрын да.

Жау сүйегі үйіліп
Қалған өзен, қырында.
Патша қолы — құлдары,
Қырғын тауып бұл дағы,
Сонау соғыс кезінде
Құмың болған «күндағы!»

Ленин шаһары қайратты
Ол бір өткен күнінен.
Жауға қатал айбаты
Аңғарылар түрінен.
Қамалына оқ дарымас,
Ол бір құрыш асыл тас.
Бақшасының қақпасы
Жау қолына табылмас!
Қаласына Лениннің
Жан-жағынан елімнің
Ағытылған от арба.
Батырларын жіберген
Ауыл, қыстақ, шәһар да.
Ел салмағы қорғасын,
Қорғағалы ордасын,
Құйып жатыр қалаға,
Деп жауымыз сорласын!
Қазақстан жерінен
Мұнай да ағып тасыған,
Сүр қорғасын темірмен
Сол тасқынға қосылған.
Қара көмір, қызыл мыс
Секілденіп жалын күш,
Барып жатыр осыдан.
Сәт сағаты жеткенде,
Отан жарлық еткенде,
Жаудың тілі байланар,
Солар сөйлеп кеткенде!
Оққа ұқсаған дәндерім,
Қызыл шырай алмалар,
Бал татытып дәмдерін,
Барып жатыр бәрі де —

Жүйрік пенен жорғалар.
Соның бәрі көмегім
Қанқұмарды жеңуге —
Желкесінен жегенін
Сығып ала беруге!

Уа, қаһарман өренім,
Мақтанышым, беделім!
Сырда тұрып аңғарам
Кұтырған жау өлерін,
Торыққаннан ұлиды,
Торып қала көлемін.
Жамбыл түріп тындаса
Сараң тартқан құлағын,
Жаңғырығып тау-тасқа,
Күнде келер бір жаңа үн.
Жауға жұртты шақырған
Сайып қыран батырым,
Мектеп, завод, шахтыдан
Жинаған ұл-қыздарын.
Сап-сап болып қол барар,
Қорғап сені ол қалар.
Қатты майдан алда бар,
Жанышталар, айдаһар!
Жата алмаймын төсекте,
Жайым қалай жайланар!
Құс ұйқылы көнемін,
Қайтіп ұйқы көремін!?
Жетсін деймін сендерге
Жыл құсындай өлеңім!
Қаласындағы Лениннің
Сайыпқыран өренім!

1941

ТЕМІР ТҰЛПАР МІНГЕН ҚЫЗ

Қараймын да қараймын
Қай-қайдағы өмірге,
Еске түсер талай күн,
Өткен менің елімде.
Ел басына күн туса,
Ер аттанған өлімге.
Көк найзасын қолға алып,
Семсер байлап беліне,
Дабылдарын өңгеріп,
Сауыттарын бөктеріп,
Жауар күндей түнеріп,
Көшкен елдей үдеріп,
Ерлер тартқан жорыққа,
Жауын жеңіп келуге.
Ел деп анық еңсесе,
Ерге, тәйір, өлім не!
Солар маған жыр болған
Көп ой салып көңілге.
Сондай күндер сын болған
Елдегі қыз, келінге!

Мен соларды көп көргем,
Түн ұйқысын төрт бөлген,
Ер тұлпарын баптаған,
Екіталай күндерде
Ер намысын сатпаған,
Ерте тұрып, кеш жатқан,
Ер орнына түн қатқан.
Кірпік ілмей таңдарда,
Ие болып мал-жанға,
Ел сенімін ақтаған.
Не шаруаны қолға алса,
Бітпей тыным таппаған.
Ердің қамын ойласа,
Ішкен асы батпаған.
Ерге қайрат дем беріп,
Елге медеу бел болып,
Ерден зият атанған.

Екі айтқызбай, мақұл деп,
Елі-жұрты қадірлеп,
Шаужайынан қақпаған.
Екі кісі бас қосса,
Ертегідей аңыз ғып,
Елжіресе мақтаған.
Ел мықтыда — ер мықты!
Екпіні сел қаптаған.
Ерегескен дұшпанды,
Ерік бермей, таптаған!

Туды тағы сондай күн,
Тағы соны толғаймын,
Заман туды күтпеген.
Оқ пен өрттің тұманы ,
Дүниені бүркеген.
Ер жорықта, майданда
Талмай қылыш сілтеген.
Ел үшін ер жан қиған!
Жыр емес пе бұл терең.
Жаудырса да оқ зеңбірек,
Жаскана ма ер жүрек?
Тұмандарда шымқаған
Ерлер көкте шырқаған,
Болат құсын самғатып,
Серік болып бұлтпенен.
Жау үрейін ұшырып,
Көктен жасыл түсіріп,
Жау тынысын бітеген.
Отанда не арман бар,
Сондай батыр ұл тапқан!
Қайратын жан аңғарар
Қаһармандық тұрпаттан.

Қақырығы қан татып,
Оқты қардай боратып,
Танктерін бұрқантқан.
Тұрса дағы күз қамал,
Тұрса дағы мұнда ажал, —
Ердің тауын жоқ шаққан!

Жаудан алып ел кегін,
Жайпап қырып ерлерім,
Қүн сарылып, түн қатқан.
Аман болса мұндай ер,
Жеңілер ме туған ел!
Сендерге де бұл бір сын,
Елдегі қыз, келіндер!

Күнде көрем ауылда
Темір тұлпар мінген қыз.
Жапан қырды төңкерген,
Жерді егінмен көмкерген,
Елді азыққа тоқ еткен,
Дұшпанға ажал оқ еккен!
Жәрдем берген қауымға.
Сарғаюға салынбай,
Оза жүрген басқадан.
Жақсы көріп жанындай
Тракторын баптаған.
Қасқалдақтың қанындай
Қасық майын сақтаған.
Майдан қамы дегенде,
Үйдегі асын татпаған.
Болысам деп ерлерге,
Титтей дамыл таппаған.
Қараңғы айсыз түндерде
Серік болып Үркерге,
Шырқап қырды тербеткен.
Есітсе, жан ер жеткен!

Қыз, келіннің өлеңін
Аймақ түгел жаттаған.
Қырда егін құлпырған,
Салмақ тартып баста дөн!
Қыздарыма болысқан
Үйдегі ана, жас балам.
Жұрт қайраты тоғысқан,
Шал да қарап жатпаған.
Не қыруар көп жұмыс,
Қыз, келінім атқарған!

Бейне майдан бұл бір іс —
Кең даланы қаптаған.
Ертең жауды жеңгенде,
Ерлер қайтып келгенде,
Екеуіңді құшақтап,
Бөлки, жасы моншақтап:
— Енді дамыл алыңдар!
Еркін өмір, бағың бар!
Құлын-тайдай бірге өсіп,
Қызық дәурен сүр! — десіп,
Сүйер сонда ата, анаң!

1942

АТТАНДЫРУ

Атаңнан бата ал, балам,
Арғымақ атқа мін, балам,
Ақ сақалым желбіреп,
Артыңнан қарап мен қалам.
Құлағыңда, құлыным,
Дауысым жүрсін жырлаған.
Алғадайым, арлы едің,
Ата сөзін сыйлаған.
Перзентімнің алды едің,
Көңілімді қимаған.
Аттандырдым майданға,
Аман-есен жүр, балам!
Абыройға ие бол,
Ағат баспа бір қадам.
Атақ берген атаңа
Ел қадірін біл, балам!
Ел ерлігі, ел бірлігі
Сынға түскен бұл заман!
Саған айтқан сөзімнен
Сабак алсын тыңдаған.
Айтылған сөз деп ұқсын
Аңғарлы жан «бұл маған!»
Хош, хош, балам! Хош айттым,
Қолымды, міне, шошайттым!

1942

БАЛАМА ХАТ

Хатыңды, ботам, оқыдым,
Халіңді білдім сапардан.
Қуанып саған отырмын
Гвардеец атанған.
Сұраншы, Саурық секілді
Болыпсың, балам, қаһарман.
Қайтармай жаудан бетінді,
Қаптаған қолға қасарған.

Жазыпты сәлем достарын,
Сөздері семсер секілді
Құрыштан құрап қақталған.
Қыруар елден тоғысып,
Жігіттер еді аттанған.
Қаймықпай жаумен соғысып,
Хабарын айтқан қайтарған.
Жазыпты бәрі хатында:
«Құртамыз жауды жаһаннан,
Болмағы көміл жақында
Жауыздың орны жаһаннам!»

Есінде, балам, бар шығар
Айтқаным Отан өмірін:
Шегінбе жаудан, жанды сал!
Шешілмек содан тағдырың.
Айнымай, балам, антыңнан,
Әкеңнің тілін алыпсың.
Түсіндім түгел хатыңнан,
Тайынбай жауға барыпсың.
Өзіңді қиып өлімге,
Арыңды сақтап қалыпсың.
Қамалын жаудың опырып,
Қоршаған шебін жарыпсың.
Өлігін жолға толтырып,
Табанға таптап салыпсың.
Көрері сол деп «зұлымның»,
Хатыңда, балам, жазыпсын,

Ризамын, балам, ризамын,
Ризамын ердің бөріне!
Аталық сөзім бұл, жаным,
Құлағын салсын көріге:
Тыншығар күндер жеткен жоқ,
Майдан көп, балам, әлі де.
Қалтырар әлі жер мен көк,
Төзе алмай халық көріне.
Жауызға жасыл жарқылдар,
Найзағайдай сүзіліп.
Көк бұлттан сарқылар,
Кіріріне жер таппай,
Залымдар сасып, қалтырар.
Даусың жарқын санқылдар,
Мәртебең басып артылар,
Айбатың асар дұшпаннан
Жауыздың күшін жапырар.

Аянба, балам, аянба!
Бәлекет сонда аршылар.
Алғадай, ылғи алда бол,
Аянған адам болмақ қор!
Бәйгеге барын тігемін
Сендерге арнап осы жол.
Достарыңа осыны айт:
Жауларыңды жеңіп қайт,
Айтарым арнап саған сол!

ШЫНДЫҚ ТУРАЛЫ

Осынау жалпақ жалғанда
Жамбыл қартың талмады.
Іздеуден шындық жүрегі
Бір уақыт та тынбады.
Жетпіс бес жыл өткенше,
Дауылда ұшқан кептерше,
Көз ұшында бұлдырап,
Қуған шындық зарлады.
Ұшқыр ойым ұмтылды,
Сонда да оған жетем деп,
Кешусіз теңіз, асусыз
Таудан да зырлап өтем деп.
Бөгеттен бірақ өте алмай,
Шындыққа қуған жете алмай,
Ұзақ жүрдім тепендеп.

1942

ЖҮЗ ЖАСАҒАН ЖҮРЕКТЕН

Өңкей өрім балалар
Қолымыздан өсірген!
Ар азығын алғандар
Ананың ақ төсінен!
«Аталасаң» еркелеп,
Орын берем қасымнан.
Сендер едің сол бөбек
Оң тіземе асылған.
Айтушы едім мен ертек
Қилы заман ғасырдан.
Ұға білсең, боп зерек,
Көңілім судай тасыған.
Өжет едің жасыңнан,
Шығармаймын есімнен,
Сендер үшін басынан
Талай күнді ел кешірген...
Ер жеткізген осылай,
Жасқандырмай ешкімнен!
Елдің қамқор досындай
Ер кәдесі ескіден.
Жау жағадан алғанда,
Аттандырдық майданға:
«Жауға ойран сал!» десумен.
Сендер қолқа салғанда,
Жырды аяйын несін мен!
Қарақтарым, оқыдым
Хаттарыңды арнаған.
Батырлықты тоқыдым
Бұрын құлақ шалмаған.
Неше алуан ел өткен,
Мұндай ерлік болмаған.
Қаһарын жер тербеткен,
Қайрат берген сол маған.
Баймурзин мен Бұрышев
Жауған оқтан таймаған.
Танктермен ұрысып,
Нажағайша ойнаған.

Ыбырайым, Мырзабай
Жау қыруға тоймаған.
Көзегенге боп қырғи,
Көрінгенді қоймаған.
Кеңес етіп соны ылғи,
Күндіз-түні ойланам.
Сол батырлық болып күй,
Өлеңімді қозғаған.
Қайсыбірін айтамын
Көңілімді толғаған.
Хаттарыңнан байқадым
Батырлықтың келбетін
Мұздай темір құрсаңған,
Жауар күндей томсарған.
Несін аяр туған ел
Өзі өсірген баладан!
Есі-дерті бір сендер
Зор үмітпен қараған.
Береді деп біле бер
Керегіңді ел қалаған!
Білем, қатты майдан бар!
Көп жер жатыр жау алған.
Жау қолында қалғандар
Қанды азапта қаналған...

Уа, қарағым балалар!
Ер бол демей, не дейін.
Ереуілді майданда
Үстем болсын мерейің!
Жауды қырып айдауға
Талмай көмек берейін.
Дүбір қосып айғайға,
Қызыл тілді жебейін.
Сендерге өлең айтқанға
Еш шаршадым демейін.
Қан майдан боп жатқанда,
Қарлығар ма көмейім!
Жүз жасаған жүректен
Жырларымды төгейін.

Көктеменің күніндей,
Жауды жеңіп, күлімдеп
Келгеніңді көрейін!
Қаһарманым, күнім деп,
Беттеріңнен өбейін!

1943

ӘКЕ ӘЗІЛІ

Сойған түлкі секілді
Сатышым жүр ырсиған.
Тұрабымның тұрпаты
Бұқашадай тырсиған.

Аққұлыға қарасам —
Ішін алған тораңғы*.
Қызық көріп балаша
Отырамын соларды.

Жау-жапырақ секілді
Жартыбай жүр қаудырлап.
Мазамды да кетірді,
Сөз сөйлесе саудырлап.

Құйымшағы бүріскен
Нағашыбек ешкідей.
Жымың-жымың күліспен
Жүре беред естімей.

Бәрі маған аян ғой,
Айта берсем тағы да.
Бірақ өліп қалам ғой,
Мен солардың «бағына».

1943

---

* Тораңғы — құмға өсетін ағаштың бір түрі.

АЛҒАДАЙ ТУРАЛЫ

Түнекүнгі кеткеннен
Ғали, жаңа келдің бе?
Алғайдың мүрдесін
Жол-жөнекей көрдің бе?
«Топырағың торқа боп,
Тыныш ұйықта» дедің бе?
Қалай қиып қалдырдың
Қарт әкенді елінде?
Елжіреді өзегім,
Ауырады белім де.
Қаза болып көзелім,
Халім қиын менің де.

* * *

Сарғайып атқан таң ба екен,
Сары аяқ болған бар ма екен?
Сарғайып қана шақырсам,
Алғадайым келердей күн бар ма екен?!

Бозарып атқан таң ба екен,
Бозар аяқ болған бар ма екен?
Мінген атың кер ме екен,
Кекілден аққан тер ме екен?
Қиырға бір шығып шақырсам,
«Тәтемнің даусы» дер ме екен?!

Мінген де атым сүр бөрте,
Алғадайды алдың еп-ерте.
Мен жыламай, кім жылайд,
Жал-құйрығы кеп-келте.

Қаз келеді қаңқылдап,
Балақ жүні жалпылдап.
«Алғадайым» келсе жарқылдап,
Мен шығар едім аңқылдап.

Қазықұрт пен Қаратау,
Тамам тауға пана тау.
Дүниенің қызығы
Ұл мен қызда болады-ау!
Жасым жүзге кеп еді,
Мен өлгенім еп еді.
Ақтаяққа сүйеніп, Алғадай-ау,
Сен жыласаң жөн еді.

Қорқытпаймын, құдайым,
Қорлығыңа жылаймын.
Жүзге жасым келгенде,
Салып тұрсың уайым.
Рахмет, Кененім,
Көңіл айтып келгенің.
Белімді бекем буайын
Енді орнымнан тұрайын.

* * *

Алатауды айналсам,
Алғадайды табам ба?
Сарыарқаны сандалсам,
Саңлағымды табам ба?

Өлім деген у екен
Мендей көріп адамға.
Күнде үйімде күңіренем,
Көзіме жас алам да.

Құр сұлдерім, есім жоқ,
Жүріп тұрған десім жоқ.
Деп қараймын сәбиге:
«Игіліктің кеші жоқ!»

Бала қалды жетім боп,
Келін қалды жесір боп.
Біздей көріп кісіге
Көз салыңдар есіркеп.

Темір өзек пенде жоқ,
Өлмес адам елде жоқ.
«Орынсыз деп өлімі»,
Ондай ойлау менде жоқ.

Көп жайланған жабының
Жал-құйрығы сұйылар.
Сол сияқты Жамбылдың
Жұқарыңқы түрі бар.

Көңілі бос көрінің,
Көкейлерін ұғынар.
Көтермей жан жалының,
Көзден жасы құйылар.

1943

ҚАҢАРМАН ХАЛЫҚ ДОСТЫҒЫ

Өткізген жерім жасымды,
Ағартқам сенде шашымды,
Ыстықсың өте тым маған.
Еріме ылғи болысып,
Елімді жаудан қорысып,
Ерінбей сенде жырлағам.
Алалы жылқы, ақты қой
Қырында өсіп мыңдаған,
Қыдырлы шалқар көлдерің,
Балығы тайдай тулаған.
Барқыттай, шүйгін белдерім,
Көтерем үзсе — қунаған.
Жарқылдап жасыл көгінде,
Жаңбыры тартып егінге —
Жайқалып жапан жырғаған.
Қастанды жаудың кегіне,
Қоймасы таудың алынып,
Көмірлер қыза жағылып,
Қайнатып кеңді түр қазан.
Кемпір мен шал да шаршамай,
Балаға дейін қаршадай
Еңбекте ширап, шыңдалған.
Қаруға халық жаттығып,
Гитлерге өлім шыңдаған.
Әлемнің аңыз сөзі боп,
Қуаттың қайнар көзі боп,
Ер жүрек ерлер шығарған, —
Қаһарман Қазақстаным!
Қарасам, көзім тояр ма,
Қуатты мұндай болар ма,
Ол заманда бұл заман!
Жарасып жұртпен дүрмегі,
Ерлігі досқа ұнаған.
Сүйкімді көпке көрініп,
Досына үлгі делініп,
Сүрінбей өткен сындардан.
Немерем, менің ұлдарым!

Осынау бір жыл ішінде,
Шат болып қаһар, күшіне,
Қолыңды талай жырладым.
Аталық айтып сөзімді,
Ала алмай кәрі көзімді,
Жорыққа жолдап тұрғамын.
Сендерге жырмен дем бердім,
Есендік, саулық сұрадым.
Ленинград пен Москва
Қиратып жауды қасында,
Әлемге атақ шығардың.
Бастаған қолды Панфилов,
Сорына жауыз сұмдардың.
Толтырды шаттық көңілге
Қазақтар орыс жерінде
Тайсалмай шауып өлімге,
Гвардеец атанып,
Үлгі боп байтақ еліне,
Ерліктің тікті туларын.
Көздеген арғы жағаны
Дегенде жаудан тағы алды,
Шаттыққа тіпті сыймадым.
Украина топырағын
Көкірегіндей ананың,
Жауған оқтан жасқанбай,
Сарайларын ашқандай,
Сүйіпті менің ұлдарым!
Жасыратын сыр ма бұл? —
Естіп соны қарт Жамбыл,
Көкірегі толқынып,
Жас ірікті бұл да бір.
Жетті жылды жыл қуып,
Қан майданда қабынған...
Жауды жеңер күн жуық,
Қабырғасын қаусырып,
Дұшпанды біз тықсырып,
Сығамыз жан-жағынан.
Күннен күнге күшейді
Қаһарлы халық достығы,

Қалмайды аман жау бұдан.
Жауды жедел күртуға,
Қазақстан, күшті күй,
Қарыштай бас, сал ұран!
Жеңісті естіп тұр халық
Біздің дүбір сарыннан —
Келе жатқан жер жарып
Ертеңгі ұлы дауылдан!

1943

СӨНДІҢ БЕ, ЖАРҚЫРАҒАН ШАМ-ШЫРАҒЫМ

Сөндің бе, жарқыраған шам-шырағым,
Қалдың ба тас бітеліп, қос құлағым.
Жатсам да төсек тартып, дәрменім жоқ,
Сеп болып сөйлетесің, жалғыз жағым.

Қалыппын ие болмай өзіме өзім,
Әлім жоқ, күш-қайратты өтті кезім.
Балалар, өлгенімше болысындар,
Сендерге сол-ақ айтар соңғы сөзім!

1944

АЙТЫС

ЖАМБЫЛ МЕН ҚҰЛМАНБЕТТІҢ АЙТЫСЫ

Қ ұ л м а н б е т:

Құлманбет менің атым Құланаян,
Менің Құлан екенім тәңірге аян.
Албан, Дулат жиылып бата берсе,
Кенес айтып жырлайын етіп баян.
Құланаян Құлманбет менің атым,
Сайрайды кеудемдегі жазған хатым.
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Құлақ салып ұға бер, жамиғатым.
Руым Құланаян, мен Құлманбет,
Сөйлесем, көңілімнен тарқайды дерт.
Әрі-бері бұ жазған зуылдасын —
Сөзімді ұға бергін, отырған жұрт.
Қара күннің баласы Ышты бақыр,
Кім өлсе, соған түсер заман ақыр.
Жамбыл деген бар дейді бір немесі,
Ақын болса, ол неме қайда жатыр?
Бүгінгі күн елеусіз қалғанменен,
Ертеңгі күн шаужайдан алар ақыр.
Сейіт-Баттал, Ер Әлінің соғысындай,
Не болса да болып қалсын, жылдам шақыр!
Біреуді Жамбыл деген ел мақтайды,
Еркек қойдай құйрығын салмақтайды.
Ақын болса, қайда отыр ол немесі?
Болар-болмас немесін ардақтайды.
Құдеке, кісі жібер Жамбылына,
Жамбылды болар ма екен алдыруға?

Албан, Дулат тобында мен бір жорға,
Тең жорға төрт аяғым бірдей шалыс,
Менімен жарар ма екен салдыруға?
Топтан өзған о дағы жүйрік болса,
Кешікпей шапшаңырақ шақыр мұнда!

Жамбылды Құдайберген алып келді,
Жиылған халайықтың бәрі көрді.
Жамбылды ол Құлманбет көргеннен соң,
Жамбылға сүйкенісіп сөйлейді енді.
Сондағы Құлманбеттің сөзі мынау,
Арам тер талай ақын болды бұлау.
Жамбылға сонда тұрып былай деді,
Басқасы болмаған соң аяқ ылау;

— Болғанда жол ағадан, тон жағадан,
Арлан бөрі соғады тау сағадан.
Бас қосып бағландармен қалмақ үшін,
Ізденіп келіп тұрмын Қарқарадан*.
Аузында сәлемің мен аманың жоқ,
Үлгісіз көргенім жоқ сендей надан.
Жүрмегін омақасып орға түсіп,
Өмірі кішілікке баспай қадам.
Өлеңші өршеленген толып отыр,
Бірі көшіп, біреуі қонып отыр.
Мысалы дүниенің сол секілді,
Бәрі де көрмегендей болып отыр.
Өлеңші толып отыр көбелектей,
Тоғыз ақын толғанып төңіректей.
Тоғыз тұрмақ, ақының он бір болса,
Немене, бөріңді де басып өтпей!
Қамалып қау теріге бүрмеленбе,
Қысты күн қар астында қалған шөптей.
Жеңемін деп, менімен желікпей-ақ,
Қойындар, абиырды шашпай, төкпей.
Апырым-ай, Құлманбеттің келді кезі,

---

* Қарқара — жайлаудың аты, Алматы облысының шығыс жақ шетінде. Қытаймен шекаралас.

Қалай теріс болады айтқан сөзі.
Албан, Дулат бәрі кеп атқа мінсе,
Ысты, Ошақты, Шапырашты* дегенің немене өзі?

Шапырашты, сөйлесен, жаманың жоқ,
Шуу десең, бәрін жүйрік, шабаның жоқ.
Майтөбе, Құлансазда өлеңдетіп,
Баяғыдай гулеген заманың жоқ.
Үндемей кіріп келдің, тайпақ қара,
Өзің қандай, мен қандай — байқап қара!
Үлкенге сәлемің жоқ, аманың жоқ,
Не басына күн туды, дозақ қара?!
Ей, байғұс, үндемейсің, дертің бар ма?
Үндемеске қылған бір сертің бар ма?
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Ұстасар меніменен халің бар ма?
Мен айтсам, айтам қалың байлығымды,
Дулаттан жиып жүрсің шайлығыңды.
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Бұзбайды жандаралдар жарлығымды.
Ашулансаң, аспанды тастап жібер,
Сен де аянбай қимылда барлығыңды.
Албан аға болғанда, Дулат іні,
Сөзінде Құлманбеттің бар ма міні.
Албан, Дулат бәрі кеп айғай салса,
Шапыраштының не болар көрген күні?!
Домалақтың төрт ұлы есен болса,
Сірә, жеңбей қоймаспын бүгін сені.

Болғанда мен ақсұңқар, сен — бір тауық,
Сен — өтеш айғайлағыш ауық-ауық.
Болмаса аты шыққан Сүйінбайың,
Басқасын қою керек жылы жауып.
Ажал түртіп жүрмесін аңдамастан,
Оқтаулы ақберенге қарсы шауып.

А, Жамбыл, Албан да ағаң, Дулат та ағаң,
Не қылса да артық дүр сенен бағам.

---

* Албан, Дулат және Ошақты, Ысты, Шапырашты — Ұлы жүздің тайпалары.

Қасқарау Нұрқанның жылқысын мен қаптатсам,
Қырылар, Шапыраштым, бұзау-танан.
Мылтыққа салып қойған мен бір пестон,
Асықсан, ажалыңа келші, балам!
Бұлбұл қабақ секілді Екейім-ай,
Жұлып алып басыңды кетейін бе-ай!
Не деп айтқалы отырсың бұл өленді,
Түбіңе таза тақыр жетейін бе-ай!
О, Жамбыл, бүгін болар ұрын тойың,
Ертеңгі күн болады дәл шын тойың.
Тобықтай түзу жерден жол таппайсың,
Бабамның мен қаптатсам қалың қойың.
Аңлашы, Албан бай ма, Дулат бай ма,
Сенің байың Шолақ бай, Дулаттай ма?!
Қалың жатқан келейін Майлыбайға,
Мұнан соң мен барамын Бектембайға,
Тарпаң мен Токсейіттей бегің қайда?
Жүз мың теңге сандықта шіріп жатыр
Баласы Ниязбектің Сәрсембайда.
Дәметкен сары майдан кеудең қайда,
Жамбылым, енді келдің ұрар сайға.
Ойың бар айтыспаққа меніменен,
Түбінде кімге зиян, кімге пайда?!
Баласы Өтегеннің Нұрақан бай,
Хан Шойбек қара үңгірде жатыр былай.
Қөбікбай, Қарабаймен алыс жатыр,
Сатыбалды, Қанайды қайтесің-ай!
Және бар Тілеуқабыл, Үсенбайым,
Сөйлейді шаршы топта бұлбұлдайын.
Алма тартқан кісіге ат береді,
А, Жамбыл, білуші ме ең мұның жайын!
Тағы бар Жайылмыста молла Сәтім,
Бақ пен қыдыр іздеп кеп жалғасатын.
Әулеті Сегізбектің серке болды,
Салмағы қорғасындай қол басатын.
Бай болған Ормақайға қызыр дарып,
Бсмайыл келген еді қажы барып.
Солардың үлгі көрген ұрпағы еді,
Соғайын ер Мәңкені ауызға алып.

Аманжол Қасқарауда бек — Ноғайбай,
Түп-түгел мал мен бастың бөрі де сай.
Ерте жатып, кеш тұрған өңшең сырбаз,
Ішкені шай, бұлардың жегені май.
Атасы қызыр шалған Молдыбайдан,
Пірім, мәдет тіледім Әжібайдан.
Күйкі тұғыр секілді бір немені алып келдің,
Әйтеуір, біреуімізден төгілді айран.

Ж а м б ы л:

Қызғанша айқай шығып, едім салғыр,
Сөйлейсің әр немені тілің шалғыр.
Келген жерден сөйлейсің алас ұрып,
Қалайша шалқақтайсың, тәңір алғыр!
Шырқасам, болушы еді ақтан бермен,
Жаратты аспан-көкті дәнекермен.
Мылтықтай түтеп тұрған мен бір пестон,
Асықсаң ажалыңа, келші бермен!
Шуу десе, жүйрік озар мына жолдан,
«Демей гөр, ескі аруақ», алып қолдан.
Қарасай*, дем бере гөр, менің бабам,
Сілтейін будақтатып оң мен солдан.
Құлманбет, сен жақсы да, мен жаман ба?
Ақында сен жүйрік те, мен шабан ба?!
Қарасайлап қосылсам бір бүйірден,
Ақырында кетерсің басы аманға!
Ұша алмас қара бүркіт қалықтамай,
Барымташы мал алмас анықтамай.
Айтатұғын кісінің өзіне айтқын,
Делбе кезек кісідей шалықтамай!
Ерлігім ерлігіңе дөп келеді,
Байлығыңа байлығым еп келеді.
Кісіні дым білмейтін тапқандай-ақ,
Есіріп көрген жерден ентеледің.

---

* Қарасай — Қарасай Алтынайұлы, XVII ғасырда Орталық Қазақстан жерін қалмақтардың шапқыншылығынан азат ету соғысында қаза болған. Денесі Ереймен тауына қойылған, Шапырашты елінің ұранына айналған даңқты батыр.

Қ ұ л м а н б е т:

Осыны түлен түртті ғой, құдай тағала,
Жапанда жалғыз қурай болмас пана!
Ерлік пенен байлықтан сөз қозғасам,
Көткеншектеп қашарсың, байғұс бала.
Ерсарының жылқысын қаптатсам мен,
Басылып қалар еді бір көңілің.
Қалайша болып отырсың ырғай мойын,
Аз кідірсең, болады сенің тойың!
Жалпы Дулат бұл жақта жата тұрсын,
Бабаның қаптатайын қалың қойын.
Тұра тұр, тағы айтайын, көптігімді,
Көптікті айтсам, үземін шеттігімді.
Шапырашты күйінмен байлық айтып,
Айыл-жіппен тартып кел көттігіңді.

Ж а м б ы л:

Мен барайын төменгі
Асыл менен Шыбылға.
Мықты болсаң, Құлманбет,
Күрескеннен жығылма!
Бұ жақтағы Дулатты
Тастай бере асығып,
Бабаға барып тығылма?!
Бабаң қойын пұл қылып,
Аруакқа ұрынба!
Адамдықты айт, ерлікті айт, батырлықты айт,
Ел бірлігін сақтаған татулықты айт!
Қарымбайдай сараңдар толып жатыр,
Оны мақтап әуре болмай, жөніне қайт!

Қ ұ л м а н б е т:

О, жазған, Албан бай ма, Дулат бай ма?
Бабаны айттым тұрсын деп Дулат жайға.
Сенің байың жұқа бай байғұс екен,
Қазыналы, байлығы Дулаттай ма?!
Жеті мың қой қорада шулап жатыр,
Бес мың құлын желіде тулап жатыр.
Он түйеге көшкенде жамбы артады,

Әбекемнің тіккені жібек шатыр.
Бұл жерден сені жеңбей кетемін бе,
Ақшаға толтырармын етегімді.
Албан жағы тоқтасын мұныменен,
Қасқараудан айтайын Өтегенді.

Баласы Өтегеннің Нұрақан бай,
Білемісің, мың жылқылы жатыр Қанай.
Сатыбалды, Естемес, Ламақ, Самақ,
Бәрін бірдей айтамын біржолата-ай.
Шенет қалды тағы да бұ жағында,
Жаратқан оны да артық патша құдай.

Ж а м б ы л:

Олай десен, барайын күн батыста Сыпатайға,
Айтбай оны кетпеймін, тегі, жайға.
Жылқысының есебін адам білмес,
Мәлім шығар жалғыз-ақ бір құдайға.
Жылқысының бергі шеті
Қарақыстақ, Қастекте.
Мен сөйлесем, каларсың
Ашылмас тұман ескекке.
Жылқысының бергі шеті Үшбұлақ,
Арғы шеті Қозыбасы, Қордай-ды,
Оған тіл тигізген оңбайды,
Егіз екі болмайды!
Арғы шеті Ырғайты мен Теректе,
Жылқышылар мінеді көксерекке.
Тоқсан екі шолақты жиғанменен,
Көрмедім ондай байды төңіректе.
Сыпатайдың артында Қақаман бар,
Қақаманның соңынан тақаған бар.
Кіжіктің үлкен үйін көріп пе едің?
Тоқсан тұлып, алтын бөз жасаған бар.
Жеті мың қой бар дейді Қиықбайда,
Қаптап, қабырғалап жатады тұйық сайда.
Қаратай, Қарынбаймен тағы да бар,
Үш мың жылқы бар дейді Телітайда.
Айтайын Төбетті мен төңірі сүйген,

Оларға да қыдырдың көзі тиген.
Бәрі де өңкей бекзат, өңкей сыпа,
Жүйрік мініп, басына қамшат киген,

Сенің тағы дәметкен кеудең қайда?!
Алматыда барамын Медеубайға.
Алматыдай шаһарда
Он бес мың теңге төктіріп,
Көк күмбез үйді салдырған.
Асыл тастан оюлап,
Қарасаң, көзді талдырған.
Арғы шетін айтайын,
Қызылжар мен Семейден,
Мына шетін айтайын,
Ташкент пенен Наманган,
Өндіжан мен Марғұлан.
Ақша деген неменді
Көп қапқа салып алдырған.
Ел көшкенде қазынасын
Алпыс нарға арттырған.
Асыл кілем жаптырып,
Жібектен арқан тарттырған.
Алатауды бөктерлеп,
Бұдан да сырғып өтейін.
Қалай айтсаң, олай айт,
Құлманбет, саған төтейін.
Бұдан шығып аяндап,
Қастекке барып жетейін.
Ол Қастекті жерлеген,
Көңілі көкке өрлеген,
Сұраншы, Саурық батырым,
Шетіне дұшпан келмеген.
Ақ кіреуке жамылып,
Ат кетпеген кермеден.
Садағын белге байланып,
Жауға қылыш сермеген.
Қамын ойлап халықтың,
Тар кезеңде бермеген.
Бұл сөзді мұнда тастайын,

Сабыр қылып, саспайын.
Теріскей тұрсын жайына,
Күнгеі жақтан бастайын.
Ол күнгеіді жерлеген,
Желмая мініп желменен,
Түрікпеннен Түктіқұрт
Сол кісіден тараған.
Байтелі, Қаумен, Дәулетті,
Жәпек* пенен төртеуі —
Бәрі бірдей әулетті.
Өнері асып әр жаннан,
Түзеген көшін сәулетті.
Асықпай тыңда, Құлманбет,
Беремін кезек нәубетті**.
Онан былай өтейін,
Көзіңді сенің көр қылып,
Көлденендеп кетейін.
Ертерек жүріп ентелеп,
Серектасқа жетейін.
Серектасты жерлеген,
Байлығы тасып көлдеген,
Қилыбай ұлы Қожбамбет
Көк берендей түтеген.
Көкірегіне құдайым
Тоқымай нұрды бітеген.
Айға білеп азуын,
Аспанға қолын сілтеген
Өтеген, Қазыбекке барайын,
Сол жерде жатқан өтендеп,
Атамыз тұрған мекендеп.
Ыбырайымның алты ұлы,
Алтауы да арыстан,
Дұшпанын табанына жанышқан.
Ең үлкені Нұрғожа,
Онан кейін Айғожа,
Онан кейін Байғожа,
Райыс, Допас тағы бар,

---

* Байтелі, Қаумен, Дәулет, Жәпек — Ұлы жүз елінің ру аттары.

** Нәубет — араб сөзі, кезек, мұрша мағынасында.

Алланың берген бағы бар.
Қазақтың қамқор ерлері,
Қарулымен қағысқан,
Азулымен алысқан.

Уа, Құлманбет, сөз тыңда,
Байларым деп салмақтап,
Не қыласың құр мақтап
Өңкей ақымақ есекті.
Елдің сиқын кетірген,
Көсіп қып өтірік-өсекті.
Баймын деп сендей тасыман,
Кедеймін деп жасыман!
Берекелі елді айтам,
Ел қорғаған ерді айтам,
Басымнан сөз асырман!

Қ ұ л м а н б е т:

Барайын Қасқарауда Бекетбайға,
Тарпаң мен Токсейіттей байың қайда?
Сарыалалы көк жылқы өзенде бар,
Қожамберді атасы Телдітайда.
Сұлтан жатыр Шоқпардың* қайқысында,
Жазған-ау, өлер жерің өзің ойла.
Барайын Жолсейітте Шортанбайға,
Шоманақ пен Шәкейдей байың қайда?
Шапырашты басыңмен байлық айтып,
Сен кезікпей жатырсың құлар сайға.
Қалай-қалай сөйлейсің, байғұс шолақ,
Сары майдан дәметкен кеудең қайда?

Өлеңді бір соғайын түйдегімен,
Әжібайлап тиейін бүйрегіңнен.
Не деп айтқалы отырсың бұл өлеңді,
Сен тұрмақ, үміткермін үйдегіңнен.
Шапырашты, мақтанба, к... белгілі,
Әркім-ақ тұрған шығар беп-белгілі.

---

* Шоқпар – Шу өзенінің шығысындағы жер аты.

Құладыңды қайырып қуға салсаң,
Тышқан алған көруші ек бөктергіні.
Салғалы отырсың ба көптігіңді,
Тіпті керек қылмаймын септігіңді.
Айыл жіппен тартып кел шеттігіңді,
Ерегіссең, үземін көттігіңді.
Айтасың, Шапырашты, ерлігіңді,
Шыр айнала соқтырдым белдігімді.
Селтеңдеген серкенің ажалы деп,
Сұраншы* сарттан өлген Сайрамдағы,
«Ерлікпен тапқан олжаң-пайдаңдағы».
Қамалға қан тартқан соң қойып кетіп,
Шашылып қалған еді саймандары.
Ерлік пен батырлықта нең бар, жазған!
Быт-шыт қып, денелерін жерге көмген.
Жамбасы Сарыбайдың** сонда шыққан,
Дәлелді сөзім осы естіп, ұққан.
Иман айтып, жаназа шығармастан,
Апарып екі бүктеп жерге тыққан.
Алдымнан айғақ болып шығады-ау деп,
Жүрмісін епелектеп, қорқып содан.

Ж а м б ы л:

Екейден шыққан озып Байсалбай-ды,
Жылқысы өңкей жорға тайпалмайды.
Аңырып әніме аңдар қалатұғын,
Өлеңді бүйтіп жыршы айта алмайды.
Апиыншы Албанды сонша мақтап,
Құлманбет неменеге сайтандайды.
Мың сегіз жүз түйе бар Байсалбайда,
Жылқысының басына кедей барса,
Ат пен түйе мінгізбей қайтармайды.
Тағы да бар бұ жағында Асылбегім,

---

* Сұраншы Ақынбекұлы — XIX ғасырда Жетісу жерін Қоқан, Хиуа хандықтарының басқыншылығынан құтқару жорығында үлкен ерліктер көрсеткен батыр.

** Сарыбай Айдосұлы — XIX ғасырда би болған, Шапырашты, Екей руынан. Ол Жетісу жерін Қоқан, Хиуа хандықтарының басқыншылықтарынан азат ету жорығына қатынасқан, Сайрам қаласында жараланған.

Шынжырлы, шұбар балақ, кара көгім.
Байсерке, Байғабат пен Ер Шотайды
Айта берсем, таусылмас оның кебін.
Біздің елдің адамы өнері асқан,
Өнерімен талайдың көңілін басқан!
Жерді көрген, ел көрген, қала барған,
Бір кем емес байыңнан асып-тасқан.
Жақсылық-жамандықты тексереді,
Кім жүйрік, кім шабаны екшеледі.
Елімнің ерлігімен мақтанамын,
Сырт дұшпан бізді көрген сескенеді!

Оның рас, таз Құлманбет, —
Сұраншы, Саурықпенен жаудан өлген,
Халық үшін шәйіт болып жаның берген.
Елді қорғап өлгеннің арманы не,
Қалың қазақ құрметтеп, соңына ерген.

Қазылық қып кетіп пе еді Мақсұт ағаң,
Шытыр жеген түйедей көні кеуіп,
Бір сайда іріп-шіріп аунап өлген.
Түлен* түртіп отыр ма, таз Құлманбет,
Кәріқұл мен Сақаудан аз Құлманбет.
Алақандай басыңның бір қылы жоқ,
Боласың неменеге мәз, Құлманбет?!

Құлманбет, мен білемін, түбін Уақ**,
Аркадан, кісі өлтіріп, келдің шұбап.
Басыңды осы арада кесіп алсам,
Құныңды алар кісі жоқ іздеп, сұрап.
Үстіне жайдың оғын жайлатармын,
Екі қолыңды артыңа байлатармын.
«Без белет, кісі өлтірген қашқын жүр» деп,
Жұртыңа здавайттап айдатармын.

Құлманбет, қызыңды төрт ат, жүз тенгеге
Дунганға сатып жүрсің,

---

* Түлен — мифологиялық шығармаларда шайтанның аты ретінде аталады.

** Уақ — Орта жүздің бір тайпасы.

Қызыққа, тамашаға батып жүрсің.
Апиын ақыреттік азығың боп,
Соттан сотқа басыңды шатып жүрсің.
Құлманбет, ақын Шаншар*, Суанды алдың,
Нашар едің, бұл күнде жуандадың.
Сенің де мақтанатын жайың да жоқ,
Қуарып, үш бешпетпен қуандадың.
Құлманбет, Суанды алдың Албанменен,
Албанды, бай болмадың, алғанменен.
Байғұс-ау, қай жеріңнен мақтанасың,
Есің жоқ, шашың жұртта қалғанменен.
Арқадан ауып келген ақтабансың,
Елді алдап, ақынмын деп мақтанасың.
«Таза Албанның өз баласы Құлманбет» деп,
Дүйсебай, Сәт, Мәңке жанын беріп,
Сені ақтап алсын.
А, Құлманбет, Құлманбет,
Ағып жатқан сумен кет!
Сумен кетсең, ел ішер,
Судан шыққан бумен кет!
Онда да кесірің тиеді,
Қызарып батқан күнмен кет!
Күн де қайтып шығады,
Оттан шыққан күлмен кет!
Күлден ауру жұғады,
Қараңғы тұман түнмен кет!
Түн де қайтып келеді,
Асқаралы таумен кет!
Тауды да халық мекендер,
Кесірің жұғар, Құлманбет,
Қу пәлекет, арман кет!

Жамбылдың жеңіп бәйге алған жері,
Жеңіліп Құлманбеттің қалған жері.
Домбырасының ішегі үзіліп қап,
Осы екен Құлманбеттің арман жері.

---

* Шаншар — Орта жүздің ру аты, бұрын Шаншар едің, енді амалсыздан Албан, Суан болдың дегені. Суан Ұлы жүздің көне тайпасы.

ТОЛҒАУЛАР

ТУҒАН ЕЛІМ

Тоқсанға келген жасым бар,
Көпті көрген басым бар.
Аман жеттім бұл күнге,
Ойды, қырды аралап,
Жалғыз атты сабалап,
Серік қылдым өмірге,
Домбырамды өңгеріп,
Өзіме өзім дем беріп,
Жұбаныш қып көңілге.
Осынша жасқа келгенде,
Өзендей өлке көргенде,
Немерем мен шөберем
Әкелеп маған ергенде,
Ескі күнім жаңарып,
Көсегем көктеп өргенде,
Заманым, күнім жасарып,
Жұртым топ боп жиналып,
Сөйлеуге кезек бергенде,
Дауыста, Жамбыл, дауыста!
Сөйлеп бір жібер, сөйле енді!

Жиналып жұртым алдымда,
Тындауға мені келіп тұр.
Сөйле деп ойда барыңды
Анталап қамап төніп тұр,
Шежіре не айтар деп,
Балаларым сеніп тұр.
Қиялымды қозғауға,

Құлағын бұрап сөйлетіп,
Домбырамды беріп тұр.
Қайтарма жұртым меселін,
Күшінді жиып бойына,
Біраз ғана кенес күр.

Қазақ қазақ болғалы,
Көрдiк қой талай хандарды.
Өткіздік қой біз бастан
Азапты ауыр заңдарды.
Қоқан билеп бір кезде,
Өрістегі малды алды.
Құсбегі хан құтырып,
Бойжеткен жас қызды алды,
Қызды алмады, жанды алды.
Жайлауды сонда шан басты,
Тынық көлдер шайқалды.
Сол бір өткен заманнан
Арман болар не қалды?

Одан бері келгенде,
Өлкені басты бір сарын.
Жыландай бойға оралып,
Қысқанын көрдік патшаның.
Жердің бетін қаптады,
Елдің жанын қақтады,
Таппадық ылаж, амалын.
Бірге шапты патшамен
Жөңгір хан атты арамың.
Көкорайлы жерді алды,
Ағынды өзен суды алды.
Жолын кесті Оралдың,
Ашылған қорқау араны.
Осынау бір заманда
Болыс шықты зіркілдеп.
Мырза, старшын атанып,
Ауылнай шықты дiңкілдеп.
Шен таққан би шiренiп,
Қонса байдың ауылына,

Қайнады қазан бүлкілдеп.
Отырды бай ақ үйде,
Алдындағы керсенде
Сары қымыз кілкілдеп.

Кедей байғұс баласы,
Жалаңаш шекпен етінде,
Секпілі бар бетінде,
Қу қарынның қамы үшін
Аталып малай, жүреді
Бай малының шетінде,
Шілдеде аптап астында,
Қыста боран ішінде.
Жас баласы қозыда,
Қатыны жүр от жағып
Бәйбішенің еркінде.
Сол бір өткен заманның
Несін арман етейін
Жетіскен жаңа күнімде.

Алпыс бестен асқанда,
Жетпіске қадам басқанда,
Өмірі естіп білмеген,
Өмірде көзім көрмеген
Көрсетті Ленин қайратты:
«Құлдан, күңнен» қол құрап,
Асырды ерім айбатты.
Тажын жұлып патшаның,
Алтын тақтан құлатты.
Салтанат, сәнін қиратты,
Ұлы-қызын жылатты,
Көзден жасын бұлатты,
Ағарып бізге таң атты.
Қазақ та атты жаратты,
Жаппай шауып жан-жаққа,
Ленин есімін таратты.
Қудық біз де ортадан
Бай мен болыс, манапты.
Содан бастап қазаққа

Қимылдарлық әл кірді,
Кеудесіне жан кірді.
Жан кіріп кана қоймады,
Ел боларлық сән кірді.
Сәнді қазақ елінде
Қартайғанда ән салған,
Өлеңін қойдай тоғытқан,
Тындаушысын ұйытқан
Көретін болдың Жамбылды.

Асқар тау биік дер едім,
Көрініп тұр төбесі.
Ақылы дария дер едім,
Бірақ кейде дарияның
Қайырлайды кемесі.
Шайқалған жорға дер едім,
Ат та шаршап болдырар,
Кездесе жердің белесі.
Домбыраны алғанда,
Данышпанға тең таппай
Қиналған Жамбыл жері осы.

Туған айдай дер едім,
Түнде бар да, күндіз жоқ.
Жанған күндей дер едім,
Күндіз бар да, түнде жоқ.
Темірқазық дер едім,
Тек тұрғаны болмаса,
Онда тіл де, үн де жоқ!
Түнде де бар, күндіз бар,
Жанып тұрған жалынды от!..

МЕНИҢ ӨМИРІМ

Қақаған қар аралас соғып боран,
Ел үрей, — көк найзалы жау торыған.
Байгара, Жамбыл, Ханда мен туыппын,
Жамбыл деп қойылыпты атым сонан.
Солайша Жамбыл тауда Жамбыл туған,
Қырық күндей маймен сылап, түзбен жуған.
Сүйінбай, одан әрі Бұқар жырау,
Атақты ақындардың жолын қуған.
Ел үркіп жүрген кезде күні-түні,
Сары аяз көш-жөнекей боран күні,
Қар қауып, мұзға түскен Жамбыл екем,
Жұтынып суық ауа, шыққан үні.
Мен емес, суық демді ел де алыпты,
Тарылтқан қысаң заман кең жарықты.
«Қара күн хан билеген қанды жорық»,
Дегендей ел аузында сөз қалыпты.
Көз аштым — сорғалаған қанды көрдім,
Қамыққан қанды жасты жаңды көрдім.
Ел көрдім — еңіреп босқан аңды көрдім,
Қойнында Алатаудың зарды көрдім.
Бой бермес ел өмірі асау шері,
Тұрса да құрсауланып тоқсан жері,
Бірде от, бірде суды көктей кешіп,
Талпынып тілегіне басты ілгері.
Өмірмен араласқан өсті Жамбыл,
Ел басқан отты, суды кешті Жамбыл,
Құлыннан құнанда өрлеп, дөненде өрлеп,
Шыққандай бола қалды бесті Жамбыл.
Он жаста ойнап жүрдім бала болып,
Өлеңге бөлдім көңіл алаң болып.
Райыттап тана мініп, қозы бақтым,
Еңбекті иемдегенде шама келіп.
Қойшымен кеңес құрдым қыр басында,
Өлеңмен ермек болдым жолдасыма.
Сондықтан құйрық үзіп кеттім алыс,
Байлардың жақындамай мырзасына.
Өлеңді өркендеттім, өршіп өстім,

Көргенде жақсы жырды құстай ұштым.
«Жас ақын, жап-жақсы ақын, Жамбыл ақын»,
Дегенде, дара болып көзге түстім.
Он бесте-ақ домбыраны алдым қолға,
Тең басқан төрт аяғын болдым жорға.
Он алты желі ұзартты, өрістетті,
Түскендей бұлтартпайтын даңғыл жолға.
Топ десе, он жетімде тартынбадым,
Семсердей майдандағы жарқылдадым.
Ақынды ауылға ермек басып озып,
Жұлдыздай көзге түсіп, жарқылдадым!

Еріксіз он сегіз жас мінгізді атқа,
Бір Жамбыл бөлінгендей екі жаққа:
Бір жағы — қайнап өскен қалың елім,
Бір жағы — атқа мінген бай мен датқа.
Атымды «жақсы» тартты арымалап,
Қоршалап кеп отырды қайырмалап.
Өлеңнің майлы басы көпте қалып,
Отырған улы басын байға қадап.
Жаманды ел қорлаған жамандадым,
Манапқа жақсы сөзді таба алмадым.
Аз сөзім бай, манапқа арналғанда,
Жалтақтап, ел не дер деп, алаңдадым.
Шалшыққа шатылмадым, көлде қалдым,
Аздарға сатылмадым, елде қалдым...

Ол кездегі заманның бейнесі осы сияқты. «Көкек» деп жасырынбақ ойнаған баладай:

Алпыс қасқыр аналы,
Жетпіс қасқыр балалы,
Ниеттері бәрінің
Жиылып келіп қой қырмақ, —

деген сөзді ел «жұмбақ» деп айтып жүруші еді. Алпыс ана-
лы қасқыр да, жетпіс балалы қасқыр да адам еді — хан,
бек, датқа, билер болатын. Ел бейне бір көл бетінде тол-
қыннан тұрған көбік тәрізді сырғып, жөңкіліп қашып

жүретін. Қотыр үстіне шық патшасы улы тырнағын салды. Одан бұрынғы қалмақ ханы, қан шикандай аш бүйірден қадалған орыс патшасы, Қоқан ханы Құдиярдың елге тиген ылаңы аз болмаған.

Оның ел басқаруға қойған датқасы жалпақ елді жаялыққа айналдырып, аузына қақпақ, басына тоқпақ болатын. Ел шабыншылықтан қорқып, сынаптай сырғып көше беретін, көше беретін. Жынның ойнағы көше алмаған жоқ-жұқаның үстінде болатын. Осыны көрген Жамбыл жүрегі ол заманға тас болып қатқан. Басып көшкен елдің өрісінің бір шеті — Қарғалы, Ұзынағаш, бір шеті — Жамбыл тауы, Байғара, тіпті Арыс, Сырдария болып жүрді. Әкем Жабайдың ат пен танаға жүгін артып көшкен елдің артынан еріп отыратын күйі болып еді. Жолда егіл-тегіл жылаған зардың үні өлі құлағымда ызындап тұрғандай елестейді.

Жыландай ұлы зөрін шашқан заман,
Даланы сасық тұман басқан заман,
Игілік, үлгілі істің иісі шықпай,
Қанқұмар қанасынан асқан заман.
Бірінің бірі иығын басқан заман,
Шаянын ұсақ-түйек жұтып қойып,
Аранын айдаһардай ашқан заман.
Даланың бір жағы от, бір жағы мұз,
Қарыған алдын жалын, арқасын сыз.
Бауырдай бөліп-бөліп отқа салған,
Қазақтың жай емес ед болуы Үш жүз.
Бүйірден қатын патша тиді келіп,
Бүйідей бүре тістеп киді келіп,
Қуырған құм күйдіріп жүгерідей
Жалындап қалың халық күйді келіп.
Ел жылады, қандарын сорды келіп,
Байларға боз інгендей иді келіп,
Аузына алты қарыс азу салып,
Ұстады елді шайнар биді берік.

Мен жиырмаға жеткенде, патша қазақты түгел қаратып алды. Елді руымен, малды қора, келе үйірімен есеп

қылды. Құдайдың көкте дейтін «Лаухл махфузы»* жерге түсті. Барлық мал-жан дәптерге жазылып, есеп алынды. Оны ел «қара қат» деп атады.

Оны «қара қат» деп қалай атамасын!.. Бұл қаттау елдің көпшілігі үшін, кедей, кемтары үшін басын санап көгендегендей болды. Бұрынғы зары тамшы болса: дарияға айналды. Бұрынғы зары ексім болса: дауылға айналды. Елдің, әкімдердің аты өзгерді. Адамы — баяғы шонжар, шынжыр балақ, шұбартөс тектердің тұқымы болды. Датқа, хан, бек деген ат құрып, «төрт қазы» деген құрылды. Ол Жетісудың алабында жатқан рудың атасынан сайланып алынды.

Шапырашты Екейден — аты шулы Сарыбай, Қықымбай, қу сирақ Шомбай; Албаннан — Қапа; Жалайырдан Төкей дегендер қазы болды. Бұлардың бұрынғы биден айырмасы — үйездің ақылынсыз аузын ашпайтын болды. Көшпенділік қалып, отырықшылыққа айналды. Ел кедейленіп, басы байдың босағасына байланды. Кедейдің көргені қоқай, кигені шоқай болды. Өзі байдың малын бақты, қатыны отын жақты. Оған рақым етпеді, басынан жаманшылық кетпеді, шекпені тізесіне жетпеді.

Ұйғыр, қазақтың кедейлері арқа еті арша, борбай еті борша болып азып-тозды. «Құдайдың жері» деген жер қалмады, байдың жері болып, жерсіз кедейлер солардың басы байлаулы пендесі болды.

Он екі айдың біреуі арай болды,
Елдің бірі бай, мыңы малай болды.
Көлдей аққан көз жасты көремісің,
Бай, манап, озбырлығың қалай болды! —

деген жыр айтылды.

Байлардың айтқан жауабы:

Құдай кедей қылған соң, обалың жоқ,
Саған айтам, жоқ болсаң, малай бол деп.
Жер мен суын тапсын да, барып қонсын,

---

* Лаухл махфуз (арабша) — құдайдың бүкіл адам баласының тағдырын жазған тақтаы.

Шақырдым ба соларға жанай қон деп.
А, Жамбыл, неге маған шағып тұрсың,
Шымбайыңа батқандай налып тұрсың.
Қақсам — қазық, сындырсам — шийім болған
Итаршы боп кедейге нағып тұрсың, —

деді.

Патша байларға осындай мансап берді. Көлшігіне су құйып шарықтатты, сабын шайнатып, аузын көпіртті.

Ұлық неге көрмейді көздің жасын,
Көрмес болса, қаттаған неге басын?
Үйге келіп өксіді қатынына,
Бүйткен тірлік болғанша, құрып қалсын!
Күн өткізді кедей де жылай тұсіп,
Бай ақырса, кедейдің зәресі ұшып.
Малай қатын қарайды жыпылықтап,
Байын көріп иығы кеткен түсіп.
Биге шағып барады кедей бақыр,
«Маған қорлық берді, — деп, — байлар көпір.
Біз де сіздің бұқара еліңіз ғой,
Теңдік әпер, байларды тергеп, шақыр!».
Биден қайтар кедейге «жылы» сөзі:
«Мыңқылдаған, қикаңды қойшы, батыр.
Жуындысын ішсең де күн көресің,
Асыраған байлар ғой сендерді ақыр! —

дейтін.

Жасым жиырмадан асты. Шарықтап көтерілген ақындығым, халықты қатықтай ұйытқан жалынды жырым мені жұбата алмады. Менің тілегімнің қойны бос жатқандай еді: жастыққа жеңдіріп тасқындап жыр айтам десем де, айта алмадым. Жырдың зар жағы басым бола берді. Өлеңге берілген төрт-бес жылым мені талай жерге сүйреді. Ұлы жүздің жерін де, елін де, ерін де көрдім. Қатар жатқан қырғызды көруге құстай талпындым. Ондағы ел мен басқарған жердің сынайын көргелі Шәбден төреге бардым.

Қазақтың дарынды ақыны Сүйінбайы
«Кезеп» деп Тезек ханға айтқан сөзін.

Ақынға дайын дейтін ат, шапаның,
Шапан үшін мен сені мақтамадым.
Еліңнің бұлдығынан құлдығы басым жатыр,
Қай жақта елдің тұзын ақтағаның?!
Түнерген ел қабағы жабық жатыр,
Бірі ток, мыңның өзегі талып жатыр.
Ел басқару қарынның қамы ма еді,
Ит те, құс та тамағын тауып жатыр.
Асқақтаған адамда тоба болмас,
Ел қорлаған адамда мола болмас.
Елден туып, ер болсаң, елге қара,
Шірік қурай ауылға қора болмас, —

дедім.

Отырған манаптың бірі:

— Жамбыл, ханды мақтағалы келдің бе, балағаттағалы келдің бе? — деді.

Мен:

— Екеуі де емес, елдің мүддесін жоқтағалы келдім, — дедім. Ханның бетінен ашу ажары көрінді, артынан езу тартып күлді.

Мен жиырма беске шықтым, патша нығайды, оның үйез-приставы елді қанаған құзғынға айналды.

Кедейленген ел басы байдың көгеніне байланды. Ел билеген болыс, би үш жылда бір сайланды. Ел қамын жеген батырлар Сібірге жер айдалды.

Жас отызға келгенде,
Даланың түрі өзгерді,
Өзгергенін көз көрді,
Күл-талқан боп төрт қазы,
Болыстарға сөз берді.
Аранын ашты бай, манап,
Үдете түсті езгенді.
Ел налыды қонысқа,
Бас билігі болыста.
Болыс сайлау, қан төгіс,
Ақша төгу үйезге,
Приставка жалпақтау,

Құдайындай сыйыну,
Әкім болған нойысқа.
Сайлау үшін шабысты,
Елді быт-шыт бөліп ап,
Ырсылдасып алысты.
Ылай судың ішінде
Көр наһандай қағысты.
Бозға түскен өрттейін
Елді үйітіп тауысты.
Жер ошақтың басында
Итпен ит жолығып,
Аузына май жағысты.
Әкім емес, көне ме,
Жылан ба әлде, немене,
Зәрлі тілді, улы азу
Аш бүйірден жабысты.

Ел жүдеген үстіне жүдей берді, ел менен жыр сұраған-
да, кепкен ботаның тұлыбына еміренген маядай, батыр-
ларды жырла дейтін болды. Мен де жұрттың тілегіне сәйкес
Өтеген батыр, Саурық батыр, Сұраншы батыр, Көрұғлы
батыр, Алатай Жапарқұлдың жырларын айтатын болдым.
Ел есіткенде ыңыранып жылайтын, ауру көргендей бола-
тын. Осындай елді жарыққа шығаратын батырлар да туар-
ау, сондай батырдың сабында тұрып, туын көтеріп, соны-
на ерерміз-ау әлі десетін.

Жамбыл отыз беске келді, Албандағы Құлманбет ақын
да жырдың бетін елдің тілегіне қарай бейімдеп, көбі атқа-
мінерлерге шаншу болып келген ақын еді, сондықтан
манаптар ақынды айтыстырып, бетін замананы сынап,
мінеуден гөрі егеске, ру араздығына аударғысы келді. Екі
ақын қосылған жерде айтыс ұйымдастыратын, жеңгеніне
бәйге беретін үрдіс болды. Сол ретпен:

Құлманбетпен салыстым,
Күшті ақынмен алыстым,
Итермелеп манаптар,
Жыртуын жыртым намыстың.

Менің жоғарыда:

Аз сөзім бай-манапқа арналғанда,
Жалтақтап, ел не дер деп, аландадым, —

дегенім осындай реттерде еді.

Қырықтың қырын бір басып,
Елудің шықтым беліне.
Өлең менен жырымның
Сүнгідім шалқар көліне.
Ортадан орным жоғары,
Үйдің шықтым төріне.
Жүрегімді алған сасықтай
Заманнан қалдым жеріне,
Ел сүймеген адамның,
Жоламай кеттім шеніне.
Алпыстан жас асқанда,
Өрлей түсті өнерім,
Орыс, өзбек, ұйғырдың
Санадым бәрін өз елім.
Ынтыға тындап жырымды,
Қоштады Жамбыл келгенін.
Орыс, қазақ кедейі
Дос болғанын тіледім.
Ел болып көрген азапта,
Айырма бар демедім.
Алпыстың келдім бесіне,
Елдің күйі көп түсті
Қартайған сайын есіме.
Терең-терең ойландым,
Мұңды шаға жырладым,
Жақсылыққа жетпесем,
Тудым дедім несіне?
Шиеленген ел күйі
Қалмаған соң шешіле,
Ызалы сөз өкімге
Қарсы айтылды көсіле.
Ел құлағын тұндырды
Сол кездегі бір соғыс:
Кіммен жатыр соғысып,

Кесілген бас, аққан қан
Ел жүрегін шошытып,
Қора-қора адамды
Күнде айдады тоғытып,
Қөлге айдаған қойдай ғып,
Қызыл қанға обытып.
Алым-салық аты көп,
Ел құйқасын үйітті,
Соғысқа болыс болысып,
Малы бардан мал алды,
Малы жоқтан жан алды.
Аралдағы қояндай
Ел топанға қамалды.
Әнші, жыршы ақыннан,
Елдің досы — жақыннан
Шашылды да зәрлі жыр,
Көпшілікке таралды.

Жасым жетпіске шыққанда:

Арық ел алабұта тұрған ықтап,
Жайлаған мына қырсық неден мықтап?
Қажығанның үстіне қанды соғыс,
Жығылғанның үстіне жұдырықтап, —

деген өлең-жырымның бастамасы болды.

Ақындардың жыры әкімдерге де ескерусіз қалмады.
Алматыға барлық ақын-жыршыларды жинап алып, түрі
түрмеге қамағандай бір жиылыс ашты.

Ақыны, әнші-күйші қыруар жан,
Аймағын Жетісудың жинап алған.
Сабаннан төсек, ерден жастық етіп,
Жатарға жай салғызды ат қорадан.
Сорпасы капустаның ыстығына,
Сөткесіне кісіге бір қара нан.
Қырық тиын күндігіне ақша беріп,
Нан пұлын алып тұрды ұстап сонан.
«Үгіт айт, патшаны мақта» деді,
Болып жатқан соғысты жақта деді,

Онан басқа жырыңды айтпа деді.
Ол айтты, тіл кескендей үндемедім,
Ол жиыннан табылмай бір керегім.
Ақын, жыршы топырлап жетіп жаттық,
Түсінгенім болмады мүлде менің.
Ұстаған қанды тырнақ елді қысты,
Кім болмақ ызаланса елден күшті.
Жамбыл қарт жетпіс екі жасағанда,
Николай ұрған доптай тақтан ұшты.
Жарқырап бостандықтан сәуле түсті —
Жабырқаған халықтың көңілі өсті!

ДАСТАНДАР

ӨТЕГЕН БАТЫР

Ақ көбікке оранып,
Толқыны тоқсан бұралып,
Арықтай аққан арналы,
Жамбыл бір жыр жырласын.
Жұрт хикая тыңдасын
Өтеген батыр туралы.
Хикая емес бұл өзі
Өз жанымнан шығарған,
Есімде жоқ осы жыр
Қайдан, қалай алынған.
Мұны ызыңдап даладан
Жырлаған ескен жел маған.
Бұл жырды мен естігем
Тағы құлжа үнінен.
Бұл жырды мен естігем
Бұлбұлдың тәтті күйінен.
Бұл жырды мен естігем
Ер Өтеген туралы
Саңқылдап шыңның қыраны,
Аңыз еткен күнінен.
Бұл жырды мен естігем
Тулаған толқын дөңінен.
Бұл жырды мен естігем
Шөбінен, дала гүлінен.
Бұл жырды мен естігем
Жұлдыздың аққан көгінен.
Бұл жырды мен естігем
Өрінен ескен желінен.

Бұл жырды мен естігем
Сай-саланың шегінен.
Бұл жырды мен естігем
Безіп жүріп ауылдан.
Бұл жырды мен естігем
Жыршыдан, ақын қауымнан.
Жыл айналып, жыл озып,
Өтеген өліп, қол үзіп,
Сапар шекті келместей.
Алай дағы тарихтың,
Ауызында халықтың
Аңыз қалды өлместей.

Сол туралы, мінеки,
Домбыраны сөйлетем.
Өтегенді мадақтап,
Жырға қосып тербетем.
Халық айтқанын қостаймын,
Артық сөзді қоспаймын,
Жырымды желше гулетем.
«Халық айтса, қалпы айтпайд»,
Мен де сонан асырман.
Шынайы берген тұлға еді
Келе жатқан ғасырдан.
Жаздың жылы түні еді
Өтегеннің тууы.
Жетісу ед мәулеті*,
Сырымбет ед әулеті,
Дулат еді руы.
Түннің желі бесік боп,
Тербеткен бөбек уызды.
Тіктеп біткен маңдайдан
Жан еді қос мүйізді.
Бала жастан әлпештеп,
Бакқан оны гiл кісі ед.
Тіктеп біткен қос мүйіз
Батырлықтың белгісі ед.

---

* Мәулеті (*арабша*) — маулид, туған жері.

Жеңілмес жалын боп өскен
Ақылға, күшке, болжауға.
Тартқан сымдай тал бойы,
Ұқсаған тағы құлжаға.
Өсті батыр тұлғалы,
Жолбарыстай қарулы.
Қырандайын қырағы,
Арыстандай айбарлы.
Жүз кісінің ішінде
Ол бір жүрген дөрегей,
Бір өзі батпан бірегей.
Аң аулауда, бөйгіде
Атағы шыққан әйгілі.
Жан еді бір думанда
Жабықпаған жалғанда.
Мейірімді ана иетін,
Бөбегін — сүйіп өрімін.
Сондай-ақ о да сүйетін
Көшпелі қазақ өмірін.
Жетісу қазақ қонысы ед,
Мамығы майда оралған,
Күндер болған бір кезде
Сол жер қанға боялған.
Бір кездерде алакөз
Болған сол жер аймағы.
Ұрыс, қағыс болған кез
Қырғыз, қазақ, қалмағы.
Найза ұшталып, тұлпарлар
Жортып, жебе жарқылдар.
Күндер болған өлікке
Қара қарға қарқылдар.
Он сегізінші ғасырда,
Далада, қырдың басында,
Ақ жағалы, жез топшы
Патша* жорық ашуда.
Дүре соғып дүрілдеп,
Бүлдірген елді біріндеп,

---

* Патша — XVIII ғасырдағы Ресей мемлекетінің әскери әкімшілігі.

Атуға да асуға.
Көшпелі елді қырғандай,
Бұзып, қырып, өртеді.
Ол күн қара борандай
Болып кетті ертегі.
Еміренген дала күңіреніп
Жайлауларда, тауларда,
Жетісу бойы тебіреніп,
Қуырылған патша, хандарға.
Өтеген сонда ойқастай,
Талабынан таймастай,
Ызаланып, өршігіп,
Тұлыбы тола тершігіп,
Бұл өртке оған болмады
Халықпен бірге жанбастай.
Күшінен бірақ танбады
Суарылған алмастай.
Жұрт білмегенді ол білді,
Боларын сезді әлемет,
Патша тігіп ордасын,
Халықтың бұзып қордасын,
Қан төгерін керемет.
Жұрттан бұрын ол сезді
Қайғыға халық түсерін,
Патша алдында бас иіп,
Хандардың ант ішерін.
Өтеген сезді хандардың
Арам, пасық ниеттерін.
Халықты сатып, патшаның
Киерін шенін, шекпенін.
Ер Өтеген олардан
Қорықпады — шынықты.
Ұзақ сапар шегуге,
Дайындады жорықты.
Жинап болып нөкерін,
Жарқылдады ол қырандай.
Батыр барлық халықпен
Ақылдасты, ұрандай:
— Арыным — батыр арыны,

Дабылым — халық дабылы!»
Ақ жағалы патшаның,
Жақындап тұр жорығы.
Жетісуға жеңдеттің
Түскелі тұр құрығы.

Жетсе жендет нөкері,
Халықтың сөзсіз құруы.
Айдан анық қан қылып,
Ұл, қызды тұтқын қылуы.
Малды айдап, жерді алып,
Таялды қуып шығуы.
Олар келіп, халықты
Көк өспейтін жерге айдайд.
Көрместей ғып жарықты,
Күн түспейтін жерге айдайд.
Күнге қақтап, көктемде
Су түспейтін жерге айдайд.
Аспанда ыстық күн шыжып,
Жел еспейтін жерге айдайд.
Сағым ойнап, құм қайнап,
Үйлеспейтін жерге айдайд.
Сондай жерге шыжыған
Кім барғысы келеді.
Барған адам ол жерге
Жапан түзде өледі.
Жерді, суды патша алад —
Жүрегім соны біледі.
Ауылды апат күтіп тұр,
Нар тәуекел жетіп тұр.
Алға қарап көшелік,
Күтудің не керегі?
Кім белсенеді, көнекей,
Күшіп жинап жорықта,
Үйірінен айдатып,
Тұлпар атын байлатып,
Қайсың әзір шығуға
Өтегенмен жорыққа?

Өтегеннің талабы,
Келген кезде кезегі,

Дүние жүзін кезеді.
Қара қазан, сар бала
Қамы үшін қамдана,
Қонысқа жер табады.
Мен табамын, табамын
Бұлақ аққан жерлерді!
Көгі көктеп, гүл жарып,
Құрақ атқан жерлерді!
Төрт түлікке ыңғайлы,
Толқын көлі, тоғайлы,
Көгінен нәубет, жерден нұр
Құлап жатқан жерлерді.
Жұт болғызбай, құт қонған,
Қой үстіне бозторғай
Жұмыртқалап, бақ қонған,
Сүйікті қазақ халқына,
Ұнап жатқан жерлерді!

Өтеген қарап жатпады,
Пайдасыз сөз айтпады.
Ұрандап елді шақырды,
Батыр кірпік қақпады.
Елу жігіт бел байлап,
Мақұлдасып, ыңғайлап,
Ақылға айтқан тоқтады.
Ұрыс, керіс тоқталып,
Насырға айғай шаппады.
Қай үйден, кім шығады,
Санап жұртты саптады.
Өтеген бастап бұл ісін,
Жорыққа оны-мұнысын,
Екі жылға жеткендей
Ерітіп бал, шай, күрішін,
Бөліп үйір жылқысын,
Жібек жал тұлпар бұлдысын,
Қыздың сұлу, құндысын,
Жігіттің балуан, ірісін
Таңдап алды бір-бірден.
Өткір көзбен жер сүзіп,

Тұлпарынын тұяғы
Саз балшықтай тасты езіп,
Жөнелді батыр жорыққа,
Нөкерімен түзеп жүрісін!
Жортқан жолдың шандағы
Ақ бұлттайын алысқа
Бұрқырап атып, жол тартты
Қытай жақ, күн шығысқа.

Жүрді олар жорықта
Жол тартқандай Мекеге.
Таудан, күздан, өзеннен,
Кездесті талай өтуге.
Жүре-жүре өздері,
Алтын күннің аясы,
Көрінді түскен қарасы,
Жақындады Пекинге*.
Ол жердің миуа, жемісі
Күнге күйіп қабысқан.
Даласында жүр кісі
Бүгіліп жерге жабысқан.
Ұлтарақтай өлкесі,
Адамы көп, жері тар.
Өтегеннің көзіне
Көрінді ол жер қыспақ жар.
Өліп-өшіп ондағы ел
Күріш еккен алқына.
Қығайда қоныс болмады
Қоныстар қазақ халқына.
Жігіттер шаңға шалдығып,
Азап тартты, түн қатты.
Ол жерден қоныс таба алмай,
Ізінше кері жол тартты.
Сайлы, күзды, тауларды,
Жұлдызды түнді таптады.
Өтегеннің нөкері
Сонда да қажып қайтпады.

---

* Пекин — Қытай Халық Республикасының астанасы.

Ереуіл ерлер ерегісіп,
Жетті жортып Еділге*.
Өртеніп күн батқан кез
Қан толқынды Еділде.
Көңілсіз Еділ бойлары,
Ерлерді құп алмады.
Тұнжыраңқы аймағы,
Жабырқаңқы жан-жағы.
Ол кез Ресей патшасы
Еділге бұғау салғаны.
Сезілді езіп зарлатқан
Салғаны елге найзаны.
Осыдан бастап патшаның
Тігілді орда, іргесі.
Көшпелі қазақ еліне
Ол орда болды түрмесі.
Арандайын ашылды
Қорқау патша құлқыны.
Қызды күн ғып зарлатып,
Айдап алды жылқыны.
Онан да әрі алғалап,
Өтеген батыр айқайлап,
Түсті сыпыра жортуға,
Дабыл ұрып жарқылдап.
Тағы тау, күз жол тосып,
Алдында жел аңқылдап,
Үйсіз-күйсіз Өтеген
Жиһан кезіп ертеден,
Кешке дейін салпылдап,
Суыққа тонып қысты күн,
Ыстыққа күйіп жазды күн,
Қобызындай Қорқыттың
Безілдейді қалтылдап.
Таң атып, күн батқанша,
Жұлдыз сөніп, жатқанша,
Жел аударған канбақтай
Жортуылда жортақтай,

---

* Еділ – Қазақстанның батыс өлкесіндегі ірі өзен.

Аттың басын тартпады.
Су суалып, шөп қурап,
Күн жер көнін қақтады.
Сол жердің барып шөліне,
Өтеген қазақ еліне
Қоныстар жерді таппады!
Аттың басын доғарып,
Тойғызып жемдеп, суарып.
Өтеген енді бет қойды
Ақтөбеге қайтқалы.
Қылыштары жарқылдап,
Ер-тұрманы жалтылдап,
Жортқанда жер тәрпып,
Ойнақтады аттары.
Басып өтті белінен
Талай асқар күздардың.
Естілді үн көлінен
Қанаты талған қаздардың.
Жер танабын қуырып,
Сарбаздары серілді.
Бір уақытта жарқырап
Ақтөбе де көрінді.
Көзбен шалып сол кезде
Қара жолдан киырды,
Шалқыған өзен бойына
Үй тігуге бұйырды.
Өзен ағып күрілдеп,
Сай-саланы, даланы
Алып жатты гуілдеп.
Соқты салқын самалы,
Сапырулы сар қымыз
Мұрын жарып барады.
Жігіттердің отырған
Ашылды сонда-ай қабағы.
Тіл қатпады Өтеген,
Ұштасып ойдың сабағы.
Құстай ұшып ұшқыр ой,
Көздің де шырымын алмады.
«Әйелімді алыста,

Өксітіп үйде қалдырдым.
Жапан түзде жол шегіп,
Қорқыттай-ақ қаңғырдым.
Күн күркіреп аспанда,
Нажағай ойнап жатса да,
Жанарымды жандырдым.
Мен халқымды сүйемін,
Оған қоныс табармын,
Шалқып жатқан шалғынның
Шұрайлы жерін алармын!»
Деген ойда маужырап,
Өтеген отыр тұнжырап.
Түн көрпесін тұйықтап,
Үнсіз дала, көк шатыр,
Астыңда аспан жұрт жатыр,
Жігіттер қалды ұйықтап.
Көктегі нәзік алтын ай,
Құлындай сұлу айқын ай!
Жұлдызды көгін жайлауын,
Жайлаған жанып жарқырай.
Тынышы кете жыбырлап,
Сөйлескендей сыбырлап,
Жұлдыз бен жұлдыз қалтырай.
Бір уақытта сырылдап.
Шөптің басы шуылдап,
Ескендей жел ышқынып,
Жұрт та шошып оянды,
Аттар дағы пысқырып,
Жұрт үрпиіп тұрысты,
Бір-біріне ығысты.
Мұрын жарған күлімсі
Сезді бір жат иісті.
Иіс мұрын жарғандай,
Қоңырсып киіз жанғандай,
Жігіттер көзге жас алды,
Шын бір сұмдық болғандай.
Кейбіреуі ойбайлай,
Айдалада қалғандай.
Жүректері қысылды,

Тарылып дем алғандай.
Жігіттер тұрып дүрлігіп,
Бір-біріне тығылып,
Біреуі сонда сөйледі:
Біздер болдық сор маңдай,
Осы түн естен танғандай!
Секілденіп сезілді
Құрығын ажал салғандай.

Құралайды көзге атқан
Өтеген мерген толғанбай,
Тұрды жалғыз сескенбей,
Қорқуды еш ойланбай.
Тұлыптан шыққан тұлғасы
Майданда қанат жайғандай,
Ол сабырлы дауыспен
Жігіттерге тіл қатты
Иісті сезіп тұрғандай:
— Бұл күлімсі, зәрлі иіс
Айдаһардың иісі.
Болар жылан ордасы,
Қорқыныш емес мұнысы.
Тойып ұйықтап айдаһар
Жатқан шығар, саспаңыз,
Не болса да күтелік,
Жігіттер, қорқып қашпаңыз,
Зәрлі аш жылан болса егер,
Айбат шашып шабар ед.
Нар тарпыған шыбындай,
Бізді жалмай жарар ед.
Бізге айбат шашпаса,
Осы жерде болалық
Ашық аспан астында,
Тынығып дем алалық.

Күншығыс жақ өртке ұсап,
Күн шығарда қызарды.
«Көріп тұрмын — қозғалды —
Айдаһарды у-зәрлі».
Жігіттер де қалшылдап,

Қалмайды үрей-үрейден.
Күн де шығып, таң атты,
Қорқыныш бірақ тым қатты,
Түнеріңкі түніннен.
Біріне бірі тығылып,
Жұрт қысылып, жаншылды,
Оскырып, зәрді сезгендей,
Ат құлағын шаншылды,
Қара терге шомылып,
Қара жерге қан сиді.
Өтеген батыр бұқпастан,
Қорқып-сасып жатпастан,
Атына мінді аршындап,
Шімірігіп қас қақпастан.
Бітімге келер кісідей,
Өтеген батыр сассын ба?!
Айдаһарға түп-тура
Қарсы жүрді бет бұра.
Баратқандай секілді
Тақсыр қарсы тақсырға.
Ысқырғанда айдаһар,
Тізе бүкті жас тұлпар,
Өтеген барып айкасты.
Өртенген желдей дем алып,
Айдаһар мың бұралып,
Ауыздан жалын от шашты.
Қозғалған таудай қалтырап,
Найзағайдай жарқырап,
Толқындайын тауланып,
Қомданды жылан қос басты.
Шұбарлана шабынып,
Күн көзіне шағылып,
Жылтырап әйнек қос көзі,
Шатынады жарылып,
Шатыната жартасты.
Өтеген сонда баптана,
Қаруланып қаттана,
Тұлыптан түгі шықты да,
Тұлпарының қос көзін

Бір қолымен жапты да,
Шамырқанып, шамданып,
Соғысуға қамданып,
Қос тізгінін жай тартты.
Айдаһарға шүйіліп,
Сөйтті дағы тіл қатты:
— Әй, керемет мақұлық,
Жатып ап зәр шақырып,
Отты аузыңды ашасың,
Айбатыңды шашасың,
Бүйтіп неге тасасың?
Шаша берсең зәріңді,
Жылқымыз безіп қашатын.
Қимылдасаң қылт етіп,
Қалтырап дала босатың.
Жолды байлап өткізбей,
Жігіттерді кеткізбей,
Тоғыз жолдың торабын,
Неге бүйтіп тосасың?!

Мен бір батыр Өтеген,
Жетісуда жұртым бар.
Шалқардай шалқып қайнаған
Қуатты менің халқым бар.
Ұзақ жолға жорытқан,
Сапар шеккен қалпым бар.
Мені ыстық күн жандырған,
Мұздақ жаңбыр тондырған,
Шөліркетіп шөл дала,
Еліркеткен ен дала.
Жол қатам деп қақтығып,
Ауызым дәм татпаған.
Бір жыл емес, көп болды
Мен шыққалы елімнен.
Қиялай жортып асқанмын
Талай таулы жеріңнен!
Көзімше менің күнің жоқ
Қызара барып шықпаған.
Көзімше менің күнің жоқ

Өртеңе барып батпаған.
Қыспағы жоқ, көңілді,
Жайдары, жайлы өмірді
Іздегелі көп болды. —
Қондыру үшін ел барып,
Бақыт келіп, бақ дарып,
Тұратұғын оңдалып
Халқымды, қазақ елімді!
Қарасам, сондай іреңін,
Сенің де мендей жүрегін
Іздегендей тыныш жер.
Жүрер шағым жетіп тұр,
Ойымда өмір бекіп тұр,
Халқым асу күтіп тұр,
Бөгеме, өткіз, жолды бер!

Ирелендеп айдаһар,
Құбылған түгін оңдады.
Көзін ашып, құлағын,
Тіге, сөзді тындады.
Өтегеннің жалынды,
Батырлық сөзін арынды
Тындады да, қолдады.
Денесін ішке жиырып.
Дегендей «мақұл» иіліп,
Өтегенге жол беріп,
Сапарын қолдап жолдады.
Күн сәулесі құлпырды,
Жігіттер жолға ұмытылды,
Жортуылға түскен соң,
Қорқыныш, түнек ұмытылды.
Жүрмесе де ақырын,
Шыққан соң алты-ақ шақырым
Тоқтады тағы топтанып,
Айдаһар шықты оқталып.
Өтеген енді мұнысын,
Көрейін деп ұрысын,
Қарсы жүрді тағы да,
Қарыс жауып қабағын,

Суырып қыннан қылышын.
Айдаһар жатып ышқынды,
Тұндыра құлақ ысқырды,
Құйрығымен жерді ұрып,
Жер сілкінте күш қылды.
Айдаһар енді шамданып,
Көбік шашып шорланып,
Тауға қарай талпынды,
Ишарамен білдіріп,
Өтегенді шақырды.
Жүз құбылып толғанып,
Мұнарланған тауына,
Шұбар жылан жауына,
Шымырқатып шабына,
Өтеген де жөнелді,
Айқаспақ боп комдана,
Олардың сол кез алдынан,
Өрмелеген тауынан,
Екі тасқын күркілдей,
Өрден тасып бүлкілдей,
Толқыны тулап, тасқа ұрып,
Ақ көбігі күркілдей,
Тауды орай аққаны
Көктегі қосақ кемпірдей.
Ақты таудың жарынан —
Таудағы сайдың төрінен,
У шаққандай зәрінен,
Тұра қалды ысылдап,
Айдаһар таудың баурынан.
Жақындап барып Өтеген,
Қарап таудың қуысын,
Айдаһарға беттеді:
«Шық, тезірек шық!» деді,
Жарқылдатып қылышын.
Жер астынан ышқынып,
Айдаһар қатты ысқырып,
Шық дегендей майданға,
Тұрғандай-ақ жалмауға,
Шығарды даусын күштірек.

Өтеген тұрды долданып,
Салқын қанмен шамданып.
Айдаһар шықты бір кезде
Үсті қанға боялып.
Екеуі қарсы кездесті,
Шамданысып, шендесті.
Дауысымен ақырған
Айдаһар қорқып батырдан,
Бұққан шақта, тіл қатып,
Өтеген былай тілдесті:

— Ей, әбжылан, тауып су,
Денендегі қанды жу!
Сүйт те, ініңе қайта кір,
Қарсыласқан жауды қу.
Майдандассаң, мен өзір.
Соғыссаң, қазір белді бу!

Айдаһар кірді ініне,
Қара жердің түбіне.
Тау-жырадан ашы айқай
Шықты, бақсаң, үніне.
Сол кезде іннен қан зулап,
Өзендей ақты төгіле.
Іннен қан мен бу шықты,
Бумен бірге шу шықты.
Бірін бірі шағысып,
Біріне бірі тұншықты.
Іліп зәрлі тырнаққа,
Бірін бірі улап та,
Жанталасып алысты.
Жас жылан болмай қарысты,
Айбат шегіп шабысты.
Жасының ойы сондағы —
Көрісін қуып у шашқан,
Інін тартып алмаққа.
Көрісі шақ дәрменде,
Нәр қалмапты өлден де.
Өтегенге ол қарады,

Кел дегендей жәрдемге!
Көздеп тұрып Өтеген,
Көзіменен жетеген
Жас жыланға оқ атты.
Атқан оғын жасынның,
Маңдайынан қадатты.
Оғы мұрттай ұшырып,
Жас жыланды құлатты.
Мергендігі батырдың
Жігіттерді таңғалтты.
Қарт айдаһар қуанып,
Тасқын суға жуынып,
Үстегі қанын тазартып,
Түлете түгін жайнатты.
Қонақтарын күтуге,
Құрмет етпей қалмапты.
Бәрін жинап жар тасқа,
Сый көрсетіп сырласқа,
Өтегенге, бишара,
Көрсетіп сыйлық ишара,
Асқан батыр екен деп,
Күшіне оның таң ғапты.

Онан да асып Өтеген,
Таудан, тастан, төбеден
Іркілмей жортып отырып,
Жетті қалың орманға
Деген кезде күн батты.
Есін жиып абжылан,
Ізінше тауға қайтадан,
Жылмаң қағып жорғалап,
Жігіттерге қарауға —
Қорқып, бұғып, қорғалап,
Мекеніне жол тартты.
Орманда, жерде күз күні,
Жерде шық бар, сыз күні.
Қарағайдың түбінде
Тұрған жақсы ақ үйді
Келе жатып шалады

Өтегеннің көздері.
Атыменен Өтеген
Жетіп келді үйге нақ.
Жеткенде үйден үн шықты
Күркіреген күндей-ақ:
— Өтеген деген сенбісің,
Қамалды бұзған ермісің?!
Мың күн жортып жол-жолай,
Тауда безген құлжадай
Жаһанды кезіп жүрмісің?!
Неге тыныш таппайсың,
Үйіңе неге қайтпайсың,
Шарламаған жерің жоқ,
Судан өзге құрылықты
Жол ғып жортып таптайсың.
Мықты болса білегің,
Түкті болса жүрегін,
Атыңнан түс те, үйге кір.
Қарағайдың түбіне
Жігіттерің тоқтасын!

Аттан түсіп батырың,
Үйге кірді ақырын.
Кіріп ед үйге жайменен,
Қарсы алып, Файып-Ерен*
Деген кәрі көрінді.
Аппак құдай сақалды,
Жарқыратып ақ басын
Үйдің жары жақпардай,
Қырау шалған ақ қардай.
Сәлем беріп Өтеген,
Жөн сұрауға төтеден,
Сөйледі тіл қатқандай:
— Ақ сақалды, ақ шашты,
Қария ата көп жасты!
Жортар жолым мың тарау,
Шаршадым, рас, өң қашты.
Маған қажет ел табу,

---

* Файып-Ерен — ислам діні бойынша, көрінбей жүріп қолдайтын әулие мағынасында.

Кері қайту, үй табу,
Жүретін жолым тұйықтау,
Қиынырақ жол табу.
Жиһанда жол көп, я өлу
Керек, я маған жер табу.
Жетісу, елім аймағым,
Қыстауым да жайлауым.
Соған алып баратқан
Бар жаңалық хабарым.
Елім жаңа қонысқа,
Қонса, ұшырап ырысқа.
Күткен өмір жайнауын,
Құмырсқа да илеуін,
Шегіртке де жырасын,
Іздемей ме жайлы орын,
Бозторғай да ұясын.
Әркім жайды көздеген,
Балық та су іздеген.
Халқым үшін мен қалай
Сұлу жерді іздемен?!
Көрдім, талай көремін,
Жиһан кезіп келемін.
Халқым үшін бас қиып,
Не де болса, көнемін!

Деді оған Ғайып-Ерен:
Жолың болсын, Өтеген!
Сен мұзбалақ қырансын
Түйілетін төдеден.
Алтайы жүйрік маралдай,
Қашсаң — құтылып, қуғанға
Қас қакқанша жетеген.
Алдыңда сенің майдан бар,
Оған айтар айлам бар:
Түнде барма үйіңе,
Күндіз барсаң, жайдан бар.
Жұмыста да соғыста
Ақылыңды ашу қыспасын.
Ашушаң болсаң, сол қолың
Оң қолыңды ұстасын!»

Өтеген иліп, бүгіле,
Ұқсап туған ұлына,
Рахмет айтып кәріге,
Аттанды жортып жолына.

Тағы да жазық, тау, дала,
Жақпарланып, жалдана,
Мұнарланып көрінді
Шапқан жолы шаңдана.
Жылаған даусы естілді
Желінен жазық даланың.
Секілді емес ол дауыс
Яки аңның, адамның.
Бұл дауысты Өтеген
Жігіттерге айтты да,
«Білейін» деп жөнелді,
Құйындатып шапты да.
«Жау болса, табанда өлтірем,
Дос болса, бірге келтірем!
Айғайға қарсы шаппасам,
Батыр боп, не бітірем?!»
Оқтап мылтық, қылышты,
Білуге шыққан дыбысты.
Барса Өтеген, айдаһар
Талықсыған тынысты.
Айдаһардың жүрегін
Шаққан екен абжылан.
Шашқан екен у-зәрін
Сусылдаған абжылан.
Шаққан зәрі жүрекке
Дарыса, дем алмас ед.
Ол айдаһар ол кезде
Жерде тірі қалмас ед.
Өтеген сонда ойлап кеп:
«Тимесе егер атқан оқ,
Абжылан оқтай зымырап,
Секіреді-ау маған, — деп.
Оқ тиіп егер, абжылан
Сеспей қатса қалжия,

Болар еді-ау, — деді шын
Айдаһар маған риза».
Атып келіп жіберді,
Тек «гүрс» етті оқ күшті.
Быт-шыт боп басы абжылан,
Өрем қауып оққа ұшты.
Сонан кейін Өтеген,
Жігіттерге оралды.
«Не болды?» деп анталап,
Жаудырды олар сұрауды.
— Түнде текке кетем бе,
Абжыланға оқталдым.
Сеспей қатты абжылан,
Айдаһарды құтқардым.
Ал, ұйықтандар, жыланнан
Пәле келсе, көрермін.
Айдаһардың, тірі аңның
Сазасын өзім берермін!
Айдаһар иісін сезсеңдер,
Ойланбаңыз қорқуға.
Ол келсе, тек келеді
Бізге сыйлық тартуға.
Енді бізге қауіпті
Жыландар да жолықпайд.
Аң да аңғарған шығар-ау,
Аңнан жүрек қорықпайд.
Ағашты қойып еселей,
Ұйықтап жатқан кісідей
Етіп, басына ер жастап,
Үстіне шапан жабамыз.
Кісі екен деп аң келсе,
Бағып тұрып аламыз.

Сүйтті, соған тоқтады,
Жел де самал соқпады.
Бағып қана күткендей,
Түн бойы от жақпады.
Түннің толған ортасы ед,
Шөпті де сыбдырлатпады.

Сусып жылан жорғалап,
Көк жұлдызсыз қорғалап,
Айды бұлт қаптады.
Бісылдаған айдаһар
Көрінді жалын атқаны.
«Ажал оғы келе ме?» —
Деп біреуі біріне,
Жігіттер тағат таппады.
Тал бойы талдай бұралып,
Өтеген тұрды сұрланып.
Қорықпады басынан —
Талай майданды ақтаған.
Құс оянып таң алды,
Шырылдап олар ән салды.
Ұйықтаған боп қатты ағаш,
Кісі орнына жатты ағаш.
Киіммен жауып тастаған,
Айдаһарға басына.
Жігіттер жетті қасына,
Айдаһардың үстіне.
Қараса, басын ішіне
Жиырып алып, шықпаған.
Жыланның басы талпынған,
Қапталған толып алтыннан.
Адам ойлап таппаған,
Сары құмандай алтынды,
Өтеген алып жалқынды.
Деді Өтеген: «Бұл екен,
Айдаһардың сыйы екен
Беруге бізге сақтаған.
Ізгілік, достық істесек,
Алтын, күміс береді.
Егер қастық істесек,
Зұлымдық уын төгеді.
Ізгі болсақ біз егер
Әділдіктің жолында,
Еш уақытта болмаймыз
Зұлымдықтың торында.
Халық үшін қасық қанымыз,

Аяусыз болсын жанымыз.
Болысалық әрдайым
Жетім-жесір момынға.
Еңбек еткен емеді,
Еңбексіз жан өледі.
Жалқау болсаң, жабылып,
Жұрт өзіңе күледі».
Өтеген батыр атақты,
Нөкерге осы сөзді айтты.
Сүйтті де таудан, тастардан,
Асып асу асқардан,
Кент аралға жол тартты.
Кент арал деген бос арал,
Болып шықты тас арал.
Құмды, сулы аралдан,
Сусыз, шөлді даладан
Жігіттерін ертіп,
Өтеген кетті жорытып,
Аш бөрідей жаланған.
Түзеп алып жорықты,
Бірқазанға* жолықты.
Бір кең ашық алаңда
Қарағайлы, қайыңды
Қара орманға кезікті.
Қабағын жапқан қара орман,
Келе жатқан бұрыннан
Ертегі әнін соғыпты.
Қызыл іңір түнеріп,
Шық түсіп, жер мұнарып,
Өтеген батыр нөкері
Сол орманға қоныпты.
Қара орман қалқып жайнады,
От жағылып, парланды.
Қара қазан асылып,
От жалыны шашылып,
Ішінде қойдың сорпасы,
Бүрк-бүрк етіп қайнайды.

---

* Бірқазан – құстың аты.

Қаранғы түнде қылмиып,
Жағылған отқа жылмиып,
Келді екі сұлу қыз
Шолпандай туған таңдағы,
Беті қызыл алмадай,
Қара шашы құндыздай,
Көздері жанған жұлдыздай.
Киімімен құлпырған,
Инжу-маржан ойнайды.
Өздері әппак кудай-ақ,
Күлкісі сылдыр судай-ақ.
Сүйдіргендей әдеппен,
Әзілдеп күліп, ойнайды.
От басында отырды,
Жұртқа көзін салмады.
Қадала қарап жігіттер,
Сұлудан көзін алмады.
«Қош келдіңіз» дегендей,
«Асқа өрлеңіз» дегендей,
Иба қып батыр қарады.
«Палауыңыз майлы» деп,
Сыйлығына сұлулар
Отырмады, бармады.
Еттің майын ағызып,
Жігіттер құмар қанғызып
Ет жескенде, сұлулар
Сыңқылдап, күліп, мазақтап,
Көз астымен барлады.
Бір жігіттер көрікті
Кеміргенде сүйекті,
Сұлулар тағы күлісіп,
Әзіл сөзбен тиісіп:
«Тірі сүйек тырбиған,
Өлген малдың сүйегін,
О несі екен сындырған?» —
Деп, сөзбенен қармады.
Сылқ-сылқ етіп күліп боп,
Сұлулар кетті ғайып боп.
Қимылымен сұқтана,

Таң қалдырған тек қана.
Жігіттердің есінде
Көрген түстей қалғаны.
Қас қарайып, түн тынып,
Шөп қимылсыз, жел тынып,
Өтеген ойлап: «Ол мұндар,
Манағы келген сұлулар
Сиқыр екен, — деді, — шын.
Ол жезтырнақ болғаны,
Сұлу боп түнде жүргені,
Сиқырлана күлгені.
Жанды бүред болаттай
Тырнағымен бүргені.
Біз сөйлесіп тұрғанда,
Көздері жанды жарқырап.
Олар нағыз жезтырнақ.
Келгені — бізді шолғаны.
Жылмаңдаған жезтырнақ
Жауызырақ аңдардан.
Түсіре алмас біздерді
Сұмдығын оның аңғарған.
Ағашты қойып еселей,
Ұйықтап жатқан кісідей,
Етіп басына ер жастап,
Үстіне шапан жабамыз.
Кісі екен деп ол келер,
Бағып сонда алармыз», —
Деп, жасырынып кетісті,
Әр бұлақтан сығалап,
Жезтырнақты күтісті.
Түн түнеріп томсарып,
Түннен түнек төгілді,
Жүгіргендей сұр қасқыр,
Көзге елестеп көрінді.
Жұлдыз да жоқ, ай күңгірт,
Қара бұлтқа көмілді.
Өтеген күшті түрінде,
Қарағайдың түбінде,
Мылтығын оқтап кезеніп,

Күш құрыстап керілді.
Әлденелер караңдап,
Қараңғы түнде жарқырап,
Шөптің басы қалтырап,
Көрінді бір зат, қылт етті,
Сол арада тарс етті
Өтегеннің мылтығы.
Мүрттай ұшып жезтырнақ,
Ажалы жетіп бүрқырап,
Қаны судай төгілді.
Таңертенгі самалмен
Таң құстары сайрады.
Жастанған ер де, шапан да
Қарайып жерде қалмады.
Үйген ағаш қатарда,
Жамылдырған шапан да,
Жезтырнақпен быт-шыт боп,
Қалды тек жер шаңдағы.
Онан да асып құтылды,
Жігіттер де жұтынды.
Жорыққа тағы аттанды,
Жезтырнақ та ұмтылды.
Өзен, дала, таулар да,
Орман-тоғай, баулар да,
Көрінді көзге бұлдырап,
Артта қалған сықылды.
Желеңдеп тек жел ойнап,
Дөңгеленіп көл ойнап,
Көбікті теңіз толқыны,
Жарына соғып бұлқынды.
Қырық күн жел желеңдеп,
Бұлқынып толқын елендеп,
Жатқан қарап теңізге,
Тіл қатпастан Өтеген,
Үдете берді жортуды.
Теңіз тұманданғанда,
Көрініп таудай құмдар да,
Аспан жерге түскендей
Күн өртеніп жанғанда,

Тұңғиық құм шөліккеп,
Жапанда жұрт талғанда,
Көз ұшында нардай боп,
Күнге күйген жардай боп
Көрінді көзге бір шаһар,
Өлуге енді қалғанда.
Онда сусып құм көшіп,
Тек қана ыстық жел есіп,
Өлген түйе сүйегі
Қадам бассаң кездесіп,
Көрінед көзің салғанда.
Құдық пен құдық арасы
Айшылық десем, жалған ба?!
Жету үшін құдыққа,
Үйреткен жаңа құрыққа
Он жорғаны маталап
Мінсең дағы жетпейсің,
Айрылып естен таңғанда.
Айшылық жүрсең, ол жерден
Кездеспейді жалғыз көл,
Шөл далада қалғанда.
Өтеген батыр жорытып,
Ортекедей орғытып,
Қырық күншілік жол жүрді,
Көрмегенді ол көрді.
Жапан түзде жалғанда,
Құмайтты, құмды, құмықты,
Торлаған қара бұлтты,
Асу аспас шыңдарды,
Шулаған қара орманды,
Көрді Өтеген сарбазды.
Таудан, тастан таймады,
Шыңнан шыққан шынардай
Қоршап алдын тұрғанда,
Өтеген батыр түн қатып,
Қырық күншілік жол қатып,
Көктей өтіп орманды,
Тауды, тасты жарғанда.
Ақыры, жаздың көктемі,

Қара орманның көктеуі,
Түлеп тоғай, шалқар көл,
Сезілді жаздың жеткені.
Бұлақ ағып таулардан,
Гүлдер жарып баулардан,
Тұрған шақта Өтеген
Жолды тауып төтеден,
Жиделібайсын еліне
Көрінді көзге жеткені.
— Өтеген сенің іздеуің,
Жер-жиһанды кезгенің —
Іздегенде осындай
Жер еді ғой көздеуің!
Жер жаннаты кез болды.
Көре ме сенің көздерің?
Қарашы қызыл арайға,
Көресің бе, ұнай ма?
Дақсыз ашық аспанда
Балықша бұлттың жүзгенін?
Көрдің бе таң шапағын,
Жердегі гүлдің тізбегін,
Малынған бау-бақшада
Жемістің жерді сүзгенін.
Ауызға түскен жалғанда
Жемісі тәтті балдан да.
Жерді жыртып егілген,
Дәмі тәтті дәннен де.
Ақ мақтасы — күмістей,
Жері кілем — пүліштей.
Өтеген, анық көрдің бе,
Мұнан басқа тағы да
Бар ма артық іздерің?!
Ту тушадай қояны,
Қырандай ірі торғайы.
Көресің бе, әнеки,
Жайбарақат малдары,
Жайлауда жусап жандары,
Рахатта жүргенін.
Ешкілері жылқыдай,

Лағы бағлан тоқтыдай.
Ертегі болған Домбай да,
Осы жерді сүйіп ыңғайға,
Қоныстауға меңзеген.
Меруерттей суында
Қаз бен қу жоқ жүзбеген.
Туған шақта жаздары,
Қоңыр ала қаздары
Көздеген жерден кез келген.
Қазақ халқы белгілі,
Осы жерден бақыт ілгелі
Тұрғандай-ақ сездірген:
«Осы жерде, Өтеген,
Демінді ал, көзің сал.
Кезе бермей қияны,
Осы жерде демінді ал!»
Арпалысқан атынан
Өтеген түсіп өрім тал,
Жанаттанып құлпыра,
Шөбін иіскеп қарады,
Жайлы ма деп жылқыға.
Жылқыға жайлы емес деп,
Қайтып келді жұлқына.
Жылқыға шөбі жақпаса,
Жылқыға жайылым таппаса,
Шоғы сөнген отындай,
Келмейді деп қалпына.
Отыра қалып сол жерде,
Қоныс таппай бұл елден,
Өтеген батыр жылады,
Балапандай талпына.
Ойын күңгірт басқандай,
Тілегі оның ұшқандай.
Алтын ойын мыс қылып,
Салы суға кеткендей.
Астында тұлпар аты өліп,
Ақырғы демі біткендей,
Састы батыр сарқыла...

СҰРАНШЫ БАТЫР

I

Ақ домбыра қолға алып,
Ай мен апта толғанып.
Жылға құйған теңіздей,
Жырдың селі қорланып,
Ақ семсердей жалтылдап,
Шағылысқан күн шалып,
Құрағындай айдынның
Жел шайқаған ырғалып,
Терең теңіз тұнбасы,
Түнбада жатқан нұр тасы —
Таратқан Жамбыл жырды алып.
Жиырмада жырға жел беріп,
Аударған желмен сең болып,
Кесегімен қопарып,
Таусылмастай кен болып.
Үздіксіз болған он күн той,
Тыңдағанда ел болып,
Ақ бидай терген тауықтай
Елге жырым жем болып.
Алатаудың аясы
Балауса шырғай саясы,
Үнімен шыңы жаңғырып.
Ақын Жамбыл мен болып,
Өскен ем өрем кең болып.
Өзен деген ат болмас,
Ат жалдарлық су ақпай.
Ғалым деген ат болмас,
Айтқаны тұрмай шырақтай.
Әнші деген ат болмас,
Әуезі көңіл жұбатпай.
Ақын деген ат болмас,
Қандырмай мейір суаттай.
Жыры болмай бұлақтай,
Тұнығы болмай сынаптай,
Алатаудан арындап,
Асқан судай құлатпай,

Алабұртқан көңілдің
Қытығын таппай сұратпай,
Досың болса, күлдіріп,
Сүйсіндіріп жұбатпай,
Жауың болса, бүлдіріп.
Домбыран берен, жырың оқ,
Дәл тигізіп сұлатпай!

Домбырасы шінкілдеп,
Жағына сөйлеп күңкілдеп
Айтқан өлең-өлең бе
Бақылдаған лақтай?!
Ақындардың ақыны,
Айдын көлдей ақылы,
Жыр тұлпары Сүйінбай, '
Осылай айтқан уағызы,
Қалғанда жырды ұнатпай.
Ескіден есте қалғаннан,
Жасымда айтқан жырлардан
Ескерткіш еді батырға
Қиядан шауып, қырды алған,
Қиынға шауып, жол салған.
Бөрі басқан бүркіттей,
Қансыратып жауды алған.
Батырдың жыры сүйікті,
Қатықтай ұйып тыңдалған.
Жамбыл Жамбыл болғанда,
Жыр дауылы қозғанда,
Қырғыз, қазақ еліне
Талай рет жырланған.
Бата берген Сүйінбай,
Жырдың тіккен туындай!
Айтқанда маған ақылды,
Жырла деген батырды,
Есімде мәңгі сол қалған.
Бойға қуат болғанда
Жиырма бестің жалыны,
Тебінсе, темір үзгендей,
Толысқанда қаруы.

Сия-сауыт, қаламсыз,
Дәптер, кітап, қағазсыз
Ой қозғаған домбыра,
Сөз қозғаған домбыра.
Болған кезде Жамбылдың
Домбырамен жазуы,
Жырланып еді осы жыр.
Жырламайын десем де,
Ел тілегі қоймады.
Таудан құлап тарғыл тас,
Тарығып шығып көзден жас,
Тарыққанда сүйенер
Ел батыры ойлады,
Ойламасқа болмады.
Қабағы түсіп, камығып,
Батыр ұлын сағынып,
Ескіні еске түсіріп,
Жырым еді сондағы.

Қарасаң, балам, жоғары,
Көтеріліп қабағың,
Мүз —дулыға, қар — сауыт
Алатаудың алабын,
Желкілдеген қарағай,
Көп майсалы тамағын,
Жұпар иіс, боз жусан,
Бетеге басқан балағын,
Ескі күйді сонау бір
Шығарып естен барамын.
Алатаудың аты көп,
Созылып жатқан қарлы жал.
Теріскейі — Ұлы жүз,
Күнгеіінде қырғыз бар.
Толып жатқан шоқысы,
Шоқысының аты бар:
Қозыбас, Қордай жаясы.
Сонан өрлеп тартылар,
Суыктөбе, Дегерез,
Ұзынағаш, Көктөбе,

Қарғалының биігі,
Шұбар аттың өрі бар.
Қасқа асу мен Үшқоңыр,
Қызыл күнгей екі нар.
Қарағайлы, Құрттыбас,
Талғардай биік шоқы бар.
Есікті, Түрген, Ақшелек,
Қарқара бар, Асы бар.
Шындардың шыңы Хантәңірі,
Таудың биік басы бар.
Жетісудың желіні
Деген тауым осылар.
Қоршалана ақ бұлт,
Ойында жаңбыр, өрде қар.
Ойпатында көк шалғын,
Ұшарында құзды ызғар.
Бейне өмірдің бейнесі,
Бүгін шаттық, кеше зар.
Жайлағалы мұны адам
Санап бітпес не заман.
Неше халық, неше хан,
Тапты қырғын талай жан.
Толып жатқан оқиға,
Соның бірі айтылар.
Заман, заман дегенде,
Заманға қожа адам ғой!
Наразы болса заманға,
Бар кінәні соған ғой!
Жырға желі заман сол,
Елдің күні қараң ғой.
Қақпалап елді хан мінген,
Қайғы басқан заман ғой,
«Зар заман» деп ат қойған.
Зарлануы халықтың
Шектен асып, ушықты:
Айдаһар жұтып аюды,
Шоңбас жеді шымшықты.
Лек-лек солдат айдатып,
Мойнына шекпен байлатып,

Оралдан өрлеп Алтайға,
Алуға патша ынтықты.
Садақ тартқан қазаққа
Түтіндетті мылтықты.
Ертісті өтіп оралып,
Жетісуға қол сұқты.
Бұрынғы кожа Құдияр,
Қазанатын мінісіп,
Қомпаң-қомпаң желісіп,
Жағасыз көйлек киісіп,
Көк шай салып, су ішіп,
Перен мылтық арттырып,
Соғыспақ боп патшамен,
Аякөзден бір шықты.
Қарсы атылған зеңбірек,
Қолдан туын жұлдырып,
Қорған сапын бүлдіріп,
Қайта қашып бөрлікті.
Жай қашпады Құдияр,
Жолындағы ел түншықты.
Жабық тіліп, үйді үптеп,
Ат, айғырды жетектеп,
Қатын-бала шырылдап,
Хан жолынан су шықты.
Бірнеше күн өткенде,
Калпаков* пен Черняев**
Жетісуға жеткенде,
Құдияр хан қағынды,
Тағы қанды сағынды.
«Алатын орыс, қазақсың,
Аламын деді бөріңді.

---

* Колпаковский Г. А. (1819—1896) — XIX ғасырдың алпысыншы жылдарындағы Жетісу облысының әскери губернаторы және казачествоның атаманы, қазақ-қырғыздарды қарудың күшімен жаулаған, Ресей монархиясының зорлықшыл генералы.

** Черняев М. Г. (1828—1898) — Ресей империясының Қазақстанды отарлау саясатына белсене араласқан әскери генерал, ол 1864 жылы 5 маусымда Өулиеатаны (қазіргі Жамбыл қаласы), 1864 жылы 21 қыркүйекте Шымкентті, 1865 жылы 9 мамырда Ташкент қалаларын қарулы күшпен басып алған.

Қырғыздан Орман бірігіп,
Қордайдан асқан көп әскер
Теріскейге ағылды.
Тілеукабыл, Қасқарау
Сарыкемерде шабылды.
Шапқыншының аттары,
Сауырынынан аққан тер,
Пұшпағынан сабылды.
Бейкам жатқан қалын ел,
Қарсы тұрмай, жалынды.
«Жаудан күту жақсылық —
Зарыққанның салдары.
Байдан күту жақсылық —
Тарыққанның салдары»
Шын болмаса, не қылды,
Жалынғанша жауына,
Бер де, құтыл, жаныңды!
Құдиярдың күсбегі
Жалынған сайын тарылды.
Бектерде жатқан көп Дулат
Бүлінді де жарылды.
Есеңгіреп ер кетті,
Кемпір, шалды еңіретті.
Керегі талап алынды.
Дулатта батыр Сыпатай*,
Жаудан қорқып сенделіп,
Сарыбұлақтың басына,
Аңырақайдың тасына
Түнде барып тығылды.
Батыры тұлға бола алмай,
Елдің түгі жығылды.
Үш бөлінді көп Дулат:
Бір бөлегі бері өтпей,
Тауда қалды қамалып,
Қалың жаудан жасқанып,
Айсаның қырын өрледі.

---

* Сыпатай Өлібекұлы (1781—1868) — қазақ батыры, Дулат тайпасының Ботпай руынан.

Бір бөлегі қаймығып,
Жау қарасын көрмеді.
Шапырашты Қарасай,
Жаудан қорқар ер ме еді?!
Қиратып жау жатқанын
Дулат жактан білмеді,
Тездеп хабар келмеді.
Бір бөлегі Дулаттың
Маямердің ауылы
Іледегі тоғайдың,
Түбегіне тығылды.
Қарсы тұрар жігіттер
Жау қолынан қырылды.
Жеті жігіт, жеті қыз
Жас жандарын қорғаштап,
Түйелерге мінгесіп,
Ағын суға бұрылды.
Су деген де тілсіз жау,
Бұрқыраған су асау.
Ақ көбігін атқылап,
Жын қаққандай жұлынды.
Қызды көріп қырық әскер,
Қылыштарын суырды.
Аһаласып ұмтылып,
Иектерін жымырды.
Жауды көріп өңкей жас,
Асау суға ұрынды.
Қарғып түскен жеті нар
Тұңғиыққа жығылды.
Қызғалдақтай он төрт жас
Қалды судың түбінде.
Озбырлықтан асқынған
Ел ызасы қайнады.
Кемпір бүйір таянып,
Сұңғыла боп сайрады.
Терме болып тізілді
Қайдағы мен жайдағы.
Ызың-шулы, қым-қуыт,
Шығып жатты ойраны.

Қабағын түйген қанды жау,
Ұру, шабу, найзалау,
Үйірлеп елді айдады.
Іс шықпасын сезгендей
Құр жылаудан пайдалы.
Дымын қоймай жау шапты,
Жаңғараш пен Жантайдың,
Шырылдатты сәбиін,
Еңкілдетті кәрісін.
Бойжеткен қыз, келіншек
Қатарымен тізіліп,
Күңірентті тау ішін.
Қоқаннан келген көп әскер
Жер қайысып сыймайды.
Мал мен басты шулатып,
Қойша иіріп жинайды.
Тасқотанның сазына
Ақ шатыр мен көк шатыр
Қатарланып тігілді.
Ала тулар желпілдеп,
Ақ семсерлер жарқылдап,
Қомпаң-қомпаң шоқытып,
Тебіңгілер сартылдап,
Зерделі шапан бектерде
Шағылып күнге жалтылдап,
Түйеге мінген жас әйел
Бетін жыртып аңқылдап,
Жас өспірім, сұлу қыз
Жүрегі ұшып қалшылдап,
Жалаң қағып жасауыл,
Мәз-мейрам боп қарқылдап,
Түйеде тұрған әйелді
«Түс жылдам» деп алқымдап,
Шабылған елде дәрмен жоқ,
Жылай берді солқылдап.
Ел тарықса, ежелден
Батыр түсер есіне!
Батыр болған түйінді іс
Қалғандай еді шешіле.

Жер шұқысты тоналған,
Төмен қарап тесіле.
Жаңа өспірім, жас батыр
Елге салған несібе —
Арыстан жүрек Сұраншы
Шыңда жатыр алыста.
Оны шынға шығарған
Қонысы жоқ, қол қысқа.
Жаз жайласа Үшқоңыр,
Қыс көшеді Арысқа.
Шапырашты аз ата
Ұлы жүзде туысқа.
Өз әкесі Кашке еді,
Арғы атасы Қарасай!
Бір жақыны Саурық,
Жауды көрсе, шалады-ай.
Тұқым қуған батырлық,
Үзілмей аққан сағадай!
Ұлы жүзі қазақтың
Ық жағына қорадай,
Жел жағына панадай.
Сол сияқты батырға,
Алыстан қонақ келгенде,
Қалатын күні көп еді
Қонақасы табылмай.
Жайшылықта ел көшсе,
Батыр ауылы көліксіз.
Дулат, Албан, Суанмен
Кетер еді қарамай.
Сондықтан батыр шыңда еді,
Ақберенмен құс атып,
Қыранға марал ұстатып,
Малы барға жалпактап,
Жалынды көрші бола алмай,
Аңсады ел батырды,
Жатса дағы алыста.
Жақын болса Сұраншы,
Қызбас па еді дабысқа!
Көп екен деп келген жау,

Көнбес еді намысқа.
Мұндай жаудың талайын
Талай рет жапырған
Өрт тигендей қамысқа.
Ұрланып келген бұл жауды
Білмей қалды қапыста.
Дағдарған ел дүрлігіп,
Баратын адам іздейді
Алыста жатқан батырға
Хабар бере барысқа.
Кәрібоз бен Мәуке қарт,
Атты терге жүздіріп,
Дақ түспеген жотаны
Қопара шауып, із қылып,
Қос атпен шапты батырға.
Тура басып кетуге,
Жаудың қосы жол алды.
Ілені* бойлай төмендеп,
Қордайменен оралды.
Күн бата шапқан қос аттар,
Түн түгелдей өткенде,
Күн төбеге жеткенде,
Ақсеңгірдің** тасына,
Аңырақайдың басына,
Өксіп жылап отырып,
Ат шалдырып, дем алды.
Алатаудың шоқтығы,
Көлденең тұрған көз алды.
Екі нардың шоқысы,
Зеңкиіп көзге түскендей,
Батырдың бойын көргендей,
Езу тартып қуанды.
Жеңін шешіп, желпініп,
Ыстық демін шығарды.
Күн төбеден ауғанда,
Кұдықтан атын суарды.

---

* Іле – Алматының солтүстік деңгейіндегі үлкен өзеннің аты.

** Ақсеңгір – жер аты, Алматы облысы, Жамбыл ауданы.

Қайта тартып тартпасын,
Өрді беттеп екі қарт,
Намазын оқып жол алды.
Отардың* жазық даласын
Қопара шауып, өрлетті.
Шапқан аттың екпіні
Шалғынды шайқап желдетті.
Күн тұғырға қонғанда,
Намаздігер болғанда,
Суықтөбе өрімен
Қарттар шыңға кеп жетті.
Зенгір-зенгір кия тас,
Бірінің аты — Қарабас,
Бірінің аты — Жалаңаш.
Сұраншының ауылын
Түні бойы іздепті.
Қайда екенін білмепті,
Тау ішінде түн де өтті,
Нұрланып шалды күн бетті.
Біріне бірі екі қарт,
Қалмақ ойған жартас деп,
Сонау тұрған кара үңгір,
Қарасайдың қосы деп,
Күн шағылған сонау қыр,
Қызыл күнгей қиясы,
Мекені ердің осы деп,
Шошайтысты қолдарын,
Таптық десті болжалын.
Тағы шапты қиялап,
Қызыл күнгей бауырын.
Іздегенін табуға,
Алдырды қарттар сабырын.
Бұлақты шалғын жайлаған,
Белдеуге атын байлаған,
Қызылқия қойнынан
Батырдың тапты ауылын.

---

* Отар — Алматының батысындағы жер аты.

Сұраншыға жетті де,
Жығылды қарттар атынан.
Ақ сақалы су болды,
Сорғалап аққан жасынан.
Арыстан мүше жас батыр
Сүйеді келіп басынан.
Төрге алаша төсетіп,
Орын берді қасынан.
Әлденеден тарығып,
Бейнесін көрді жасыған.
Мейірімді туған Сұраншы,
Елі сүйіп жасынан.
Жетім менен жесірді
Атына артып көшірген.
Ерегіскен жауларын
Су құйғандай өшірген.
Тарығып келген қарттарға
Қайғырып жаны ашыған.
Қабағынан қар жауды,
Кірпігіне мұз қатты,
«Кім еді» деп басынған.
Беттеріне су сеуіп,
Екі қарт есін жиған соң,
Оқиғасын сұрады
Ес танып, өткен басынан.
Көз құрғатып екі қарт,
Арсаланып сүйегі,
Кемсең қағып иегі:
— Сүйеуім, тыңда, ер, — деді. —
Ерді тауып өсірген
Атасы мен анасы,
Жалпақ жатқан ел, — деді. —
Олай болса, жан ботам,
Арқалықтай сүйенген
Елдің ұлы сен, — деді.
Желеу болған ақ сақал,
Зарлап, мұңды бұл сапар.
Таудан іздеп батырды,
Жайбарақат келеді.

Заманнан заман асқынып,
Зөрін барад жаюға.
Бөрі түрі айналды
Айдаһар мен аюға.
Иттен де көп хан аты
Қу ағаштай түспейтін
Халық үстіне саясы.
Елді сатты жөлдеп* боп,
Алтын алып баюға.
Хандар шауып қандатып,
Қан қақсатып зарлатып,
Елдің басын доп қылып,
Айналдырды ойынға.
Сап-сап тұрып солдатты,
Сартылдасып арбасы.
Серейіскен зеңбірек
Бетке ұстаған айбаты,
Патша кірді қойынға.
Тезек төре** жол беріп,
Қарғы такты мойынға.
Қоқанды күртқан Құдияр,
Оратөбе тәжігін
Көкпар етіп тойында,
Патшаға карсы тұратын
Қуаты жоқ бойында.
Қырғызды қанға батырған,
Әркімге бір сатылған,
Орман хан бар қолында.
«Қазақты барып талайық,
Патшадан бұрын алайық», —
Деген мақсат ойында.
Арам туған зөнталақ,
Екі көзі қанталап,
Қасапшының итіндей
Қоразданып анталап,

---

* Жөлдеп — қу, сұм, жегіш мағынасында.

** Тезек төре — Абылай тұқымы, Ұлы жүздің бір бөлігінің ханы, Ресей империясының Жетісу және Қырғыз жерін жаулауына белсене араласқан адам.

Салып жатыр ылаңды
Сарыкемердің бойында.

Қаракұрым көп Дулат,
Алатау мен Арыстың
Арасында қонысы.
Көп болса да, шөп болды,
Хандар жанған өрт болды.
Көгі түтін, жері шок,
Кең жайылым өрісі.
Басына күн туғанда,
Көрінеді елдің кемісі.
Батыр деген Сыпатай
Қара басын сауғалап,
Тауға кіріп, жоғалып,
Шықпай кетті дыбысы.
Арқауы ұзын атаның
Келте келді ер ісі.
Келеді деп ойламай
Қағынған ханның перісі,
Бейқам болып ел жатты.
Жаудан күші кем жатты.
Бейқам жатқан сол елді
Абайсызда жау шапты.
Күртіде* жатқан көп елді
Түнде басып, сорлатты,
Қыз-келіншекті қатарда
Мінгізіп нарға, атанға,
Құсбегі мен бегінің
Шатырына жолдатты.
Жан сауғалап қорынып,
Қас жауынан торығып,
Суға түсіп обығып,
Қатын-бала зар қақты.
Қарсы тұрған кісіні
Атты, шапты кескілеп,
Күрті бойын қандатты.

---

* Күрті — жер аты. Алматы облысы, Күрті ауданы.

Тұлымдыны құл қылып,
Даланы мұңлы үн қылып,
Ата-ананы аңыратты.
Қатар жатқан қарындас,
Бөліп ішкен аяқ ас,
Ақ қалпақты қырғызым,
«Өзбек деген өз ұлым»,
Халық іші дос жарлы.
Дос жар халық сүймеуші ед
Қан төгетін дұшпанды.
Қырғыз-қазақ бірігіп,
Күшін қосып ұстады.
Жүрегі қара Құдияр,
Орман бұзық тағы бар.
Достыққа тағы өрт салды.
Қамап жатқан хан өне,
Қамалып тұрған жан өне,
Басшысы жоқ Дулаттың,
Қыларлық айла қысқарды.
Орман атқа мінгенде,
Елден кісі шауыпты
Қазаққа хабар беруге.
Жаңғараш, Жантай* жіберіп,
Келіп айтқан Керімге:
— Қолы қаптап барад деп,
Елдеріңді шабад деп.
Құдияр мен Орман хан,
Ту көтерген өлімге.
Керім оны таратпай,
Өзі қашқан көлеңдеп,
Іле бойын жағалап,
Балқаш асып төмеңдеп.
Үш күн, үш түн үдеріп,
Ақтоғайдан шығыпты,
Қарт бурадай шөмеңдеп,
Тілеуқабыл, Майемер,
Сарыкемерде шабылды.

---

* Жаңғараш, Жантай — XIX ғасырдағы қырғыз манаптары.

Қанмен дала жабылды,
Қанды жастар ағылды.
Ауыр күндер түскенде,
Елің сені сағынды.
Қосарлатып ат мініп,
Атқа біздей қарт мініп.
Аралады тауыңды.
Жауға түскен мал мен жан,
Ағыл-тегіл анау қан.
Қанқор ханның қорлығы,
Ес тандырмай не қылды?!

Түлек бүркіт көзіндей,
Шатынатты батырды,
Дауыл соққан теңіздей,
Күш көбігін сапырды.   ’
Алатауды қозғалта,
Қырға шығып ақырды.
Андас пенен Нарбота,
Дәуқара мен Шымырбай,
Тұматайды шақырды:
— Жиылыңдар, бозбала!
Әбзелдеп мін атыңды.
Аузы мұқыл хан иттер,
Неден мұнша шатылды?!
Буырқанды, бүрсанды,
Мүздай темір құрсанды.
Ақберенге оқ салды,
Ақтүякка ер салды.
Ә дегенше үш жүз ер
Жиналысып кеп қалды.
Абылайша қос алды,
Су құятын мес алды.
Күртіні төмен қыдырып,
Желдігін бұта сындырып,
Қопадан әрмен өтеді,
Шамалғанға жетеді.
Жау қарасын қарады —
Кемердің толған алабы.
Құмырсақдай қыбырлап,

Жерге сыймай барады.
Нарбота мен Андасы
Уайымдап жылады.
Сұраншы батыр тістеніп,
Көбін алаң қылмады.
Батырға Андас сөйледі,
Жақсы кеңес бергелі:
— Құмырсакадай мынау қол,
Топырақ шашсаң, жетер ме?!
Ақбереннен оқ атсаң,
Мыңына бірден өтер ме?!
Үш жүз кісі ат қойсақ
Жиырма мыңдай нөкерге,
Инемен құдық қазғандай
Оған әсер етер ме?!
Көбелектей отқа ұрып,
Өртенеміз бекерге.
Әлі де ойлан, батырым,
Осы сөзім бекер ме?
Жетпес біздің күшіміз,
Өтпес біздің тісіміз,
Оңға шықпас ісіміз.
Теңізге теңес бір тамшы,
Бейне таудың бір тасы,
Үш-ақ жүздей кісіміз.

Қабағы түсті батырдың
Қара бұлт секілді.
Төне түсіп Андасқа:
— Тарт! — деп, — тілің, — жекірді.
Найзадай шашы тік тұрып,
Көтерген шаңырақ уықтай,
Тақиясын көтерді.
Ашуы қысып Сұраншы,
Ақ семсерін суырды.
Қит етсе, кесіп тастауға,
Андас жаққа бұрылды.
Енжар болған қорқақтың
Ұнжырғасы жығылды,
Қойнына басы тығылды.

Жігіттерге сөйледі:
— Ел жақтамас көп жаудың
Көптігінің себі жоқ.
Оның аты — боркемік,
Талмасқа шыдар белі жоқ.
Озып шабар жүйрікке
Ылдиы мен өрі жоқ.
Батыр туған жігітке
Шабатын жаудың көбі жоқ.
Уайым жауға алғызар
Тұңғыық болып түбі жоқ!
Осы қолдың несі көп,
Қуарып тұрған шірік шөп.
Суырып қылыш, ат қойсаң,
Қарсы тұрар бірі жоқ. ,
Қорықпа да, қашпа да,
Текке ұшпасын үрейің.
Қара да тұр топтанып,
Жалғыз өзім кірейін.
Мың жау маған бірге есеп,
Мың қарғаға бір кесек.
Кесек болып көрейін,
Қорғасынды мен сақа,
Ұшырамын кенейін!
Жұртым үшін мен құрбан,
Жазасын жаудың берейін.
Жаулар — қоян, мен — сырттан,
Арасына енейін.
Еңкілдеген шал анау,
Шырылдаған бала анау!
Қуыршақ болған бектерге,
Келіншек пен қыз анау!
Көзім тірі тұрғанда,
Қорлыққа қалай көнейін?!
Жауым көп деп жаскансаң,
Сендерді дос демеймін.

Қашар болсаң, қырамын,
Кетпейсің тірі біреуің.

Ел үшін жанды кимасаң
Ер деп қалай сенейін.
Сенімсіз болсаң, жоқ қылып,
Ақтұяқты шаптырып,
Жауға қарсы желейін.
Қарсы семсер салысып,
Жағаласып, алысып,
Не босатып елді алып
Не тұтқын боп мен қалып,
Халық үшін мен лақ,
Жау қолында өлейін!
Ақ сүт берген анам — ел,
Үлгі берген атам — ел!
Адалдығым ісіммен,
Бойдағы қару, күшіммен
Перзенттік борышымды өтейін!

Батыр тұрып толғанды,
Терең-терең ойланды.
Теңізден тұрған желдейін,
Күтірлеп кеткен сеңдейін,
Жалын шашқан таудайын
Айбарланып қозғалды.
Патшаның қашқан солдаты,
Алпыстан асқан бар жасы —
Бастығы Жағор Оралдық,
Сегіз орыс, бір татар,
Бірге келген жолдасы.
Батыр соған сөз салды:
— Бабам менің Қарасай,
Шапқанда елді жау талай,
Айырып алған батыры.
«Арыстан болсаң, жау үшін,
Түлкідей болсын әдісің».
Дейтін бар-ды ақылы —
Сіздерден сұрар көмегім,
Бұйрық қылды демегің.
Қанқор патша қажытқан
Сендер де елдің жақыны.

Бектер тіккен шатырға
Шапқым келді ел жата.
Елу жігіт жіберіп,
Ұзактағы биіктен,
Алатаудан Қараойға
Жеткізе отты жаққызам
Алагеуім күн бата,
Көп әскер деп ойласын!
Жагор досым, тоғызың,
Тоғыз жігіт тағы да
Өз қасына қосып ал,
Он сегіз болсын жолдасың.
Жау бүйірі Көктөбе —
Соған жетіп епте де,
Күн батқан соң орнарың.
Бұл бүйірден мен тием,
Ақтұяқты шаптырып.
Үрейін сонда сен ұшыр,
Орысша сырнай тарттырып,
Көнек пенен шелектен
Барабанды қақтырып,
Анда-санда мылтықты
Құр дәрілеп аттырып.
«Орыс та келіп қалды» деп,
Есі кетіп сұрлансын.
Қуанды Жагор, «құп» деді,
«Жолдастарым шық» деді.
Он сегіз жігіт ертіп ап,
Алабұта паналап,
Сайлы жерді жағалап,
Жау көзіне шалынбай,
Көктөбені беттеді.
Елу жігіт ертіп ап,
От жағуды алыстан
Андасына жүктеді.
Қалғанына бет бұрып,
Деді батыр: «Жолдасым,
Тас-талқанын шығарып,
Қирату ханның ордасын.

Күмәнім жок, жау кашад,
Зорлықпен келген көбісі,
Бізге дос боп жалғасад.
Бектер қашса асығып,
Дүние жатса шашылып,
Қызығу оған болмасын.
Елі үшін туған ер болса,
Елін бүгін қорғасын!»
Осыны айтып Сұраншы,
Ағын судай тасынып,
Ашулы көзі жалтылдап,
Жайнаған шоқтай шашылып.
Күн де кірді ұяға,
Алатаудан асылып.
Ақтұяқтың тартпасын
Қайта тартты ер жөндеп.
Болат сүйек бауырға
Тартпасын елі батырып.
Қыран құстай қомданды,
Ақ семсерді қолға алды.
Астыңғы ерінін тістенді,
Қорғасын күйған құрыштай,
Қарасай менен Кашкенің
Кәрі аруағын шақырып!
Жігіттер кұйды саумалын
Тегенеден сапырып.
Намазшамнан өткенде,
Құтпаннан уақыт жеткенде,
Ақберенді сайлады.
Жар қабақта жалтыр тас,
Қарына найза байлады,
Семсерін соған қайрады.
Жібекпен басын бір тартып,
Ат қойды батыр ақырып.
Ақырған даусын есітіп,
Жау айнала қарады,
Есінен әбден танады,
Барабан құлақ жарады.
Дәл жанынан гүрсілдеп,

Зеңбірек пе, мылтық па,
Анда-санда гүрсілдеп,
Түтін бүркіп алады.
Ұзағырақ қараса,
Есепсіз от жанады.
От мөлшерін есептеп:
«Мына қолда мөлшер жоқ,
Құрығанда жүз мындай
Қосыны бар» деп санады.
Таудан шыққан сарындай,
Дүрілдеген жалындай.
Шапқан аттың дүрсілі
Қопарып жерді барады.
Аякасты жау састы —
Қара албасты шын басты!
Не мінетін аты жоқ,
Іздесе, киер киім жоқ,
Қойған жерде құрал жоқ,
Есінен әбден адасты.
Сасқалақтап шатырдың
Есігіне таласты.
Есінен танған бегіне
Есік баққан қосыны
Ажырайып қарасты.
«Қандай пәле келді» деп,
Бақсылары бал ашты.
Амалсыз жүрген көп құлға
Түндегі айқай жол ашты,
Қойдай үркіп қол қашты.
Сұраншы батыр ат қойды,
Бөгетін алған өзендей
Азғана сарбаз лап қойды,
Хан, манаптың шатырын
Қаусатамын деп қойды.
Бейне бір қатты жел тұрып,
Қурап тұрған қусаққа
Жалындатып от қойды.
Нажағайдай шартылдап,
Бұлт отындай жарқылдап,

Бұркылдаған берендей
Түтінге қосты түтінді.
Жаландаған ақ қылыш
Қыл мойынға кірш те кірш,
Жүрек тіліп, жан қауып,
Қасқыр тісі қан қауып,
Жүзіне қан тұтылды.
Астына мінген Ақтұяқ
Тоздырып тозаң бұркырап,
Атқан октай жұтынды.
Аш қасқырдай батырдан
Қай жау қашып құтылды?!
Есебі жоқ қалың жау
Қоршаласып қалысты,
Ортасына алысты,
Қарсы семсер салысты.
Сілтегенде қылышы
Оң жағынан он шауып,
Оны бірдей жер қауып,
Сол жағынан сілтесе,
Оңдап жауын бір шауып.
Ұстарадай шаш алған
Жауды батыр сыпырды.
Бір қозған соң аруағы,
Теңіздей жау жан-жағы
Сұраншыға көп емес,
Үш күн, үш түн ұрысқан
Сол батырдың соғысы
Рүстемнен кем емес,
Астындағы Ақтұяқ
Қия тасқа басылып,
Ақ көбігі аузынан
Екі жаққа шашылып,
Әбден батыр қызған соң,
Омырауы ашылып,
Кейін қарай жау қашты,
Қордай белін асырып,
Ақ семсері — ақ шомшы
Қызыл қанды сапырып.

Үш күн, үш түн өткенше,
Әсте батыр тынбады.
Томағасын қайырған
Ақиықтай шындағы.
Ел жақтаған батырдың
Сағы жаудан сынбады.
Қашқан жаудың артынан
Ақтұяқ атты бір қара
Қарасайлап қалмады.
Өлексемен үйілді
Алатаудың сайлары.
Тозандай тозып жыртылды
Ханның ала байрағы*,
Қасқырға шауып арыстан,
Қанқордың шықты ойраны,
Шабак қуған жайындай,
Уыз қымыз бұрқырап,
Қара мейіз қаймағы.
Оны келсе «манап» деп,
Жүзі келсе «тамақ» деп,
Жарымаған жарлының
Байығаны — тойғаны.
Қымыз, боза аралас,
Кекірініп кілең жас,
Арнап тіккен үйлерде
Отырысты бойдағы.
Хан бұйырған жыршылар,
Бірде күлкі, бірде зар,
Қызыл тілмен балқытып,
Бұлбұл болып сайрады.
Сөз аяғы бір соғыс,
Ел аяғы сол соғыс.
Енжар көңіл қырғызды
Итермелеп қоймады.
Ишан, молда бастысы,
Ақ меруерт тәспісі,
Өлгендерің шейіт деп,

---

* Байрағы — Қоқан хандығының туы.

Өлмегенің қазы деп,
Сатылды ханға иманы.
Соғыспақ болды ақыры,
Сауыт киді батыры.
Сұраншыға хат жазған,
«Шүкір» деді Орман хан.
Орындап ісін ойдағы,
Бек біткенді жайлады.
Елге келген бүлікті,
Дауылдай тиіп айдады.
Жалынның бетін қайтарып,
Қасқырдан елді айырып,
Көтеріп көңіл жайлады!
Сүймейтін хан мен байларды,
Хан билеген заманның,
Қанын ішкен адамның
Осылай еді жайлары!

II

Сауылдап құйған жауындай
Жырды Жамбыл қозғасын.
Жырдың тәтті жаясы
Батырлар жыры баяғы.
Жау дегенде жайнаған,
Наркескенін қайраған,
Сұңқардай болат қияғы,
Өрге салса, талмайтын,
Қияға салса, таймайтын
Құрыштан соққан тұяғы.
Сол батырлар жыр басы,
Үзілмей аққан жылғасы
Майтөбенің бұлағы.

О, балалар, балалар,
Ақылды туған даналар,
Жамбылдан тыңда мынаны:
Әсерлі күйдей аңқытып,
Тасыған селдей шалқытып,
Тыңдаушыға жыр төкпей,

Жамбыл қашан аяды?!
Қартайдым дейтін назым жоқ,
Тындаушы көпте жазық жоқ.
«Айтшы, Жәке!» дегенін
Мен өлгенде қояды.
Сүйекемнің сүресі —
Сөйлегенде, міне, осы.
Жырдың сұлтан төресі,
Биіктердің төбесі.

Орман хан мен Құдияр,
Жеңіліс тауып бір қайтты.
Көктем қайтып, жаз өтті,
Батырдан жеген таяғы
Шымбайына тым батты!
Терең-терең ойлатты:
«Аттан, ханым, аттан!» деп,
«Жараспайды жатқан» деп,
Манаптары шулапты:
«Бізге бұйрық, береле,
Біз тұлпарға мінеле!
Нарынқолдық, кегендік,
Құда-жекжат едік деп,
Жақтап жатыр қазақты,
Болып жатыр бір жақты.
Манаптарды жиялық,
Не бар, жоқты ойлалық.
Атақтысына ат мінгіз,
Сыйласына шапан жап.
Қайтсын сізден сый алып,
Бассын олар қылжақты.
Қыздыратын боза бар,
Молда, ишан, қожа бар.
Бозалы жерде соларға
Қозғалталық аруақты.
Жи қолыңды қыр жолға,
Өзің өлмей, кем болма,
Сұраншыға жаз хатты.
«Еркек болсаң, келгін де,

Қатын болсаң, қалғын де!»
Өзі шешсін жұмбақты.

Орман ханның ордасы,
Ала туын байлады.
Қарақолдан, Мырғаптан,
Жалалабад* күн жақтан,
Көп Алатау аймағы,
Ат денесін тарта алмай,
Атандар әрең талтандай,
Ордаға келіп түсіпті.
Майға бөккен байлары,
«Алдиярға сойыс» деп,
«Басқан да мендей болғын» деп,
Қора-қора ызғытып
Семіз қойын айдады.
Үйір-үйір қысырақ,
Шаялаған тусырап,
Жарлауланып жаясы,
Қысыр емген тайлары
Ақ пышаққа ілініп,
Қабырғасы сылынып,
Қазы-қарта, жал-жая
Қазанда бүрк-бүрк қайнады.
Пісті саба сіресіп,
Сұраншыға хат барды.
Сөге жазған хатында:
«Батыр емес, қатынсың.
Мұсылман емес, кәпірсің.
Қашқын жиып жаныңа,
Мойынсүнбай ханыңа,
Алматыда жатырсың.
Батыр болсаң, келіп кет,
Батырды менен көріп кет.
Әуре қылмай атымды,
Басыңды келіп беріп кет,
Ажалыңа жақынсың».

---

* Қарақол, Мырғап, Жалалабад — қырғыз елінің көне қалалары.

Хатын оқып Сұраншы,
Жолдасын түгел шақырды,
Шақырып салды ақылды:
— Еліне ылаң салғалы,
Орман хан тағы шатылды.
Тағы өлімге айдапты,
Алдап, арбап батырды.
Бару оңай Орманға,
Батпай ма бірақ ел қанға,
Жаныма халық батулы.
Бармағанмен, амал жоқ,
Ертең Орман келеді.
Атып-асар баланы,
Найзасы түйрер қатынды.
Сондай кезде байтақ ел:
«Шақырғанда бармадың,
Жалынның алдын алмадың.
Ер болмадың, ез болдың!»
Деп қоймай ма атымды.
Ойым былай, жолдасым,
Көрмейін елдің көз жасын,
Шығармай жатқа жақынды,
Жан ертпей-ақ жаныма,
Жеке барып көрейін.
Есебі жоқ қол алып,
Бейбіт елге қол салып,
Қосынға тамақ, мал алып,
Берекесін кетіріп,
Ұшырмалық үрейін.
Жеке барсам, «ер» десер,
Тарап-тарап ел кетер.
Орданың бір топ адамын,
Молда, кожа, манабын,
Жекелесіп көрейін!».
Мұндай кезде кинайтын
Бірбеттігі батырдың.
Сол бетінен бұрмалап,
Керегі жоқты айтудың
Не пікірі барлығын,

Иштері білді әркімнің.
Бозқасқа койын сойғызып,
Үлкенге басын койғызып,
Актүякқа ер салды,
Атыма деп жем салды,
Сауыт киіп сайланып,
Ырғай сапты найза алып,
Қорамсағын байланып,
Шымырқанып, шырқанды,
Қыр жолға қарай бет алды.

Актүяктың үстінде
Аш қасқырдай бүгіліп,
Қарына ілген қалқаны
Ілгері, кейін жүгіріп,
Жарқыраған сүңгісі
Күндік жерден көрініп,
Тау жаңғырып салдырлап,
Көк темірге көміліп,
Киядан шалған қырандай
Күн астына үңіліп,
Ер сипатын көрген жау,
Өз жанынан түңіліп,
Алатау асты Сұраншы.
Қаражал атты жотада
Жасақ жиған Орман хан,
Жалғыз батыр келед деп,
Хабар алды жаушыдан.
«Батыр елді аяпты,
Сондықтан қосын алмапты».
Елден елге ұшқан сөз
Қырғызға түгел тараған.
«Сұраншының дұшпаны
Қырғыз емес, хан екен!
Елдің жауы дегені —
Хандар жапқан жала екен».
Деген сөзді есітіп,
Ақ қалпақты қырғыздар
Біріне бірі қараған,

Соғысты қойып, тараған,
Елге қайтыпты Ордадан.

Сегіз мыңдай қол екен,
Сегіз жүздей қол қалды,
Батырсымақ манаптар
Қорғаймыз деп Орманды.
Келе жатқан бір кісі
Бір кісіні жеңерлік,
Мөлшерден тыс мол қалды.
Келсе, құдай берді деп.
Тобасыз қолдан өлді деп,
Семсерлерін қолға алды.

Күн төбеден ауғанда, '
Бесіндікке барғанда,
Бұрқыраған шаң көрді.
Жұлдыздай атын ағызып,
Жарағы күнге шағылып,
Келе жатқан жан көрді.
Жауым көп деп жасқанбай,
Кісесінен басқандай,
Келген ерді таң көрді.
Бөрі бірдей ат қойып,
Салуға соғыс лап қойып,
Жабылуды жалғызға
Бойларына ар көрді.
Бек, манабы, байлары,
Ортасында байрағы.
Жасағын жинап сайлаған,
Сұраншыны хан көрді.
Ханға келіп сөйледі:
— Неге мені шақырдың,
Жай шақырсаң, келмейтін,
Ханға сәлем бермейтін,
Халық үшін туған батырмын!
Хан деп сені сыйлар ем,
Басың үшін сатылды.
Арасына өрт болдың,

Ала бүлік дерт салдын
Қырғыз, қазақ жақынның.
Бейбіт елге тигізіп,
Жеңдетке басын қиғызып,
Қаннан сусын сапырдың!
Ел бүлігі — Орман деп,
Аман қалсын мың жан деп,
Төгіліп тынсын бір қан деп,
Қара басыңды алғалы,
Жекелеп келе жатырмын.
Міне, менің семсерім,
Қайрап қойдым хан үшін,
Қайратыма мінгенім,
Қалың елдің қамы үшін!
Басым тіксем, қан алмай,
Кеткен емес намысым!
Сүттей елді ірітпей,
Таза майды шірітпей,
Жекпе-жекке өзің шық!
Менің жауым сен ғана,
Салмаймын елге мен жара.
Сенсің менің дұшпаным,
Сенсің — менің жауымсың!

Қасқыр көрген күшіктей
Хан жалтақтап қарады.
Терең ойға шомылып,
Жерге карап үңіліп,
Жапырылды адамы.
Жел көтерген бұлттай
Шеттегілер тарады,
Айла-амал сабақтас,
Хан, манаппен табақтас
Адам қалып шамалы.
Хан иегін қаққан соң,
Қара ат мінген ер Боқай
Шыға берді бөлініп.
Шешіп алып оң жеңін,
Белдігіне түрініп,

Найзасына байлаған
Ту күйрығы төгіліп,
Білікке ілген қалқаны
Оңды-солды жүгіріп,
Қисық біткен емендей
Омыртқасы бүгіліп,
«Қақ жүректің тұсы» деп,
«Өлер жерің осы» деп,
Көк сүңгісін серт ұстап,
Жақын келді тебініп.
— Атаңның көрі, Сұраншы,
Атыңнан қармап түсіріп,
Жел аударған қаңбақтай,
Су аударған дөңбектей,
Ат үстінен ұшырып,
Бәлем, саған қылармын.
Сен сияқты шұбардың,
Түсі суық жыланның
Жағасынан алмаққа,
Жыға сүңгі салмаққа
Қашаннан-ақ құмармын!
Келіп қалды жекіріп,
Бұрқырап аузы көпіріп.
Құрттыбастың тауындай
Тұрған батыр бейнелі.
Ызғары қыстың аязы,
Аш арыстан кеуделі.
Келіп қалған Боқайды
Шыбын құрлы көрмеді.
Қозғамады найзасын
Сүйеніп тұрған жердегі.
— Тоқта! — деді жай ғана,
Қолының ұшын сермеді.
Сесі басты батырдың,
Айтқан жерде тоқтады,
Тірелгендей өнмені.
— Тоқтадын ба, кейін қайт,
Саған да, Боқай, жан керек,
Сен тышқансың, мен — мысық,

Барасың қайда кимелеп?
Батыр емес, қатындық
Майданда кісі тілдемек.
«Ой, атаңның көрі» деп,
«Өлтірем-ақ сені» деп,
Құр былшылдау не керек?!
Боқай, Байтік, Битуған,
Оларға найза былғаман!
Екінші рет шақырам,
Маған анау хан керек!
Иек қақты Орман хан:
Байтыл менен Битуған
Найзаларын кезеніп,
Үзеңгісін шіреніп,
Тура шапты тұрғаннан.
Сөйлей келді Битуған:
— Қоян жүрек, ит Боқай,
Неге тұрсың сілейіп?!
Батпаса тісің, жолды бер!
Сен, Сұраншы, құлақ сал,
Қарайып келдім қаныма,
Мына тұрған Байтігім,
Көмекшім бар жанымда.
Мен, мен едім, мен едім,
Мен кімдерден кем едім!
Батыр болсаң, мен де сол,
Мен де өзіңдей ер едім,
Терезесі тең едім.
Іште кегім қалғанды,
Шығарайын арманды,
Ханыма қолды салғаның,
Көкейімнен кетпейді
Төрегелді манаптың
Сақал-мұртын алғаның.
Ажал айдап келген соң,
Аямаймын жаныңды.
Сенің қылған бұл ісің
Барлық жұртқа мәлім-ді.
Соның үшін тап бүгін

Ағызайын қаныңды!
Мен жүрмеген тау бар ма,
Мен алмаған жау бар ма?!
Шығарайын жаныңды!
Талай жаумен алысып,
Күрескенді жыққанмын.
Кенесарыңды өлтіріп,
Топыраққа тыққанмын!
Тұрлыбай соққан алмаспен
Қыл мойынын шапқанмын.
Абыройын кетіріп,
Ханыма сөйтіп жаққанмын.
Бесікпен қырған баланы,
Өртеп, бұзған моланы,
Ел бүлдірген бұзықтың,
Жазасын сөйтіп тапқанмын!
Ботбайдан шыққан Сыпатай
Көмегіне жарамай,
Байұзақтай батырың,
О да қашқан қарамай.
Арғыннан шыққан Ағыбай,
Ыстыдан шыққан Бұғыбай,
Табыннан шыққан Бұқарбай
Келе алмаған қасыма!
Мекіредей тұмсығы
Тиген қатты басына.
Ханның биі, батыры,
Қирап қалған шатыры.
Аш бүйірін таянып,
Жылаған қыз бен қатыны.
Қатын, қызын жылатқан,
Менің сондай ісімді
Аспанда құдай ұнатқан!
Орманнан келген үш батыр
Үш жағынан тап берді.
Ашу қысып Сұраншы,
Астыңғы ернін тістенді.
Бір сілтеді найзасын,
Белі үзілген күзендей

Алдымен келген Битуған
Бетін баса бүктелді,
Кеудеге найза күмп берді.
Екі батыр найзасын
Шатыр-шұтыр салысты.
Сайлап мінген болды аттар
Тізе бүгіп қалысты!
Жараланып Боқайлар,
Аттың жалына жабысты.
Оны көріп хан тобы,
Ат қойып бәрі шабысты.
Аш қасқырдай батырды
Ортасына алысты.
Ханның тобы жүз кісі,
Ортасында бір кісі,
Түс ауғанша ұрысты.
Күн төбеден өткенде,
Бесіндікке жеткенде,
Жау қамаған Сұраншы,
Көзін қаптап қан алды,
Тұла бойын жара алды.
Орман ханға ұмтылды,
Алыстан салған найзасы
Ту сыртынан бір тиді.
Сегіз көздің қоң еті
Кере қарыс жыртылды.
Топтан шығып хан кетті,
Сұраншыдан әл кетті.
Соны сезіп Ақтүяк,
Жан-жағына қарады,
Жал-құйрығын тарады.
Оң аяғын тарпыды,
Ортекедей ойнақтап,
Көк жайындай бұлқынды,
Арыстандай жұлқынды!
Жау жібермей орап ап,
Шығармады қамалап.
Тұрып алып айнала,
Ілмек болды найзаға.

Гүрсілдеді бір дабыл,
Жер мен көкке жаңғыра.
Жалт қарады Орман хан,
Есі-түсін тандыра.
Алатауды қақ жарып,
Дабыл ұрып, кәр шашып,
Шыға келді топ қара.
Топ қараның алдында
Жаңдай досы — Жагоры.
Жанына ерген қырық жігіт,
Сұраншының нөкері.
Жанына жақын келген соң,
Қамаған жауды көрген соң,
Беренге білте тигізіп,
Басып-басып жіберді.
Хан қасында тұрғаннан
Кім жаралы, кім өлді?
Онысы бізге белгісіз.
Батырды қамап тұрғандар
Сырт айнала жөнелді,
Манаптардың көбі өлді.
Жаралы ханын өңгеріп,
Құтылуды жөн көріп,
Ордаға қайтты Орман хан.
Найза тиген жерінен,
Қағынып кетіп, ем қонбай,
Ордасына кеп өлді.

Жолдасына қосылып,
Сұраншы қайтты тауына.
Ақырғы болды соғысы
Хан, манаптай жауына.
Қырымнан шалған қырандай
Келген батыр бабына!
Ақыры келіп, о да өлді,
Алатауда көмілді,
Атын түгел ел білді!
Адам туып адамнан,
Елу жылда жаңарған,

Жаман күнді өткізген,
Жақсылыққа жеткізген,
Қан сасытқан ханы жоқ,
Ашу, араз зәрі жоқ,
Балдай тәтті туысқан,
Жеттім тату таңыма!

МАЗМҰНЫ

Руханият қайнары	5
Шын жүректен шыққан сөз	6

Өлеңдер

Менің өмірім	8
Шағым	10
Әкеме	11
Сүйінбайға	11
Тәйти мен Шыбыл шалға	12
Сарыбайға	13
Кәмшат қыз	14
Бұрымға	15
Сараң бай мен жомарт кедей	16
«Бай жалтаң, кедей қалтаң...»	16
Өлеңші Омарға	16
Жаныс ақынға	17
Жылқышы	17
Ағайын-туған, есен бол	18
Қуғын	19
Шәбденге	20
Сырттанға	21
Мәмбетке	22
«Садырмекке ат шапты...»	23
Сәт сайланарда	23
Жалғызбын деп жүрмесін	24
Тілеміске	24
Абышка	25
Мәнке туралы	25
Артықша туған азамат	26
Бата	27
Өсиет	28
«Көп қарға тең келмейді бір сұңқарға...»	28
Шалтабайға	29
Қалиға	30
Көкімге	31
Тоқтағұлға	31

Кедей күйі	32
Жол үстінде	32
Таппасын сендей салақты	33
«Сарнасын, ақын, сарнасын...»	33
«Таң қараңғы дүниенің...»	33
Қисыбайға	33
Сыздық сұлтанға	34
Жаратылыс сыры	35
Өстепкеде	36
«Еске алсам...»	36
«Халықтың еркі кетті баласынан...»	37
Патша әмірі тарылды (1916 жылғы оқиға)	37
Зілді бұйрық	39
Толғау	43
«Жасымнан атым аян Жамбыл едім...»	46
Ақын болдым	47
Торқалы тойға шақырмай	54
Кедейлерге	55
Қазақстан тойына	56
«Уа, қарағым келіншек...»	56
Қиғаш қас	56
Жаулығымен бетін басып	57
Көденжан	57
Аққу едім	57
Асқаралы асқар тау	58
Ұлы заң	59
Қайта жасардым	61
Жаз	62
Жаз жыры	62
Алатау	64
Қымыз	65
Балаларға	66
Бесік жыры	67
Ұлы көш	69
Одақ	72
Қайта келген жастық	75
Өнердің өсуі	76
Мәстек пен тұлпар	77
Шын жүректен	80
Отанды сүй	81
Жеңіс жырын сайраңдар	82
Халық — менің шын атым	84
Кәрілік	85

Иісті майға	86
Ақындарға	86
«Сенің әкең баяғы Қаракүшік...»	86
Кекілік ұшты	87
Қалмақанға	87
Мыржыға	87
Кәрілік	88
«Жетіпін жүре-жүре...»	88
Ата жаумен айқастық	89
Ленинградтық өренім	91
Темір тұлпар мінген қыз	96
Аттандыру	99
Балама хат	100
Шындық туралы	102
Жүз жасаған жүректен	103
Әке әзілі	105
Алғадай туралы	106
«Сарғайып атқан таң ба екен...»	107
«Алатауды айналсам...»	108
Қаһарман халық достығы	109
«Сөндің бе жарқыраған шам-шырағым...»	111

Айтыс

Жамбыл мен Құлманбеттің айтысы	112
--------------------------------------	-----

Толғаулар

Туған елім	125
Менің өмірім	129

Дастандар

Өтеген батыр	139
Сұраншы батыр	168

Жамбыл

ТУҒАН ЕЛІМ

Өлеңдер, толғаулар, дастандар, айтыстар

Редактор *Ә. Ақишева*
Суретші *Б. Серікбай*
Техникалық редактор *Г. Есімбекова*
Компьютерде беттеген *Г. Есімбекова*
Корректор *С. Ыбраева*

Теруге 24.07.06 жіберілді. Басуға 18.10.06 қол қойылды.
Қалпы 84×108^{1/2}. Қағазы офсетті. Қаріп түрі «Таймс».
Баспа табағы 13,0. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 3625.

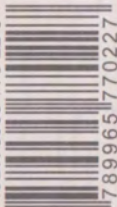
«Раритет» баспа компаниясы, 050022, Алматы қаласы, Масанчи көшесі, 98,
оф. 14, тел.: 92-87-18, 60-67-08, тел./факс 92-88-36

Тапсырысшының диапозитивінен
Қазақстан Республикасы «Атамұра корпорациясы» ЖШС-нің
Полиграфкомбинатында басылған, 050002, Алматы қ., М. Мақатаев к., 41

«Жамбыл — менің жай атым,
Халық — менің шын атым»,—
деп ұлы ақын тегін айтпаған.
Бұл сөзде үлкен данышпандық
ой бар. Шынында да, Жамбыл
жырлары арқылы қазақ халқы
ұзақ тарихын, ерлік баянын өзі
сөйледі, өзі қапысыз бейнеледі
деуге болады.

ISBN 9965-770-22-0

9 789965 1770227